

DĚJINY EVROPY

EVROPA
šestnáctého
STOLETÍ

RICHARD MACKENNEY

VYŠEHRA D

Lindě

Copyright © Richard Mackenney, 1993
Translation © Martin Hořák, 2001
Martin Žemla, 2001
Eva Křístková, 2001

ISBN 80-7021-469-4

Obsah

Seznam map	10
Seznam obrazových schémat a tabulek	10
Několik chronologických mezníků 1500–1599	11
Nejdůležitější evropští vládcí v šestnáctém století	22
Úvod	27
PODOBA STOLETÍ: EXPANZE A KONFLIKT	29
Témata, chronologie, regiony	29
Expanze a konflikt v období 1500–1598: století Španělska	34
ČÁST I. Svět	41
1] MOC PÁNŮ	43
Hmotný život	43
Šlechtičtí velkostatkáři ve východní Evropě	50
Páni a poddaní v reformačním Německu	52
Panská vláda na západě: ekonomická, politická, kulturní	55
2] PŘÍZNAKY EXPANZE	62
Soudobé náhledy	62
Nové obzory	63
Lidé a peníze	75
3] FORMOVÁNÍ STÁTNOSTI	82
Překážky: univerzalizmus a lokalismus	82
Teorie státu	87
Sebeprosazení a boj: síla, přízeň a víra	93
4] MĚSTA A MĚŠŤANÉ	105
Model městské expanze	105
Konjunkturní města	109
Hlavní města	115
Náboženská střediska	121

ČÁST II. Slovo	127
5] NOVÉ DIMENZE	129
Humanismus a jeho důsledky	129
Humanismus a antropocentrismus	137
Člověk jako střed světa	139
Humanismus, vzdělání a knihtisk	145
6] ROZKLAD MNIŠSTVÍ	150
Reformace v historickém myšlení	150
„S římským stolcem je konec“	154
Rozpad klášterního života	160
Posvěcení manželství	164
7] JAK SE ŠÍŘILO SLOVO	170
Misie	170
Luteránská zvěst	171
Predestinace a puritanismus	174
Od Kalvína ke kalvinismu	183
8] VÍTĚZSTVÍ OBRAZU	194
Katolická ofenzíva	194
Charakter španělského katolicismu	196
Jezuitský puritanismus	201
Tridentský katolicismus	206
ČÁST III. Meč	217
9] OBĚTI	219
Spektrum násilí	219
Kacíři nebo psanci?	221
Obětní beránci	233
10] HABSBURKOVÉ A ROD VALOIS	240
Dynastická síť	240
Soumrak Itálie (1494–1530)	244
„Zvůle války“	256
Pat se prohlubuje (1536–1559)	261

11] KŘEŠŤANÉ A TURCI	265
„Ve stínu půlměsíce“	265
Anatomie osmanské moci	267
Stín se prodlužuje	273
Stín stěžně	285
12] KATOLÍCI A PROTESTANTI	290
Náboženství, svrchovanost a shoda	290
Luteránství a odboj: 1521–1555	296
Rozvrat Skotska a Francie	305
Závěr	319
KONEC STOLETÍ	321
Španělská tragédie	321
Ohlédnutí a pohled do budoucna	329
Poznámky	331
Zkratky použité v poznámkách a v seznamu literatury	366
Seznam literatury	367
Rejstřík	389
Ediční poznámka	395

Seznam map

I.1	Francie kolem roku 1500	33
2.1	Expanze středomořského islámu v západní Africe, 1529–1591	71
4.1	Středověké „shluky měst“ a obchodní zóny v šestnáctém století	117
4.2	Městská reformace v letech 1520–1550	126
8.1	Evropa rozdělená podle náboženského klíče, cca 1560	216
10.1	Itálie kolem roku 1494	243
10.2	Evropské panství Karla V.	254
11.1	Osmanská říše v 16. století	287
11.2	Osmanská říše z námořní perspektivy kolem r. 1600	288
12.1	Střední Evropa v období reformace	300
12.2	Francie v období Katolické ligy	316
C.1	Území dobytá vévodou z Parmy 1579–1588	327

Seznam obrazových schémat a tabulek

Obrazová schémata

10.1	Rody Valois a Bourbon	250
10.2	Němečtí a španělští Habsburkové	251
10.3	Dědictví Karla V.	253
11.1	Islámsko-osmanská struktura společnosti	269
12.1	Dynastie vévodů z Valois, Orléansu, Burgundska, Bourbonu a Guise	306
12.2	Rody Montmorency a Coligny	307

Tabulka

2.1	Evropská populace v šestnáctém století	76
-----	--	----

Několik chronologických mezníků

- 1500: Cabral objevil brazilské pobřeží a zabral je pro Portugalsko. Španěl Vincente Pinzón dosáhl ústí Amazonky. Francouzský král Ludvík XII. dobyl Milán.
Granadská smlouva: Francie a Španělsko se dohodly na rozdělení Itálie.
Papež Alexandr VI. vyhlásil křížovou výpravu proti Turkům.
Aldus Manutius založil Benátskou akademii pro studium řeckých klasiků.
- 1501: Francie a Španělsko dobyly Neapol.
Aldinovo nakladatelství vydalo Vergilia.
Anglický princ Artur se oženil s Kateřinou Aragonskou.
- 1502: Čtvrtá výprava Kryštofa Kolumba do Západní Indie.
Násilná konverze Maurů v Kastilii
Vespucci a Coelho se plavili na jih podél východního pobřeží Jižní Ameriky
- 1503: Pietro de Medici se utopil u Garigliana (španělské vítězství nad Francií).
Smrt Alexandra VI.; Pius III. zemřel po necelém měsíci; papežem se stal Julius II.
Leonardo začal malovat *Monu Lisu*.
Michelangelo vytesal *Davida*.
- 1504: Smrt královny Isabely; nástupnictví Johany Šílené ve Španělsku.
Lyonská smlouva: Francie postoupila Neapolsko Španělsku.
- 1505: Luther vstoupil do kláštera v Erfurtu.
Dekret *Nihil novi* v Polsku vložil veškerou zákonodárnou moc do rukou šlechtického sněmu.
Portugalci založili obchodní stanice ve východní Africe.
- 1506: Zemřel Kryštof Kolumbus
- 1507: Julius II. vyhlásil odpustky, které měly pomoci zaplatit stavbu chrámu sv. Petra.
Na Waldseemüllerově mapě světa bylo poprvé užito jména „Amerika“.
- 1508: Liga z Cambrai: evropská koalice proti Benátkám.
Michelangelo zahájil práce na stropních freskách v Sixtinské kapli.
- 1509: Bitva u Agnadella: liga z Cambrai porazila Benátčany. Smrt Jindřicha VII. a nástup Jindřicha VIII., který se oženil s Kateřinou Aragonskou, vdovou po svém bratrovi.
Portugalci zvítězili v námořní bitvě u Diu nad egyptskými Turky.
Portugalci se stali prvními evropskými usadlíky na Sumatře.
Erasmus Rotterdamský napsal *Chválu bláznivosti*.

[12] *Několik chronologických mezníků*

- 1510: Albuquerque zabral přístav Goa pro Portugalce.
- 1511: Albert Hohenzollernský se stal velmistrem Řádu německých rytířů.
První známé svědectví o Bermudách.
Petr Martyr napsal *De orbe Novo* (historii španělských objevů).
Raffael začal ve Vatikánu malovat *Athénskou akademii*.
- 1512: Bitva u Ravenny: francouzské vítězství nad španělskými a papežskými silami.
Medicejští se znovu dostali k moci ve Florencii.
Švýcaři obsadili Milán.
- 1513: Bitva ostruh: vítězství vojsk Jindřicha VIII. nad Francií u Guinegate.
Bitva u Flodden Fieldu: vítězství Angličanů nad Skoty.
Giovanni de Medici se stal papežem Lvem X.
(asi 1513) Machiavelli napsal *Vladaře a Rozpravy*.
Ponce de Leon objevil pobřeží Floridy; objev Golského proudu.
Vasco Balboa přešel Panamskou šíji a objevil Tichý oceán.
Portugalci založili obchodní faktorii v Diu.
- 1514: Johann Tetzel začal prodávat odpustky.
Moldávie se stala tureckou provincií.
Bitva u Čaldiranu: Turecké vítězství nad Peršany.
- 1515: Kardinál Wolsey se stal kancléřem Anglie.
Smrt Ludvíka XII., nástup Františka I.
Bitva u Marignana: francouzské vítězství nad Švýcary. Francie znovu získává Milán.
Španěl Díaz de Solis dosáhl Rio della Plate.
Matthias Grünewald namaloval *Isehimský oltář*.
- 1516: Smrt Ferdinanda Aragonského, nástup Karla I. (císařem Karlem V. v roce 1519).
Konkordát boloňský potvrdil „galikánské“ svobody.
Thomas More napsal *Utopii*.
Ludovico Ariosto napsal *Zuřivého Rolanda*.
Erasmus Rotterdamský vydal v řečtině Nový zákon.
Barbarossa obsadil Alžírsko.
Španělé dosáhli poloostrova Yucatán z Kuby.
(asi 1516) Portugalci dopluli do Číny.
- 1517: Luther sepsal devadesát pět tezí.
Turci dobyli mamluckou říši a potom válčili s Portugalci.
„Nešťastný první květen“ v Londýně: tovaryši povstali proti cizím obchodníkům.
- 1518: Londýnský mír: Wolsey dojednal evropskou alianci proti Turkům.
Luther odmítl odvolat v Augšpurku.
Tizian namaloval *Nanebevzetí panny Marie*.

- 1519: Smrt Maxmiliána, zvolení Karla V.
 Povstání *germanía* ve Valencii.
 Luther disputoval s doktorem Eckem v Lipsku.
 Cortéz přistál v Mexiku.
 Seyssel napsal *La monarchie de France*.
- 1520: Field of Cloth of Gold (poslední přehlídka středověkého rytířství, setkání Františka I. a Jindřicha VIII.).
 Povstání *comuneros* ve Španělsku.
 Lutherova exkomunikace.
 Luther napsal *Přípis křesťanské šlechtě, Babylonskou hamiznost, O svobodě křesťana*.
 Sulejman Nádherný se stává sultánem.
 Magalhães dosáhl Chile, objevil úžinu pojmenovanou po něm a vplul do Tichého oceánu.
- 1521: Sulejman dobyl Bělehrad.
 Cortéz obsadil město Mexiko.
 Luther zavržen jako kacíř na sněmu ve Wormsu.
 Magalhães umírá na Filipínách.
 Portugalci začali obchodovat v Moluccasu.
 Gustav Vasa vedl švédskou vzpouru proti Dánsku.
- 1522: Bitva u Bicocca: vítězství Španělů a Němců nad Francouzi a Švýcary.
 Návrat Magalhãesovy výpravy pod vedením Sebastiana del Cano znamenal dokončení první plavby kolem světa.
 Reformní učení zavedeno v Brémách.
 Luther vydal svůj překlad Nového zákona.
 Řád johanitů vypuzen Turky z Rhodu.
- 1523: Filip Hessenský se připojil k reformaci.
 Byla poražena vzpoura německého rytířstva.
 Konec kalmarské unie: Gustav Vasa zvolen králem Švédska.
 Lefèvre d'Étaples přeložil Nový zákon do francouzštiny.
 Vyhnaní Evropanů z Číny.
- 1524: Založení Rady Indie.
 Španělé dobyli Guatemalu, Honduras a Nikaraguu.
 Pizarro se plavil z Panamy, prozkoumal pobřeží Jižní Ameriky a přistál v dnešním Ekvádoru.
 Začala vzpoura německých sedláků.
- 1525: Bitva u Frankenhause: švábská liga rozdrtila německé sedláky.
 Bitva u Pávie: říšské síly zvítězily nad Francouzi; zjetí Františka I.
 Sekularizace Řádu německých rytířů v Prusku (Východní Prusko se stalo vazalem polského státu).
 Tyndale dokončil překlad Bible do angličtiny.

- 1526: Madridská smlouva mezi Františkem I. a Karlem V.
Liga z Cognacu (Francie, Florencie, Benátky, Milán, papežský stát) proti Karlu V.
Novokřtěnecví se v Curychu stalo hrdelním zločinem.
První sněm ve Špýru.
Bitva u Moháče: turecké vítězství nad uherským vojskem, smrt Vladislava Jagellonského. Spor o nástupnictví mezi Ferdinandem Habsburským a Janem Zápolským.
Pizarro vstoupil do Peru.
- 1527: Jindřich VIII. usiloval o zrušení sňatku s Kateřinou Aragonskou.
Dobytí Říma říšskými vojsky.
Medicejští vyhnáni z Florencie.
Smrt Machiavelliho.
Ve Švédsku byla přijata reformace (sněm ve Västerasu).
Paracelsus přednášel o „nové medicíně“ na univerzitě v Basileji.
- 1528: Vůdce rakouských novokřtěnců Hubmaier upálen ve Vídni.
Castiglione vydává *Dvořana*.
- 1529: Pád Wolseye, More se stává kancléřem.
Reformace přijata v Hamburku.
Marburské rozhovory nevyřešily rozdíly mezi Lutherem a Zwinglim v otázce eucharistie.
Druhý sněm ve Špýru: byl vznesen „protest“ proti náboženské politice říše.
- 1530: Německé protestantské státy utvořily šmalkaldský spolek.
Melanchthon sestavil augšpurskou konfesi.
Návrat Medicejských do Florencie.
Smrt Wolseye.
Objevila se nakažlivá pohlavní choroba, která byla pojmenována syfilis.
- 1531: Zwingli zabit v bitvě u Kappelu.
V Anglii vychází nařízení, že žebráci bez patřičného povolení mají být zmrskáni.
Karel V. zakázal reformační učení v Nizozemí.
Český král Ferdinand I. se stal římským králem.
V Portugalsku byla zavedena inkvizice.
Uskutečnila se výprava Diega de Ordaze k Orinocu.
Pizarro překročil Andy.
Elyot vydává *Knihu určenou vladaři*.
- 1532: Sulejman vpadl do Uher; neúspěšně se pokusil dobýt pevnost Güns.
Norimberský náboženský mír: protestanti se zavázali poskytnout vojenskou podporu říši výměnou za toleranci do doby, než bude svolán všeobecný koncil.

- Zákon o anátech (proti episkopálním platbám do Říma). Stát si podmaňuje anglický klérus.
 Pizarro zajal a usmrtil krále Inků Atahualpu; dobyl Cuzco.
 Rabelais napsal *Pantagruela*.
- 1533: Apelační zákon zakázal odvolávat se do Říma.
 Tajný sňatek Jindřicha VIII. s Annou Boleynovou.
 Ivan IV. dosedá ve věku tří let na moskevský trůn: později dostane přízvisko „Hrozný“.
 Holbein namaloval *Výslance*.
- 1534: Jindřich VIII. se stal hlavou anglikánské církve.
 Den plakátů ve Francii.
 Ignác z Loyoly založil Tovaryšstvo Ježíšovo.
 Novokřtěnecké „království“ v Münsteru.
 Sulejman dobyl Bagdád.
 Jacques Cartier doplul do Zálivu sv. Vavřince.
 Rabelais napsal *Gargantua*.
- 1535: Milán pod španělskou vládou.
 Thomas Cromwell se stal generálním vikářem; poprava biskupa Fishera a Thomase Mora.
 Almagrův pochod do Chile.
 Pizarro založil Limu.
- 1536: Smrt Kateřiny Aragonské, poprava Anny Boleynové. Jindřich VIII. se oženil s Janou Seymourovou. Zrušení klášterů; Pouť milosti.
 Menno Simons zavedl novokřtěnectví ve Frísku.
 Kalvínovy *Institutes* publikované v latině.
 Cartierova druhá výprava: prohlásil Kanadu za francouzské území.
 Guicciardini začal pracovat na *Dějínách Itálie*.
- 1537: Ustavení luteránské církve v Dánsku.
 Expedice Francisca Césara do Antiochie, založení Asunciónu.
 Narození prince Eduarda, smrt Jany Seymourové.
- 1538: Vyhnaní Kalvína a Farel z Ženevy.
 Benalcazarova expedice do Bogoty, začátek mýtu o Eldoradu.
- 1539: Holbein namaloval portrét Anny de Clèves.
 Vzpouřa proti Karlu V. v Gentu.
 Coverdaleho velká bible vydána jménem Jindřicha VIII.
- 1540: Založení jezuitského řádu.
 Sulejman vpadl do Uher.
 Krach manželství Jindřicha VIII. s Annou de Clèves; Cromwellův pád.
 Jindřich VIII. se oženil s Kateřinou Howardovou.
 Portugalský král Jan III. vyslal jezuitské misionáře na Dálný východ.
 Španělé dosáhli Kalifornie.

- 1541: Sněm v Řezně usiloval o obnovení jednoty církve.
Jindřich VIII. přijal titul krále irského.
Michelangelo dokončil *Poslední soud*.
Kalvín se vrátil do Ženevy a založil tu teokracii. Knox začal šířit reformaci ve Skotsku.
Uhry se dostaly do područí Turků.
Valdivia prozkoumal Chile; založení Santiaga.
- 1542: Bitva u Solway Mossu: anglické vítězství nad Skoty.
Poprava Kateřiny Howardové, Jindřich VIII. se oženil s Kateřinou Parrovou.
Pavel III. obnovil inkvizici v Římě.
Zrušení otroctví pro Indiány ve španělských koloniích v Americe.
Las Casas vydal *O zemi indijských pustošení a vylidňování zpráva nejstručnější*.
- 1543: Koperník vydal své dílo *O oběžích sfér nebeských*.
Vesalius napsal *Skladbu lidského těla*.
Portugalci dopluli do Japonska.
- 1544: Objevení stříbrných dolů v Potosí v Peru.
- 1545: Zahájení Tridentského koncilu.
Falc přijala protestantství.
- 1546: Zemřel Luther.
Objevení stříbrných dolů v mexickém Zacatecasu.
- 1547: Smrt Jindřicha VIII., nástup Eduarda VI.
Smrt Františka I., nástup Jindřicha II.
John Knox odešel do francouzského exilu.
Bitva u Mühlbergu: vítězství Karla V. nad šmalkaldským spolkem.
- 1548: augšpurský interim: Karel V. usiloval o náboženský smír.
Ignác z Loyoly napsal *Duchovní cvičení*.
- 1549: Kettovo povstání v Norfolku.
František Xaverský připlul do Japonska.
- 1550: Svržení protektora Somerseta Northumberlandem.
- 1551: Začalo druhé zasedání Tridentského koncilu.
Mořic Saský se přidal na stranu odpůrců říše.
Palestrina se stal sbormistrem v chrámu sv. Petra.
- 1552: Smlouva z Chambordu mezi Jindřichem II. a německými protestanty.
Ivan IV. (Hrozný) dobyl Kazaň na Tatarech.
- 1553: Karel V. neúspěšně obléhal Mety.
Smrt Eduarda VI., devítidenní vláda lady Jane Greyové, nástup Marie Krvavé (Tudorovny).
Willoughby a Chancellor se pokoušeli nalézt severovýchodní cestu k Tichému oceánu.

- 1554: Wyattovo povstání, poprava lady Jane Greyové, Marie Krvavá se provdala za španělského krále Filipa II. Zrušení zákona o supremacii. Kardinál Pole se stal papežským legátem v Anglii. Chancellor byl přijat v Moskvě Ivanem Hrozným.
- 1555: Pavel IV. se stal papežem. Začátek represálií za královny Marie. Ridley a Latimer upálení v Oxfordu. Augšpurský mír: v říši začalo platit „*cuius regio, eius religio*“. Založení Moskevské společnosti.
- 1556: Cranmer upálen. Abdikace Karla V. Smrt Ignáce z Loyoly. Ivan IV. anektoval Astrachaň.
- 1557: Bankrot španělské Koruny. Bitva u St. Quentinu: španělské vítězství nad Francií. První výprava Moskevské společnosti vedená Anthony Jenkinsonem. Portugalští obchodníci se usadili v Macau.
- 1558: Francouzi získali zpět Calais; Jindřich II. zrušil společenství s německými protestanty. Francouzský dauphin se oženil se skotskou královnou Marií (Stuartovnou). Běze vydal kalvínské vyznání víry. Smrt Marie Krvavé, nástupnictví Alžběty I. Smrt Karla V. Jenkinson dorazil do Buchary.
- 1559: Smlouva z Cateau-Cambrésis ukončila války mezi rody Habsburků a Valois. Zákony o supremacii a jednotě oddělily Anglii od Říma a zavedly protestantismus. Smrt Jindřicha II., nástup dauphina jakožto Františka II., Marie Stuartovna je nyní královnou Francie. Markéta Parmská se stala regentkou v Nizozemí. Pavel IV. vydal *Index zakázaných knih*.
- 1560: Zavedení reformované církve ve Skotsku. Neúspěšné kalvinistické spiknutí v Amboise. Zemřel Filip Melanchthon. Smrt Františka II., následnictví Karla IX. s Kateřinou Medicejskou jako regentkou.
- 1561: Filip II. přenesl své hlavní město do Madridu. Marie Stuartovna ovdověla a vrátila se do Skotska. Rozhovory v Poissy: pokus o usmíření mezi katolíky a protestanty ve Francii.

- 1562: Edikt ze St. Germain uznal francouzské protestanty; masakr hugenotů u Vassy; občanská válka ve Francii.
Obnovení jednání Tridentského koncilu.
Sochař Benvenuto Cellini napsal *Vlastní životopis*.
Začal obchod se západoafrickými otroky.
První z Hawkinsových cest do Západní Indie.
- 1563: Ukončení Tridentského koncilu.
Zavraždění vévody z Guise; Edikt z Amboise ukončil boje.
Filip II. nařídil výstavbu Escorialu.
- 1564: Zemřel Kalvín.
Smrt císaře Ferdinanda, nástup Maxmiliána II.
Granvelle zbaven úřadu.
- 1565: Marie Stuartovna se provdala za lorda Darnleye.
Obléhání Malty: Turci vypudili johanity.
Brueghel namaloval *Podzim a Zimu*.
- 1566: Smrt sultána Sulejmana.
Obrazoborecké bouře v Nizozemí.
Karel Boromejský se stal milánským arcibiskupem.
Na Darnleyův příkaz zavražděn v Hollyroodu Rizzio.
Sir Thomas Gresham založil Královskou burzu.
- 1567: Vzpouřa v Nizozemí; Alba je poslán, aby ji rozdrtil; ustavena Rada nepokojů.
Zavraždění Darnleye.
Marie Stuartovna se provdala za Bothwella a byla donucena abdikovat.
- 1568: Smlouva z Longjumeau měla ukončit nepřátelství ve Francii.
Španělská inkvizice odsoudila všechny obyvatele Nizozemí k smrti jako heretiky; poprava hrabat Egmonta a Hoorna.
Lodě s penězi pro Albovu armádu zadrženy Alžbětou I.
Uvěznění a smrt Filipova syna dona Carlose.
Povstání Morisků v Granadě.
Jezuitům se dostalo přátelského přijetí v Japonsku.
Hawkinsovy otrokářské lodě napadeny Španěly u San Juan de Ulúa.
Portugalský král Sebastian zrušil otroctví pro Indiány v Brazílii.
- 1569: Katolická vítězství ve Francii u Jarnacu (smrt prince z Condé) a Montcontouru.
Vzpouřa severoanglických hrabat.
Fitzmauriceova vzpoura v Irsku (trvala do roku 1574).
Turci obsadili Jemen.
- 1570: Turci obsadili Kypr.
Alžběta I. byla exkomunikována a prohlášena za uzurpátorku.
Drakeova první plavba do Západní Indie.

- Cosimo I. se stal velkovévodou toskánským.
Ortelius vydal *Theatrum Orbis Terrarum* (první moderní atlas).
- 1571: Bitva u Lepanta: vítězství Svaté ligy (zformované Piem V.) nad Turky.
Hugenotská synoda v La Rochelle; synoda holandských katolíků v Emdenu.
Ridolfiho spiknutí proti Alžbětě I.
Španělé dobyli Filipíny a založili Manilu.
Portugalci založili kolonii v Angole.
- 1572: Zavraždění Coligniho; masakr bartolomějské noci.
Obsazení přístavu Brill mořskými gézy.
Drake poprvé spatřil Tichý oceán.
- 1573: Benátky se stahují ze Svaté ligy proti Turkům.
Pacifikace Boulogne ukončuje války ve Francii.
Hotman vydává spis *Francogalia*.
Alba vystřídán Requesensem.
- 1574: Smrt Karla IX., nástupnictví Jindřicha III.
Portugalci kolonizovali Angolu.
- 1575: Bankrot španělské Koruny.
Vilém Oranžský založil univerzitu v Leydenu.
- 1576: Španělé vyplnili Antverpy, pacifikace Gentu, smrt Requesense.
Mír z Monsieur ukončil katolickou vzpouru vedenou Alençonem.
Smrt Maxmiliána II., nástup Rudolfa II.
Dánský astronom Tycho de Brahe založil observatoř v Uraniborgu.
Frobisher se pokusil nalézt severozápadní cestu k Tichému oceánu.
Portugalci založili Luandu.
Bodin napsal *Šest knih o státu*.
- 1577: Don Juan se stal generálním guvernérem v Nizozemí.
Drake se vydal na plavbu, která se stala plavbou kolem světa.
- 1578: Bitva u Gembloux: vítězství Dona Juana a Alessandra Farneseho nad holandskými vzbouřenci.
Smrt portugalského krále Sebastiana na křížové výpravě v Maroku.
Gilbert se vydal na severozápadní cestu; dosáhl Frobisherova zálivu na Baffinově ostrově.
- 1579: Vzpoura hraběte Desmonda v Irsku.
Utrechtská unie vytvořila „Spojené provincie“.
- 1580: Armáda Filipa II. (pod vedením vévody z Alby) vpadla do Portugalska, aby prosadila Filipův nárok na portugalský trůn.
De Montaigne vydává *Eseje*.
- 1581: Drake se vrátil z plavby kolem světa.
Vilém Oranžský napsal *Obhajobu*.
- 1582: Gilbert založil první anglickou kolonii v Newfoundlandu.

- 1583: Galileo objevil parabolický charakter planetárních drah.
- 1584: Zavraždění Viléma Oranžského; Bruggy a Gent se vzdaly vévodovi z Parmy (Farnese).
Smlouva z Joineville mezi Filipem II. a Guisem. Smrt Ivana Hrozného; regentství Borise Godunova. Začátek „doby nesnázi“ v ruské říši.
Lord Raleigh prohlásil Virginii za anglické území.
- 1585: Smlouva z Nonsuchu: Alžběta přislíbila pomoc holandským vzbouřencům; Leicester vyslán do Nizozemí v hodnosti vrchního velitele.
Vévoda z Parmy dobyl Brabantsko a Flandry.
Povstání katolické ligy ve Francii (Jindřich III. kapituloval smlouvou z Nemours).
- 1586: Filip II. začal sestavovat Armadu.
Leicester se stal „nejvyšším guvernérem a generálem“ v Nizozemí.
Babingtonovo spiknutí proti Alžbětě I. za údajné spoluúčasti Marie Stuartovny.
El Greco namaloval *Pohřeb hraběte Orgaze*.
- 1587: Poprava Marie Stuartovny.
Nespokojenost v Nizozemí – Leicester odvolán do Anglie.
Drake vyplnil Cádiz.
Monteverdi napsal svou první knihu madrigalů.
- 1588: Porážka španělské Armady.
Den barikád v Paříži; vévoda Guise zavražděn na králův příkaz.
Nástup šáha Abbáse v Persii.
- 1589: Smrt Kateřiny Medicejské; vražda Jindřicha III.; zpochybňované nástupnictví Jindřicha IV.
Mořic Nassavský se stal hlavou Spojených provincií.
Hakluit napsal *Základy mořeplavby*.
- 1590: Bitva u Ivry; Jindřich IV. porazil ligu z Joineville; Parma vtrhl do Francie, aby uvolnil obklíčení Paříže.
Poslední boj Grenvilleovy *Revenge*.
Galileo vydává práci *De motu* o experimentech s padajícími tělesy.
Edmund Spenser napsal své nejslavnější dílo *Faerie Queen*.
- 1591: Filip II. potlačil povstání v Aragonu.
- 1592: Parma osvobodil Rouen z anglo-francouzského obklíčení; smrt vévody z Parmy.
Shakespeare napsal hry *Jindřich VI. a Richard III.*
Marlowe napsal *Doktora Fausta*.
Mariana napsal dílo *Historia general de España*.
- 1593: Jindřich IV. se zřekl kalvinismu a stal se katolíkem: „Paříž je hodna mše“.
Murád III. plánoval válku proti Rudolfovi II.
Shakespeare napsal *Richarda II.*

- 1594: Lyon, Rouen a Paříž se vzdaly Jindřichu IV.; Jindřich IV. vstoupil do Paříže a byl korunován v Chartres; Jezuité vyhnáni z Paříže.
Barents vyplul z Amsterdamu a dosáhl Karelského moře.
- 1595: Jindřich IV. vyhlásil válku Španělsku.
Nástup Sultána Mehmeda III.
Povstání hraběte Tyrona v Irsku.
Shakespeare napsal *Sen noci svatojánské*.
Holanďané začali obchodovat ve Východní Indii.
- 1596: Bankrot španělské Koruny.
Velmoži katolické ligy se podrobili Jindřichu IV.
Arcivévoda Albert se stal generálním guvernérem v Nizozemí.
Zemřel Francis Drake.
- 1597: Hugenoti se marně snažili pomoci Jindřichu IV. při obléhání Amiensu, který byl ve španělských rukou.
Francis Bacon napsal *Eseje*.
Richard Hooker, anglický teolog, napsal pojednání *Laws of Ecclesiastical Policy*.
- 1598: Edikt nantský.
Smlouva z Vervins.
Smrt Filipa II.
Povstání v Irsku pod vedením O'Neill a Tyrona.
Boris Godunov zvolen carem.
- 1599: Hrabě z Essexu poslán do vyhnanství poté, co se mu nepodařilo potlačit Tyronovu vzpouru.
Shakespeare napsal hry *Jak se vám líbí*, *Jindřich V.*, *Mnoho povyku pro nic*, *Večer tříkrálový*.

Nejdůležitější evropští vládcí v šestnáctém století

Papežové

Alexandr VI. (Rodrigo de Lenzuoli-Borgia) 1492–1503
Pius III. (Francesco Todeschini-Piccolomini) září až říjen 1503
Julius II. (Giuliano della Rovere) 1503–1513
Lev X. (Giovanni de Medici) 1513–1521
Hadrian VI. (Adriaan Floriszoon Boyens) 1522–1523
Klement VII. (Giulio de Medici) 1523–1534
Pavel III. (Alessandro Farnese) 1534–1549
Julius III. (Giovanni Maria Ciocchi del Monte) 1550–1555
Marcellus II. (Marcello Cervini degli Spannochi) duben 1555
Pavel IV. (Giovanni Pietro Caraffa) 1555–1559
Pius IV. (Giovanni Angelo Medici) 1559–1565
sv. Pius V. (Antonio Michele Ghislieri-Caraffa) 1566–1572
Řehoř XIII (Ugo Buoncompagno) 1572–1585
Sixtus V. (Felice Peretti z Montalto) 1585–1590
Urban VII. (Giovanni Battista Castagna) září 1590
Řehoř XIV. (Niccolò Sfondrati) 1590–1591
Innocenc IX. (Giovanni Antonio Facchinetti) 1591–1592
Klement VIII. (Ippolito Aldobrandini) 1592–1605

Císařové Svaté říše římské

Maxmilián I., 1493–1519
Karel V., 1519–1556
Ferdinand I., 1556–1564
Maxmilián II., 1564–1576
Rudolf II., 1576–1612

Španělstí monarchové

Isabela, 1474–1504 a Ferdinand, 1479–1516
Karel I. (od r. 1519 jako císař Karel V.), 1516–1556
Filip II., 1556–1598

Francouzští monarchové

Karel VIII., 1483–1498
Ludvík XII., 1498–1515
František I., 1515–1547
Jindřich II., 1547–1559
František II., 1559–1560
Karel IX., 1560–1574
Jindřich III., 1574–1589
Jindřich IV., 1589–1610

Angličtí monarchové

Jindřich VII., 1485–1509
Jindřich VIII., 1509–1547
Eduard VI., 1547–1553
Marie I. (Krvavá), 1553–1558
Alžběta I., 1558–1603

Sultáni

Bájezíd II., 1481–1512
Selim I., „Ponurý“, 1512–1520
Sulejman I. „Nádherný“, 1520–1566
Selim II. „Opilec“, 1566–1574
Murád III., 1574–1595
Mehmed III., 1595–1603

Poznámka pro studenty a učitele

Tato kniha byla psána s tou nejpřímnější nadějí, že čtenáře potěší: je těžké to dostatečně zdůraznit. Autor však musí mít neustále na paměti, že pro mnohé čtenáře to bude vůbec první setkání s šestnáctým stoletím, a pro některé možná i setkání poslední. Není důvodu, proč by odborná kniha měla být exkluzivní v intelektuálním smyslu, a já doufám, že tato práce bude užitečná jak pro ty čtenáře a studenty, kteří nemají v úmyslu specializovat se na historii, tak pro ty, kteří si vybrali historii jako svůj hlavní obor na univerzitě. Doufám rovněž, že kniha bude užitečná pro učitele dějepisu na všech stupních škol, kteří nejsou nutně odborníky na toto specifické období. S ohledem na tyto záměry je smyslem témat, která najdete na následujících stránkách, soustředit pozornost na základní otázky, jež ukazují, v čem je šestnácté století tak důležité pro to, jací jsme dnes: Jak vypadala společnost? Jaké byly rozhodující ideje tohoto věku? Kvůli čemu se vedly nejdůležitější války, a co rozhodlo o jejich výsledku? Pokud to je možné, vyhýbám se odbornému výkladu, časté odkazy na soudobé prameny mají podnítit diskusi a závěry, které se klidně mohou různit od těch, jež jsem vyslovil já. Některé úryvky se možná budou zdát složité, protože kdykoli to jen bylo možné, použil jsem dobové překlady. Rozhodl jsem se pro ně záměrně, s úmyslem přiblížit čtenáři realitu šestnáctého století tím, že bude studovat tento věk doslova v jeho pojmech.

Jelikož mnozí čtenáři se budou textem propracovávat systematicky, snažil jsem se udržet rozvržení tak rovnoměrné, jak jen to bylo možné: dvanáct kapitol podobného rozsahu s úvodem a závěrem, který je ekvivalentem třinácté. Mělo by být možné projít témata stejným tempem za jeden školní nebo univerzitní rok. Seznam literatury je úmyslně sestaven tak, aby spíše povzbuzoval čtenáře k dalšímu hledání, než ospravedlňoval to, co jsem řekl.

Úvod

Podoba století: expanze a konflikt

Témata, chronologie, regiony

Každé období sta let, jakkoli vymezené, staví před historika zabývajícího se dějinami Evropy tři základní problémy – či spíše soubory problémů – problém tématu, chronologie a regionu.¹ Jaké jsou hlavní předměty diskuse? Jak události vymezují začátek a konec historického procesu? Které země by měly stát v ohnisku zájmu? V případě šestnáctého století nemůže být rovnováha organizačního důrazu nikdy stálá, protože toto století naprosto postrádá střed a stálost. Žádná jednotlivá oblast není kulturním ohniskem, tak jako jím byla Itálie pro patnácté století. Neformuje se žádný stabilní typ společnosti – jako se formoval *ancien régime* ve století sedmnáctém. Tím nemá být řečeno, že dějiny šestnáctého století jsou pro současnost složitější než dějiny století, která mu předcházela nebo je následovala. Spíše tím chceme zdůraznit, že lidé, kteří žili celý svůj život nebo část svého života někdy mezi lety 1500 a 1600 čelili obzvláště tíživému propletenci nestálosti a nejistot. Nové ideje o světě a místě člověka v něm, ideje, které zrály v Itálii v patnáctém století, se rozšířily do ostatních končin světadílu, někdy uspíšily společenskou změnu, jinde zablokovaly její mechanismy, někde daly výraz touze po duchovní útěše, jinde brojení proti kněžím. Pro Evropany se změnila podoba světa jako takového, když Středomoří přestalo být „pupkem světa“: „Indiáni“ v Mexiku a v Peru se plahočili pod hroty mečů ukovaných v Toledu, děla odlitá pro Portugalce ve Flandrech vládla přístavům Goa a Macao.²

Stručně lze vyjmenovat čtyři velká témata šestnáctého století. Prvním je renesance, to pozoruhodné obrození klasických hodnot ve výtvarném umění a v písemnictví, které má svůj původ ve Florencii patnáctého století. Později, když se jádrem tvořivosti staly spíše dvory než města, se hodnoty a kultura městského prostředí přizpůsobily potřebám a nárokům monarchů, a to usnadnilo přenos italské kultury za Alpy po roce 1500. Nadto byly učenecké metody bádání – Kenneth Clark jednou přirovnal florentské knihovny k laboratorům atomového věku³ –, které odstranily nánosy středověké nauky, aby ukázaly harmonické rysy klasického světa, aplikovány na bibli, v níž se nenašla ani zmínka o mniších a opatech, oněch rekvizitách, které činily z církve tak tíživou instituci.

A zde je druhé z našich témat, reformace. Musíme se ale vyvarovat jakékoli nutné spojitosti mezi úsilím humanistů a vznikem protestantismu. Erasmus zamýšlel odstranit něco z církevní výbavy, nikoli spálit celou budovu církve. Reformace byla původně a ve své podstatě německým fenoménem. Bylo to dědictví středověku stejně jako novinky renesance, co vytvořilo v Německu výbušnou atmosféru. Od čtrnáctého století povzbuzovaly nové filosofické směry nové politické směry. Vilém z Ockhamu, Marsilius z Padovy, John Wyclif a Jan Hus podněcovali pochybnosti o hierarchii křesťanstva a rozložení moci v jeho strukturách. Břímě církve spočívající na laicích se začalo zmírňovat v Anglii, když se Eduard I. postavil proti papežské dani, a ve Francii za Filipa Sličného, jehož právníci si v jednom výsměšném konceptu – ve skutečnosti nebyl nikdy odeslán – dovolili oslovit papeže „Vaše nejvyšší hloupostí“.⁴ Časově bližší a nejdůležitější bylo zmírnění tohoto břímě ve Španělsku, kde katoličtí panovníci založili inkvizici, která fungovala jako národní instituce podle příkazů Koruny.

Avšak toto břímě nebylo zmírněno v Německu: císařská moc chřadla a laická společnost neměla žádného vůdce. Právě toto Luther změnil. Zaútočil na papežství a zaútočil na kláštery vyzbrojen idejemi, které se vyslovovaly pro Německo a proti přehnaným požadavkům cizího latinského kléru. Tyto ideje se okamžitě spojily se sociálním neklidem: nečiní-li kněží zázraky při proměně eucharistie, proč by měli dostávat desátky? Tímto způsobem dospěly vzdálené abstrakce teologické debaty k lidem prostřednictvím materiální nespokojenosti s katolickou církví.

Odpověď latinského světa na změny na severu je obecně, a poněkud nepřesně, označována jako protireformace, třetí dominantní téma historiků. Reformní hnutí na jihu mělo původ ve změnách náboženského citění v patnáctém století. Získalo novou povahu se systematickým vyvracením protestantské věrouky na Tridentuském koncilu a díky spojení duchovní obnovy a moci španělské monarchie.

Jakkoli silné bylo toto spojenectví v Evropě, jeho dopad byl ještě větší v zámoří, neboť kam vstoupili *conquistadoři*, tam vstoupila i církev. Tento proces začal horlivou kampaní Portugalců v patnáctém století, v šestnáctém století byl španělský imperialismus poháněn stříbrem dolů v Peru. Základy evropské nadvlády byly položeny křížáky, ne kapitalisty, a tento zorný úhel nám pomáhá pochopit politickou a sociální změnu v Evropě samotné.

Každé z těchto témat má svoji rozsáhlou literaturu a kterékoli z nich by mohlo sloužit jako organizační princip knihy o šestnáctém století. Témata však nezapadají hladce do rozpětí sta let a podobu století nelze poznat bez určité znalosti jeho chronologické komplexnosti. Jak se význam těchto témat proměňoval v čase? Ačkoli můžeme říci, že renesance se rozšířila z Itálie v šestnáctém století, Itálie sama procházela politickým úpadkem. V průběhu

válek, které zuřily na poloostrově od roku 1494 do roku 1559, „zaostalé“ či „barbarské“ monarchie „feudální“ Evropy prokázaly, že předstihly italská knížata vojenskou mocí. To je jedno z poučení, které Machiavelli zdůrazňuje ve *Vladaři*.⁵ Příležitost vytvořit nějaký druh federace italských států vedených Medicejskými z jejich základny ve Florencii a v Římě byla promeškána, Machiavelli zemřel v roce 1527, rok poté, co vyplenění Říma jasně ukázalo převahu říše. Toto vyplenění se některým jeví jako katastrofa srovnatelná se zničením města Góty tisíc let před tím a v mnoha ohledech znamenalo konec renesance (viz s. 260–261).

Tou dobou byla už reformace deset let na pochodu, a možná by bylo na místě uzavřít „věk humanismu“ rokem 1517, kdy Luther vydal devadesát pět tezí.⁶ Ale tento čin sám o sobě nebyl revoluční a univerzální církev nebyla zjevně ohrožena až do sněmu ve Wormsu v roce 1521.⁷ Přežití nové hereze lze z části vysvětlit prostým faktem, že císař Maxmilián zemřel v klíčovém roce 1518 a jeho mladý nástupce byl příliš zaměstnán Francouzi a Turky, aby se mohl soustředit na německé záležitosti (viz kap. 11 a 12).

Karel naléhal na svolání koncilu, aby reformoval církev, ale útok na herezi známý jako protireformace je výrazněji spjat s vládou Filipa II. (1555–1598) a mocí španělské monarchie. Filipovy války s Holanďany či Turky a hrozba, kterou jeho moc představovala pro dynastie vládající v Anglii a Francii, vévodily závěru století až do chvíle, kdy zbankrotovaný Filip v roce 1598 opustil tento svět. Moc Španělska lze měřit jeho rozlehlými zámořskými državami. Evropské objevování jiných končin světa si pak žádá nejširší chronologii ze všech našich témat. Měla by sahat nazpět ke křížovým výpravám a vpřed k imperialismu devatenáctého století.⁸

Nepřekvapuje, že v některých z nejdůležitějších pracích o šestnáctém století témata ustupují pečlivě odstíněné periodizaci. Jedna uznávaná příručka potřebuje tři objemné svazky, aby se propracovala od roku 1493 do roku 1610, a má navíc paralelní řadu na vysvětlení ekonomických změn. Jiná význačná řada postupuje od roku 1480 do roku 1598 ve třech skvělých studiích, ale je rovněž doplněna další sérií věnovanou hospodářským dějinám. Kromě toho pomíjí dějiny Britských ostrovů, čímž vzniká prostor pro svazky, které pokrývají šestnácté století ve třetí řadě, pojednávající o dějinách anglické politiky, anglické ekonomiky a anglické církve.⁹ A pak existuje několik skvělých prací, které dokládají jednotu období od poloviny šestnáctého století do poloviny století sedmnáctého, jež představuje „zlatý věk“, resp. „železný věk“, resp. „věk změny“. Další přístup přičleňuje šestnácté století k „raně novověkému“ období, které může nebo nemusí zahrnovat osmnácté století, což do jisté míry záleží na tom, jak dalece autor přijímá myšlenku „dlouhého“ šestnáctého století (zhruba od roku 1450 do roku 1620), což je lákavá periodizace z hlediska ekonomického vývoje.¹⁰

Témata století tedy nelze snadno definovat nejnápadnějšími a nejvýraznějšími daty, a naopak. Jedním z vysvětlení tohoto faktu je, že témata a zlomové okamžiky nabývají různých rozměrů, jsou-li nahlíženy z různých oblastí Evropy. Jinak řečeno, Evropu lze definovat stejně těžko jako období sta let, jímž se zaobíráme.

Množství knih, které se věnují různým zemím a různým oblastem těchto zemí, se za posledních třicet let prudce zvýšilo: Anglie, Skotsko, Irsko, Itálie a Rusko, všechny tyto země mají své historické řady; existují klasická díla trvalé hodnoty o dějinách Francie, Španělska a Švédska v obdobích, která zahrnují nebo dále dělí šestnácté století, a nedávná mistrovská práce nás konečně zasvětila do zvláštností historie Švýcarska.¹¹ Nápadná mezera, východní a střední Evropa, jak bývá nazývána, bude nepochybně brzy zaplněna, až její historici odhalí kořeny národního vědomí, které až příliš trpělo „železnou oponou“.

Ve středomořském světě by se zkušenost Itálie měla pojednávat před a po vyplnění Říma, zatímco osud Španělska je třeba nahlížet ve vztahu k unii *reyes catolicos* z roku 1469, onoho vyvrcholení století pohraničních válek, v nichž křesťané získali převahu už v roce 1212 u Las Navas de Tolosa. V první polovině století bylo Španělsko svázáno s habsburskými zeměmi střední Evropy v odkazu Karla V., ale po jeho abdikaci už obě rodové větve nepojily společné zájmy. K podobnému zlomu dochází v polovině století ve Francii, kde se moc panovníka, mohutnější od konce stoleté války, náhle zhroutila v občanské válce po roce 1559. Tudorovská Anglie bývá často považována za zvláštní případ, protože její vládní systém jí dával určitou stabilitu, přes dynastické nejistoty a fundamentální změny v náboženství. Nicméně proti její zdánlivé politické zralosti stálo stagnující hospodářství, které až do období kolem roku 1570 jevílo málo známek vymaňování se z letargie. Jedinečnost anglické zkušenosti, kterou historici tak rádi zdůrazňovali, má obdobu i jinde – v případě Skotska, Skandinávie, Ruska. Turci jsou na druhé straně často odsouváni na okraj evropské historie, ačkoli jejich přítomnost byla ve skutečnosti ústřední a dominantní.

I zmíněné oblasti se rozpadají, podívá-li se na ně historik zblízka. Drobí se nejprve na tisíc místních historií větších či menších lokalit, které činí nesmyslnou „národní“ historii. „Německo“ se skládalo z přibližně 300 zpola samostatných států a mělo neurčitý vztah ke švýcarské konfederaci. „Holandsko“ bylo jenom jednou provincií, spravovanou jako součást španělského Nizozemí. Itálie zahrnovala pět velkých států (Milán, Benátky, Florencie, Řím, Neapol) a mnoho dalších menších celků, „Francie“ byla směsicí administrativních jednotek (viz mapa I. 1.) a složitost nesourodé tříště provincií zvyšovala moc základen náboženských stran – hugenotů na jihu a západě, katolíků na severu a východě.

Pohled na mapu Evropy vytvořenou v šestnáctém století ukazuje, že národní hranice – nikoli však národní typy – byly prakticky nezřetelné, což ovšem znamená, že generalizace s sebou nese mnohá nebezpečí...¹²

Je-li téma takto složité a existuje-li pozoruhodné množství publikací, které je zpracovávají, co probůh ospravedlňuje další příspěvek?

Mapa I.1 Francie kolem roku 1500

Zdroj: J. H. M. Salmon, *Society in Crisis: France in the Sixteenth Century* [Společnost v krizi: Francie v šestnáctém století], London, Methuen & Co. 1979, s. 282.

Expanze a konflikt v letech 1500–1598: století Španělska

Neměl bych na tomto místě nalít čistého vína a promluvit o lichotivé výzvě nakladatele – učiněné před tak drahnou dobou, že mne to uvádí do rozpaků – a ambicích mladého historika? Obé se mi nyní přiznává snáz, když podnik k zahanbení autora má už svoje léta. Jistě, autor nemůže doufat, že kniha tohoto druhu nahradí díla, která se zaměřují na užší období nebo specifictější historické téma, ani se nesnaží nabídnout množství informací, které lze získat z knihy téhož rozsahu, jež si své dobré jméno již dávno získala.¹³

Ano – možná právě kvůli přemíře podrobností a odstínů – něco se ztratilo a mnohé zůstalo nevyřčeno. V čem tkví hlavní význam šestnáctého století pro vývoj moderního státu? Z hlediska toho, kde jsme dnes, vyčnívají dvě skutečnosti. Když století začínalo, nikdo ještě neobeplul svět. Na počátku sedmnáctého století bylo možné, i když jistě ne běžné, aby obchodník podnikl takovou cestu v rámci svých obchodů.¹⁴ V roce 1500 sotvakdo mluvil o „státu“ jako o sociální realitě – i Machiavelli používal to slovo tak trochu vágně. Na začátku sedmnáctého století byla idea státu běžnou mincí kupců rozmlouvajících ve svých krámech.¹⁵ Během století tak Evropané prohloubili své kontakty s širším světem a začali si to více uvědomovat. Na druhou stranu se vyjasnily a upevnily hranice mezi státy.

V patnáctém století byla nejdůležitější expanzí expanze duševních horizontů v Itálii; v sedmnáctém století byla expanze ekonomickým jevem z větší části omezeným na atlantické ekonomiky severní a západní Evropy.¹⁶ V šestnáctém století byla expanze všeobecná a brala na sebe velké množství podob. Byla demografická: populační růst rozrušil sociální svět jihoněmeckých sedláků a Jeanu Bodinovi pomohl vysvětlit růst cen (viz s. 51–52, 63). Bylo vidět víc tuláků, a víc tuláků proudilo do měst, kde trh s obilím, látkami, kořením a materiálem na stavbu lodí, které převážely tyto suroviny a výrobky, propojoval středomořskou, baltskou a atlantickou zónu v jedno velké impérium plné zboží, za něž se platilo čím dál většími obnosy stříbrných mincí (viz s. 77–79; kap. 4). V politickém životě se středověký monarcha oděl do roucha renesančního knížete a velkolepost jeho dvora naplňovala úctou jeho poddané, zatímco síla jeho vojsk mu vynucovala respekt u jeho sousedů (viz kap. 3). Nové objevitelské výpravy rozumu a představivosti posunuly intelektuální a duchovní život za hranice středověkého křesťanství, větší a složitější Evropa se začala rozdělovat do nepřátelských táborů.

Co bylo nového na konfliktu šestnáctého století? Násilí a válka jsou odvěkými součástmi evropské zkušenosti. V šestnáctém století však, poháněny expanzí samotnou, nabyly nového a strašlivého rozměru. Dynastické spory mohly stále ještě vyvolat války, ale nikdy předtím nebylo pěších vojáků a palných zbraní užito takovým způsobem jako za běsnění mezi rody

Habsburků a Valois, v jehož světle se jeví rytířská výzva Františka I. z roku 1528, aby urovnali vzájemný spor osobním soubojem, o to více donkichotsky.¹⁷ Lidé stále ještě bojovali jako křižáci, ale středověk nebyl svědkem žádné tak rozsáhlé bitvy, jako byl námořní střet u Lepanta v roce 1571, kde více než 200 galér s křesťanskou posádkou rozdrtilo ještě větší turecké loďstvo za cenu života 15 000 křesťanů a 30 000 Turků (viz s. 283–285). Nevidané požadavky na mobilizaci lidských a materiálních sil doléhaly těžce na společnosti, které prožívaly své vlastní lokální konflikty – nikoli třídní, ale konflikty mezi katolíky a protestanty, vlastníky pozemků a bezzemky, mistry a tovaryši.

Expanze – ekonomická, intelektuální a spirituální, stejně jako čistě geografická – a konflikt – sociální a náboženský stejně jako mezinárodní – procházejí celým obdobím sta let a dotýkají se změn vážících se k renesanci, reformaci, protireformaci a zámořským objevům. Když století začínalo, počet obyvatel Evropy rostl, v době, kdy Španělé po vzoru Portugalců zahajovali svá velká zámořská dobrodružství. Největším dějištěm konfliktu byla Itálie, tamní renesanční státy byly trhány na kusy válkami Habsburků a dynastie Valois. Tento zápas se rozrostl s válkami v Německu, které začaly, když reformace nabírala na rychlosti ve dvacátých letech a které byly více či méně urovnány augšpurským mírem v roce 1555. Jeho idea se obvykle shrnuje jako „*cuius regio, eius religio*“, což dávalo knížeti možnost rozhodnout, má-li být jeho doména luteránská nebo katolická. Nebylo tu místa pro kalvinismus, který se začal šířit z Ženevy a který se přizpůsobil místním poměrům ve Francii, Skotsku a Nizozemí, zvláště mezi městským obyvatelstvem. Ačkoli kalvinismus nebyl monolitickým jevem, byly tu zřejmé důvody, proč jej jeho protivníci mohli jako takový vnímat. (To, že v moderním světě existuje mnoho teroristických frakcí, neznemožňuje diskusi o terorismu jako obecném problému.) Pokusy Filipa II. vyhladit protestantskou herezi jako společenskou a politickou sílu byly financovány zlatem z Nového světa a podněcovány autoritářskou ideologií protireformace. Následná bitva o srdce a mysl trvala až do konce století, ale v devadesátých letech zúčastněné strany v důsledku ekonomického vyčerpání polevily, a tato pochmurná dekáda zrodila atmosféru *fin de siècle*, která přetrvala do prvních let sedmnáctého století, do zmateného a nevyrovnaného období, které předcházelo obnovení konfliktu ve třicetileté válce, jíž čas expanze skončil.

Chopíme-li se expanze a konfliktu jako nosných témat, ukáží se zároveň řešení problémů chronologie a regionů. Ve vztahu k chronologii je rozhodujícím faktem, který otevírá století v samotném roce 1500, pokyn portugalského krále Emanuela jednomu z jeho námořních kapitánů a objevitelů, Pedru Álvarezevi Cabralovi, jak se má utkávat s muslimskými flotilami v Indickém oceánu: „Můžete-li se tomu vyhnout, nepřibližujte se na dosah, ale bojujte

s nimi jen pomocí svých děl, abyste zasáhl plachtu.“ Tak má být „tato válka vedena bezpečněji a s menšími ztrátami“.

Tento dokument potvrzuje, že kolem roku 1500 evropští objevitelé užívali taktiku čelního útoku a dělostřelby z odstupu, která se ukázala jako klíčová pro vztahy Evropy k ostatním částem světa.¹⁸ Svou rozlohou není Evropa veliká, ale díky této taktice se Evropané stali pány oněch dvou třetin zemského povrchu, jež zabírá moře. Předvojem tohoto vývoje byly iberské mocnosti. Jejich snahy se sjednotily – ač ne harmonicky – po roce 1578, když Filip II. vznesl nárok na uprázdněný portugalský trůn. Po deset let se zdálo, že svět leží Španělsku u nohou. Avšak po porážce Armady a vzhledem k tomu, co znamenala pro španělské vyhlídky v Nizozemí, byla pozdější léta Filipovy vlády pronásledována bankroty a depresí. Lze vážně tvrdit, že v roce 1598, v roce smrti vladaře, v jehož moci bylo učinit Kastilii hlavou světa, se chýlila ke konci celá jedna epocha, třebaže sen o světovládě s definitivní platností skončil až v roce 1640.

A tak mocností, která vedla evropskou expanzi a která zažehla evropský konflikt, bylo Španělsko, a právě Španělsko je v mnoha ohledech regionálním ohniskem. Také Španělsko bylo konglomerátem různých regionů pod nadvládou Kastilie, přesto je možné připojit několik obecných poznámek. Španělé, jimž je tak často předhazována předurčenost k úpadku vinou neschopnosti měnit se, vystupují v této knize v docela jiném světle. Nezralí jako objevitelé, protože nikdy nepřestali být křižáky, tvůrci raného stadia vztahů mezi církví a státem, které nevyhnutelně vedlo k otevřenému rozkolu s Římem, schopní zřejmě přestat nekonečný vojenský podnik, měnili podobu evropského světa, šířili očistěné Slovo a vládli nemilosrdným mečem. Skutečnost, že povaha jejich zámořského panství byla očerněna a zavržena jinými Evropany, pokrivila vnímání vlivu Evropy na zbytek světa a vytvořila dojem, že španělská tyranie byla nahrazena čímsi lepším. Španělská „tyranie“ byla v mnoha ohledech pochybovačnější a více si vědoma lokálních zájmů v Evropě i v zámoří než imperialismus pevně stmelěných mocností, které později předstihly španělskou moc. Neústrojně poskládané *monarquii* je však třeba vzdát čest jako jednomu z nejúspěšnějších pokusů o federalismus v Evropě.

Toto kniha samozřejmě není jenom o Španělsku. Jejím účelem je vysvětlit, co se stalo v Evropě a s Evropou v šestnáctém století ve vztahu ke třem oddílům s různými regionálními důrazy.¹⁹ Část I se nezabývá ani tak pevninou jako vodou, neboť evropskou moc lze pochopit jenom ve vztahu k velkým obchodním zónám středověku – Baltu a Středomoří – a k novým, nekonečným možnostem, které se otevřely směrem na západ, jih a sever v Atlantiku. Část II sleduje pronikání protestantismu na jih z Německa, bedlivě stráženy a pak vržený zpět katolickou obnovou, proces, který téměř doslova rozpůlil

Francii a Polsko. Regionální ohnisko části III je dáno zapojením se různých evropských států do aktivity v zámoří a do velkých náboženských nepokojů. Zde připadá těžiště na Španělsko a Itálii na jihu, Francii a Německo na severu, zatímco Britské ostrovy, Skandinávie a střední Evropa tvoří okrajové oblasti. Moskva se účastní jako vzdálený divák, Osmanská říše jako mocný a hrozivý vetřelec, a obou těchto států se používá ke zdůraznění odlišnosti sociální a politické struktury v západnějších oblastech.

Ve srovnání s mikroskopickou studií o určité lokalitě nebo s důkladnou rekonstrukcí činnosti sboru smířčích soudců to možná působí schematicky. Snažil jsem se však mimo jiné znovu stvořit svět, který by neměl význam jenom pro nás, ale který by současníci považovali za svůj vlastní. Ti by své úsudky nestrkali do krabiček s nápisy „ekonomický“, „sociální“, „politický“ a „kulturní“, ale věděli by, že jejich svět touží po slovu a bojí se meče. Jako tak často, nejlepším úvodem je nám Luther:

Bůh ustanovil dvojí druh vlády mezi lidmi, totiž duchovní, pravdivého Slova a bez meče, která může člověka učinit zbožným a spravedlivým... a nakládáním s touto pravdou pověřil kazatele. Tou druhou vládou je vláda světská, mečem, a nakonec všichni, kdo se nechtějí stát zbožnými jen skrze Slovo, budou donuceni ke zbožnosti, avšak před světem.²⁰

Konflikt, který se přirostl v důsledku Lutherova protestu, způsobil a odhalil hluboké rozpory mezi protestantským severem a katolickým jihem. Jakkoli hluboké však byly tyto rozpory, narůstalo vědomí společných rysů „západu“. Toto vědomí porozumět působení Evropy na zbytek světa, musí být naším výchozím bodem nejzápadnější oblast, Iberský poloostrov. Tím, co definovalo západ na východě, byla převaha Turků; právě kolosální moc Osmanské říše jsme si vybrali jako východní ohnisko (kap. 11) a dali jsme jí přednost před zkoumáním východní Evropy, ačkoli to bylo seskupení autonomních zemí. Toto jsou pojmy, které použil anglický puritán sir Edwyn Sandys ve svém díle *O poměru státu a náboženství*, jež napsal v roce 1599 a jehož název se vztahuje zvláště k „několika státům těchto západních částí světa“.

Španělsko, „nová planeta západu“, bylo „státem, který tak nápadně směřuje k monarchii celého západu“. Na východě je možno ze Sandysova zkoumání vyloučit země s ortodoxní církví:

ač je třeba uznat, že svou rozlohou předčí kterékoli jiné, jsou do té míry utlačeny tureckou krutovládou nebo natolik odlehle, jako moskevské knížectví a některé další, že vůbec nepřipadají v úvahu při tomto zkoumání sil, o němž nyní hovoříme.

Podobně nechává stranou střední Evropu – „Polsko a Transylvánii s Valašskem a zbytkem Uher“ – „protože leží blízko Turků a jsou jimi nebezpečně tísněny“. Ještě větší zmatek však způsobovalo v těchto oblastech:

přemnoho náboženství, jimiž se to zde jen hemží, obzvláště v Polsku, o němž se v žertu říká, že ten, kdo ztratil náboženství, měl by je jít hledat do Polska, kde ho určitě najde, a pokud ne, bude vědět, že zmizelo z tváře světa.

Na závěr o těchto zemích říká, že „každopádně není třeba příliš se zaobírat jejich mocí“.²¹

To je možná sporné, ale jelikož výrok pochází od anglického puritána, naznačuje zásadní jednotu pohledu a zájmu oněch „západních částí“ vzhledem ke zbytku planety. Svět, slovo a meč v západních krajích – germánských a latinských – v průběhu celého století: to je jádro této knihy. Tři oddíly, na něž se kniha člení, pojednávají postupně o povaze expanze, intelektuálním i duchovním vývoji a o válce. Z hlediska záběru je tento přístup dosti konvenční, zkoumá jevy, které jsou běžně spojovány s šestnáctým stoletím: „vznik kapitalismu“, reformace, náboženské války. Překvapivější jsou možná vztahy mezi sociální změnou, náboženstvím a válkou, které se tu naskýtají. V části I zdůvodňují, že expanze nerozbila sociální řád. Jako soubor hodnot a organismus zákonů zůstal feudalismus pevný, neuvolnil cestu „kapitalismu“. „Feudální“ hodnoty ve válce o hranice neoddělitelně spojovaly evropskou expanzi s konfliktem, jakmile se hranice začala posouvat. Jak ukazuje část II, nová znění Slova nikterak neohrozila moc šlechty, ale otrásla prvním stavem, klérem, jehož výsadní společenské postavení bylo zásadně zpochybněno. Zatímco se však papež strachoval a kláštery byly rušeny, koncil (Tridentský) a nový řád jezuitů zahnal protestantismus do obrany. Jejich úspěch v misijním střetu v Evropě je učinil nedílnou součástí expanze v zámoří. To otevírá nový pohled na války šestnáctého století, které jsou tématem části III. Nejsou to snahy protestantů a kapitalistů, jež poutají naši pozornost, ale snahy „feudálů“, a především katolických Španělů. Jejich schopnost snášet strašlivé válečné vypětí bez ohledu na náklady je další spojnicí mezi tématy expanze a konfliktu.

Možná je na místě vysvětlit členění kapitol podrobněji. Část I se zabývá sociálními a ekonomickými fakty. Začíná úvahou o jedné z nemnoha neměnných skutečností šestnáctého století: o sociální převaze šlechty (kap. 1). Ta je pak dána do souvislosti s příznaky expanze ve společenské sféře, zámořskými objevy a populačním růstem (kap. 2). Probíráme tato témata na tomto místě, protože objevy nás vracejí o málo zpět do patnáctého století a populační růst má základní význam pro šestnácté století jako takové. Chronologicky

i metodologicky tato témata předcházejí rozboru politického vývoje, který se zaměřuje na teorii státu a praktickou manifestaci státní moci (kap. 3). Města (kap. 4), jež byla tak důležitými oporami reformace, jsou také přirozenou spojnici s částí II. Jejím záměrem je vysvětlit to, co hlásali velcí náboženští reformátoři, v kontextu renesance. Tento přístup možná není z nejmódnějších, ale zdá se mi, že některé nejnovější práce při rozvíjení pojmu „konfesionalizace“ poněkud snižují úlohu idejí samotných, nebo předpokládají, že čtenář je s nimi dobře obeznámen.²² Na druhou stranu je nežádoucí a nesmyslné zcela ideje izolovat od jejich sociálního prostředí. Z toho důvodu kapitoly části II pojednávají renesancí ve vztahu k humanismu a výtvarnému umění (kap. 5), protiklášterním náladám rané reformace (kap. 7) a katolické obnově (kap. 8). Každá z těchto kapitol má čtyři části, z nichž každá je souborem úvah o sociálních dopadech nových myšlenek a o tom, jak se přizpůsobovaly a měnily pod vlivem sociálního prostředí. Zkoumá se vztah vzdělání a humanistického myšlení (kap. 5), význam reformace pro svátost manželskou (kap. 6), otázka, jaké síly zmenšily sociální dopad protestantské věrouky (kap. 7), a co naopak přispělo k většímu dosahu katolické obnovy (kap. 8). Ideologický boj ve společnosti je pak často spojen s velkými vojenskými konflikty šestnáctého století, které jsou tématem části III. Války samy jsou zasaženy do násilnického a nebezpečného společenského prostředí, jehož nejistoty prohlubovala politická centralizace (kap. 9). Dynastické války první poloviny století (kap. 10) představujeme jako spojnici mezi papežským zápasem o imperiální moc ve středověku a regionálními válkami. Dříve než se věnujeme těmto válkám, zkoumáme vznik moderního západu jako politické jednotky definovatelné sledem konfliktů s osmanskými Turky a sledujeme kulturní rozdíly, které se v těchto konfliktech odrážejí (kap. 11). Poslední kapitola se soustřeďuje na *občanské* války v rámci křesťanstva samotného a v závěru zdůrazňujeme, jak ohromné byly španělské úspěchy a jejich paradoxní důsledky pro budoucnost Evropy jako globální civilizace.

Těmito slovy rozhodně nechceme vzbudit dojem triumfálního postupu evropské civilizace po roce 1500. V následujícím obrazu dějin šestnáctého století není stopy po determinismu. Sociální struktury nebyly předurčeny k tomu, aby se vyvíjely určitým směrem, myšlenky nemusely mít nutně společenský dopad, a nadto, výsledek válek nebyl předem jistý. Následující kapitoly se nesou v duchu dvou předpokladů: za prvé, že minulost může k historikovi promlouvat sama za sebe, a za druhé, že historik může minulosti pomoci, aby promlouvala k jeho vlastní době. Z tohoto důvodu se tu často cituje z dobových pramenů. Jsou to ty nejlepší důkazy aktuálnosti šestnáctého století na konci století dvacátého a aktuálnosti veškeré historie v kterékoli době.

Část I
SVĚT

1] Moc pánů

Hmotný život

Velký soubor změn, které se udály mezi lety 1500 a 1600, je někdy nahlížen jako kritická fáze přechodu Evropy od „feudalismu“ ke „kapitalismu“. Tím má být řečeno, že společnost ovládaná šlechtou, jejíž převahu ospravedlňoval fakt, že vlastnila půdu a poskytovala vojenskou ochranu, se stala nebo postupně stávala společností, v níž vládlo obchodní bohatství buržoazie. Za příznaky této dobové evoluce je považováno zavedení tržních vztahů v zemědělství a růst měst, tendence, které položily základ evropským koloniálním říším. Podle této teze byl vznik „kapitalistického světového systému“ spojen se „vzestupem buržoazie“. Z tohoto pohledu bylo šestnácté století svědkem dílčího vývoje od společnosti stavů ke společnosti tříd. Jinak řečeno, došlo ke změně od rurálního a vrchnostenského světa, v němž postavení člověka určovala jeho společenská funkce – ten, kdo se modlí, ten, kdo bojuje, a ten, kdo pracuje –, ke světu měst, v němž byla třída definována vztahem k výrobním prostředkům.¹

Stěží lze pochybovat, že během šestnáctého století došlo k dramatickým ekonomickým změnám, a existují výmluvné dobové příklady, které podporují toto tvrzení. Thomas More hovoří o státu jako o „spiknutí boháčů“. V době, kdy ohrazování vyhánělo lidi z půdy, názorně popsal, jak učenlivé ovce „začaly být nyní... tak žravé a nezkracené, že ohrožují i lidi“, čímž shrnul proces ohrazování půdy a situaci drobných rolníků. Jeden z Morových současníků, Jack z Newberry, založil soukenickou dílnu, která po roce 1530 nabyla rozměrů továrny:

V jedné široké a dlouhé jizbě
dvě stě silných, rychlých stavů
za těmito stavy, pravdu díím,
dvě stě chlapů činilo se jeden za druhým
u každého stavu seděl hezký klučina
špulku v prstech roztácel, ten šikula.
Na jiném místě hnedka vedle
sto ženských sedělo,

s tváří jasnou vesele a pilně mykalo
 písničku veselou si zpívalo
 a v komoře vzadu dvě stě děvčat
 ve spodničkách nachových
 s šátečky jak padlý sníh ...

Podle této básně tu bylo kromě tkalců, mykačů a prádláků 150 dětí, které sbíraly vlnu, 50 stříhačů, 80 česačů, 40 barvířů, 20 valchářů.

V Německu se augšpurští Fuggerové domohli pohádkového jmění. Jakub Fugger, syn tkalce, zbohatl na obchodu s kořením, hedvábím a vlněnou přízí, a posléze začal své peníze používat k půjčkám lehkomyšlným císařům. V letech 1511 až 1527 činil jeho roční obrat 927 procent. V téže době poskytl peníze Karlu I. Kastilskému, který je použil k úplatkům na své cestě k císařskému trůnu, na nějž usedl jako Karel V. Roku 1523 připomněl tkalcův syn vládci poloviny zeměkoule, že „je věru známo a nad slunce jasné, že Vaše císařská Jasnost by nezískala císařskou korunu nebýt mojí pomoci“. Nadto „kdybych zůstal vzdálen domu habsburskému a sloužil Francii, přineslo by mi to velký zisk a mnoho peněz, které mi tenkrát nabízeli“. Žádá, aby „úroky byly splaceny a předány mi bez dalšího zdržování“. Závěrečný pozdrav snad nese nádech ironie: „Zůstávám navždy poslušen rozkazů Vaší císařské Jasnosti“.² Štěstí Fuggerů ztroskotalo na bankrotu Kastilie v roce 1557, ale jejich místo zaujali janovští Grimaldiové, kteří převzali kontrolu nad finančními rezervami Karlova syna Filipa II. a při tom rozmnožili svoje vlastní jmění z 80 000 dukátů v roce 1515 na 5 milionů v roce 1575. V tomto roce zastavili přísun peněz zle tisněnému Filipovi, jehož jednotky odpověděly na nevyplácení žoldu vyplněním Antverp.

Proti těmto a podobným příběhům o mimořádném finančním úspěchu lze postavit příklady údajného upadání šlechty – její sociální nadvládu podemílaly změny v zemědělství, její bohatství tenčilo špatné hospodaření, což způsobilo, že v Anglii a Francii tradiční vládnoucí vrstvy upadly do „krize“.

Měli bychom se však vyvarovat kladení rovnítka mezi změnami v povaze ekonomiky a změnami společenských struktur. Je důležité pochopit, že v rámci každé ze tří skupin feudální společnosti, to jest těch, kdo se modlí, těch, kdo bojují, a těch, kdo pracují, existovalo pevné sociální rozvrstvení. V prvním stavu dělil celý svět bohatého kardinála od prostého faráře, světsky žijícího knížete biskupa od duchovně nespokojeného mnicha. Pojem „šlechta“ zahrnuje chudého loupeživého rytíře, venkovské velkostatkáře, kariéristické dvořany, některé z oněch *arivistů*, a knížete královské krve. Uvnitř početného třetího stavu byla různost odpovídajícím způsobem větší. Provozovatelé svobodných umění měli ve městech zvláštní postavení, obchodníci byli důležitější než řemeslníci, některá řemesla byla odbornější než jiná. Slav-

nostní průvod u příležitosti holdu Jindřichu II. v Rouenu v roce 1549 dal vyniknout sociální hierarchii města. Vpředu kráčeli lučištníci vrchního velení námořního loďstva, následováni klérem (pod vedením čtyř žebravých řádů, následovaných děkany, kaplany a farním klérem). Za nimi šli královští a městští úředníci a zástupci řemeslníků. Bylo tu několik set „notáblů“ a měšťanů. Čestná stráž se skládala z 627 řemeslníků ne méně než 72 povolání – ostruháři byli přísně odděleni od výrobců udidel. V pobaltském městě Revalu byl cech sv. Knuda v raném šestnáctém století podpůrnou organizací pro vyučené řemeslníky, cech sv. Olafa pro jejich pomocníky. Obchodníci si vytvořili svůj výlučný Velký cech, který znemožňoval nečlenům podílet se na obchodu se solí a obilím a bránil jim věnovat se pivovarnictví. Třebáže obchodníky bychom mohli klasifikovat jako „buržoazii“, bylo by chybou považovat řemeslnické mistry, či dokonce i tovaryše za závislý proletariát. Na venkově se pojmu „rolník“ může použít pro majitele malého statku i pro dělníka bez půdy – jinými slovy je to pojem, který může označovat jak kapitalistu, jenž vlastnil výrobní prostředky, tak proletáře, jenž vlastnil jenom svoji práci. Toto je rozdíl, který určitě přetrvává do konce sedmnáctého století. Mezi rolníky, kteří vlastnili půdu, a dělníky bez půdy se prostíralo nezřetelné spektrum rurálních statutů, které zahrnovalo nájemce, chalupníky, podnájemníky, krčmáře, mlynáře, sedláky, řemeslníky a sloužící.³ Bohatství samo o sobě nepřináší společenské postavení, to se ztotožňovalo s osvojením si souboru hodnot, které ukazovaly na dobrý původ.

Úporná snaha historiků dobat se původu kapitalismu možná pokrivila naše chápání toho, v kterých oblastech společnosti šestnáctého století působily tlaky a napětí. Součástí reformace byl prudký, a ne zcela úspěšný útok na výlučnost prvního stavu, kléru. Šlechta tento útok často podporovala. Na druhé straně soustředění závislé práce v ruku jediného zaměstnavatele, který vlastnil výrobní prostředky, je možná obvyklejší v zaostalejší, „feudální“ Evropě na východ od řeky Labe, kde poddaní pracovali na panstvích šlechtických velkostatkářů. Je dosti překvapivé, že hledáme-li skutečný kapitalismus šestnáctého století, shromažďování a vynakládání do té doby nevídaných obnosů za účelem zaměstnání pracovní síly neslýchané velikosti, je tím nejnápadnějším příkladem stát a jeho vojska. Potulný proletariát poprvé zformovali švýcarští žoldnéři, a pakliže nedostali zapláceno, vstoupili do stávk: „*Point d'argent, point de Suisse*.“ Nejznámější střety mezi vedením a odbory nacházíme nikoli v dílnách Jacka z Newberry či v lyonských kartounkách, ale ve vojsku Flander, kde na sebe působení průmyslu vzalo podobu vzpoury. Vzhledem k tomu, že tato forma akumulace kapitálu – kontrola nad prostředky destrukce spíše než produkce – vedla nevyhnutelně k vysoké míře zdanění, byla to městská „buržoazie“, která měla sklon jí odporovat. V roce 1508 vybrala benátská republika na vojenské účely bezmála čtvrt milionu

dukátů – 100 000 z nich bylo vyčleněno pro jediného *kondotiéra*. Následujícího roku obchodník Martino Merlini nevrle poznamenal:

Zdá se mi, že kdyby tahle proklatá válka měla trvat ještě další rok, přijdeme o všecko a budeme na mizině vzhledem k tomu, co musíme platit za obživu, a vzhledem k tomu, co musíme platit na daních.⁴

Po pravdě, kdybychom mohli navštívit šestnácté století, jak o to budeme usilovat na následujících stránkách, nenalezli bychom věk, který by byl svým ekonomickým a sociálním životem očividně spojen s tím naším, ale spíše by na nás zapůsobily jeho odlišnosti. Člověku z dvacátého století, který by navštívil šestnácté století, by spíše než příznaky rodící se modernity bylo nápadné neobyčejně pomalé tempo ekonomického a sociálního života. Byl to nedostatek shonu, nikoli nehybnost. Pro většinu lidí ve většině zemí zůstaly základní rysy hmotného života a sociální struktury stále stejné. Udivila by nás faktická nepřítomnost čehokoli, co je produkováno hromadně, v předivě každodenního života. Jak mince, tak knihy se vyráběly ve velkém množství přesných kopií, ale zatímco nám by byly důvěrně známé, pro mnoho příslušníků společnosti šestnáctého století byly vzácností. Ve městě i na venkově byla hlavní starostí sklizeň. Bude mít rolnická rodina dostatek obilí? Tak zněla otázka ohledně sklizně v červnu. V září ceny odrážely všeobecný nedostatek nebo přebytek. Vliv neúrody plnou silou udeří v „přečkávacím“ období mezi prosincem a březnem. Zásoby častěji nestačily než přebývaly. V Languedocu začala po roce 1525 „obilní tragédie“: následujícího roku byla celá sklizeň ztracena vinou špatného počasí, a koloběh nedostatku trval po celých deset let. Obecný vývoj ke zhoršování hmotných podmínek v oblasti dramaticky nabral obrátky v osmdesátých letech. V letech 1585–1586 se chleba ve Vivarais nedal sehnat za žádnou cenu, a místní lidé byli:

nuceni jíst žaludy, kořinky divokých rostlin, matoliny a tříslo či kůru stromů, kaštiny a skořápky mandlí, drcené kachle a cihly smíchané s pár hrstkami ječné, ovesné nebo otrubové mouky.

Jaká byla cena chleba – nebo velikost bochníku – pro řemeslníka a jeho rodinné příslušníky? Téměř s jistotou lze říci, že ani v tak zkvétajícím městě jako Benátky nebylo v krizových letech 1575 či 1591 tolik pracovních dní v roce, aby zednický tovaryš mohl nakoupit dost chleba pro čtyřčlennou rodinu. V Lyonu ceny prudce vzrostly po roce 1560, stoupaly v sedmdesátých letech a držely se na stejné výši v letech 1585 až 1600.

Vedle obilí byly dalšími surovinami, které společnost potřebovala ve velkém množství, dřevo (jako topivo, ve stavebnictví a na výrobu domácího

náčiní – sudů, džberů, lžic a nábytku) a vlna (v Anglii Jindřicha VIII. bylo téměř jistě víc ovcí než lidí). Těžba kovů soustřeďovala neobyčejně velké množství dělníků, snad 7500 v měděných dolech ve Falkensteinu, avšak to je třeba porovnat s malovýrobou, která přeměňovala suroviny v konečné produkty. Dílny ještě nezačaly ustupovat továrnám. „Průmysl“ znamenal „dřinu“, věda znamenala „vědomosti“.⁵

Tento svět, tak nejistý, co se týče poskytování základních životních potřeb, by nám připadal až neskutečný tím, jak pomalu se tu přesouvalo zboží a informace z místa na místo, a mládím svých obyvatel. Tím byl z hlediska vztahu mezi prostorem, časem a délkou života naprosto odlišný od toho našeho. Některé oblasti byly tak odlehlé, že se zdály nedotčeny křesťanstvím: proč chodit k Indiánům, když misionářů bylo třeba v Cornwallu, Alpách či Asturii? Jak se říkalo „*unas Indias que tenemos dentro en España*“. Obchodní dopisy z této doby někdy působí jako přepis nějakého lamentování po telefonu, ale korespondence mezi obchodníky a faktory nebyla zdaleka bezprostřední. Trvalo nejméně čtyři týdny, než do Benátek dorazil dopis z Lisabonu, a stejně tak z Damašku. Benátky, které ležely v srdci středomořské ekonomiky, byly měsíc cesty od jejich okrajů. Když Filip II. trval na tom, že bude řídit impérium sám, nejspíše to znásobilo problémy vzdálenosti. List odeslaný z Kastilie do Peru každopádně potřeboval na cestu přibližně osm týdnů. Zdálo se, že místokrálovství neapolské dělila od Escorialu celá věčnost, a „kdyby smrt přicházela ze Španělska, žili bychom věčně“.⁶

Vyčinění kůže nebo doručení odpovědi na dopis mohlo trvat věky: život sám byl krátký, vratký v každé etapě. Přežití po narození bylo nejisté – možná 200 dětí z tisíce zemřelo před dovršením prvního roku života, snad polovina populace se nedožila dvacítky. Dětství proběhlo takřka bez povšimnutí, jenom u potomků šlechty, obchodníků a bohatých řemeslníků bylo obvyklé, že chodili do školy. Pracovat se začínalo, jak nejdříve to bylo možné, buď v rodině, nebo v učení u řemeslnického mistra. Manželství se uzavíralo pravděpodobně v pozdějším věku – Shakespearova Julie, která se vdávala ve čtrnácti, není vodítkem pro farní matriky. Nicméně století bylo svědkem vzestupu domácího soukromí a rodinné solidarity, možná díky nové otcovské autoritě, která nahradila tu kněžskou. V tomto smyslu, přinejmenším v protestantské Evropě, „domov“ převzal úlohu kláštera a konventu. V rámci domácího prostředí slábla možnost rovnoprávnějšího sekulárního vztahu mezi muži a ženami, a patriarchální autorita muže jednoznačně posílila.

Boj o přežití byl zdůrazňován náboženskými obřady, strážlivostí během protestantské neděle a pijáctvím v době katolického masopustu.⁷ Smrtka nikdy neměla špatné žně, protože její kosa měla troji ostří: válku, hlad a mor. Války se vedly v měřítku do té doby nevidaném (viz kap. 9) a přímé škody byly opravdu šokující. Italské války v letech 1494 až 1529 byly svědkem

vyplnění nejen Říma, ale také mnoha jiných měst (viz s. 258–259). Antverpy se nikdy nevzpamatovaly ze zkázy v roce 1576. A navíc tu byla břemena v podobě povinného ubytování vojska a daní. Francouzští sedláci si už v roce 1484 stěžovali na:

neustálé příchody a odchody zbrojnošů, kteří žijí z chudých lidí, jednou stálé kompanie, podruhé odvedenci panského vojska, pak zase svobodní lučištníci, tu halapartníci a ondy Švýcaři a kopiníci, všichni ti, kdo lidem bezmezně škodili... Chudákovi nezbyvá než platit a chránit ty, kdo jej bijí, vyhazují z domu, nutí spát na holé zemi, obírají o živobytí... A co se týče nesnesitelného břímě daní a dávek, které chudí tohoto království nemohou unést, je jisto, neboť nemůže být jinak, než že pod ním mřou a hynou hlady a nouzí, že už pouhé vyličení tíživosti těchto požadavků by vyvolalo nekonečnou sklíčenost...

I když připustíme katastrofickou rétoriku, není to veselý obraz, a navíc pochází z doby před mobilizací mnohem větších zdrojů pro italské války v témž roce. Jelikož v diskusi o náboženských válkách ve Francii obvykle převládá vysoká politika a ideologická abstrakce, stojí možná za to pozastavit se u utrpení agrární společnosti v této zkoušené zemi. V roce 1578 viděl Claude Haton oddíly vévody z Anjou, když se shromažďovaly v Monterau před tažením do Flander:

Všechno to byli pobudové, zloději a vrahové – muži, kteří zapřeli Boha spolu se svými světskými dluhy. Tito hrdlořezové byli odpadem války, podobaní od neštovic a zrali pro šibenici. Umírajíce hlady, vrhali se na cesty a pole, aby plenili a přepadali, aby ničili lidi z měst i vsí, kteří padli do jejich spárů v místech, kde kvartýrovali.

Když se *chrapouni* v roce 1594 vzbouřili proti vládě katolické ligy v Perigordu, nebylo pochyb o příčinách:

Plochý kraj byl dokonale vydrancován početnou tlupou lapků. Neboží sedláci, kteří čas od času trpěli povinností ubytovat u sebe vojáky té či oné strany, kapali při hladomoru. Byly jim znásilňovány ženy a dcery, byli olupováni o dobytek, museli nechávat svou půdu neobdělanou a umírat hlady, a k tomu velké množství z nich úpělo v žaláři, protože nebyli s to platit neúměrně vysoké daně a dávky, které jim ukládaly obě strany.

Na první pohled je nápadné, že nikde nebylo vidět stát a že obě zneprátené konfese vykořisťovaly venkovany způsobem, který zastíňuje pustošení

Německa za třicetileté války. Konec války nepřinesl mír, spíše umožnil rozpuštěným vojskům, aby se vrhla na venkovany. V Paříži se v roce 1525 báli, že „pěšáci a jiní navrátilci ze zmíněné armády a v jejich stínu nejrůznější lotři, zloději, pobudové a povaleči vytvoří velké tlupy“.⁸

Přítomnost vojáků nebo vysoké daně, které museli sedláci platit, prohlubovaly na venkově nedostatek – v letech, která bezprostředně předcházela selským bouřím v roce 1525, řádil v některých oblastech Německa doslova nepřetržitý hladomor. Ve městech v letech nouze lidé prostě hladověli na ulici. Prázdné žaludky byly tím více náchylné k nemocím: k moru, který udeřil v průměru každých deset let a mohl zasáhnout lymfatické žlázy (dýmějový), plíce (plicní) nebo otrávit krev (septikémický), spalničkám, tyfu, neštovicím – a navíc tu byla metla syfilidy z Nového světa. Lékařská věda nabízela mnohá vysvětlení, ale málo spolehlivých léčebných postupů. Je pochopitelné, že lidé si vykládali své trápení jako nepřízeň nadpřirozených sil. Doba pracovala s kouzly. Neštěstí bylo božím trestem nebo dílem ďáblovým, který svedl lidi ke kacířství: buď jak buď, na křehké hranice pozemského života neustále doléhala věčnost. Luther hlásal, že Bůh „zamýšlí strhnout nebe a zemi na jednu haldu a stvořit nový svět“. Kalvín – mistr z města, kde průměrná délka života činila pouhých 23 let – a jeho žena museli přetrpět ztrátu tří dětí. Určitě to není nejapnost, když tvrdíme, že víra v predestinaci byla možná nutná, aby si uchoval duševní zdraví, protože jinak by jej tyto těžké rány vedly k pochybnostem, jaký to má účel, že Bůh přivádí život na svět jenom proto, aby si jej tak záhy bral zpět:

Bůh zří jako v zrcadle časté a nenadálé změny ve světě, které by nás měly probudit z naší netečnosti, aby si nikdo z nás neodvážil slibovat si další den, ba ani další hodinu či okamžik.⁹

Uprostřed vši této nejistoty zůstával jeden princip pevný a neměnný: páni měli převahu. Pravda, největší změny šestnáctého století vedly ke zpochybnění, nebo i vyvrácení moci některých církevních velmožů, ale panský stav, totožný se šlechtou, byl něčím, před čím se lidé skláněli nebo oč usilovali. Moc šlechty zřídka kdy narážela na odpor a nikdy nebyla odstraněna, byla to moc, kterou společnost uznávala a kterou stát musel respektovat. Společenská nadvláda pánů byla starobylá, a proto je na místě pozastavit se u váhy tradice. V neposlední řadě proto, že tato převaha není ani tolik převahou jednotné třídy, jako převahou způsobu života.

Od jedenáctého století hlásali kněží obraz společnosti, v níž ti, kdo bojovali, chránili ty, kdo pracovali, ve vzájemném vztahu, který posvěcovali ti, kdo se modlili. Postupně vyplynulo z ceny vojenské výzbroje – zvláště koně a brnění –, že úloha válečníka zůstala vyhrazena pro bohatého. Vazalové se

stali rytíři, rytíři šlechtici: ti, kdo bojovali, se stali společenskou vrstvou definovanou původem.

Toto společenské uspořádání tří stavů, které se odlišovalo od mocenské struktury kdekoli jinde na světě lenní věrností a šlechtickým velkostatkem, je obvykle nazýváno „feudální“.¹⁰ Ať už zvolíme tento kontroverzní termín či nikoliv – historici raného středověku se mu nyní každopádně snaží vyhýbat –, musíme připustit, že během formativních století evropského vývoje se vytvořil komplex vztahů založených na uznání vrchnostenského práva na půdu v podobě lén uspořádaných kolem panského velkostatku, práva, které ospravedlňovala pánova úloha válečníka a ochránce. Tato struktura měla prokázat pozoruhodnou houževnatost. Přežila krize čtrnáctého století, kdy Černá smrt uvolnila pouta nevolnictví snížením jak počtu nájemců (což následně snížilo hodnotu rent), tak zmenšením pracovní síly, což zvýšilo cenu práce. Páni potlačili následné rebelie – jako byla anglická selská vzpoura v roce 1381 – a těžili z obratu situace, který nastal po polovině patnáctého století. Přibližně od této doby růst počtu obyvatel zvyšoval poptávku i ceny a vytvořil přebytek pracovních sil, který stlačil mzdy. Kamkoli se v Evropě podíváme, na východ, do středu, na západ, zjišťujeme, že páni jsou na vzestupu. Někdy byla jejich moc lokální a ekonomická, jindy centrální a kulturní. Všeobecně byla soudní. Různé podoby nadvlády nikdy nesmí zastřít skutečnost, že tato nadvláda existovala.

Šlechtičtí velkostatkáři ve východní Evropě

Očividně největší výhody z ekonomické změny získala šlechta na východě.¹¹ Na konci patnáctého století vzrůst populace západní Evropy nevyhnutelně vedl k hledání nových zdrojů obilí. Částečné řešení situace nabízela území kolem Baltu. V šedesátých letech patnáctého století Polsko a Litva vyvážely kolem 2500 bušlů žita ročně. V šedesátých letech šestnáctého století tato hodnota stoupla na 40 000, což bylo asi 35 procent celkové produkce těchto oblastí. Objem lodní dopravy v Baltickém moři se zvýšil stejně dramaticky. Bylo zaznamenáno, že v roce 1497 proplulo Dánským sundem 795 lodí, v roce 1557 to bylo už 2251, a na konci století 5500. V roce 1565 z Gdaňsku odplulo 90 000 tun žita. V roce 1593 bylo do Livorna dovezeno 16 000 tun z Pobaltí. Byl to zvláště bídný rok v hrozném desetiletí, ale začínalo být jasné, že Sicílie a Andalusie nemohou být obilnicí Středomoří věčně. V Prusku měla západní poptávka za následek zdvojnásobení cen v druhé polovině století – cena žita stoupla o 247 procent, ječmene o 187 procent, ovsu o 185 procent. Poptávka se neomezovala na obilí. Uhry dodávaly hovězí dobytek do Vídně, a dokonce i do Benátek. Mezi lety 1548 až 1558 bylo západním směrem odehnáno 550 000 kusů, což obnášelo možná 90 procent uherského exportu.

A musí nám být jasné, že dodavateli nebyli východoevropští obchodníci, ale statkáři. Jelikož to příliš nezapadá do teorie o „přechodu od feudalismu ke kapitalismu“, bývá tento proces označován poněkud neohrabaným pojmem „kapitalismus ve feudálním rámci“. Ten nám však příliš nepomůže, protože feudalismus jako vojenská služba výměnou za půdu v žádném případě nebyl univerzální: kupříkladu by asi vůbec nefungoval na rozlehlém území Litvy. Novým fenoménem – na těchto územích to nebyl návrat do mlžného středověku – bylo zavedení nevolnictví. Rolníci byli připoutáni k půdě v českých zemích v roce 1487, v Polsku v roce 1495, v Uhrách v roce 1514, v Prusku v roce 1526, ve Slezsku a Braniborsku v roce 1528, v Horních Rakousích v roce 1539, v Livonsku v roce 1561. Nápadné na tomto vzestupu panské moci je, že mu na dynamice dodávaly zákony. Možná to bylo proto, že šlechta se těšila tak mimořádnému politickému vlivu. Na východě se hlavní výdobytky panské moci – rozšíření dominikálu (půdy v přímém vlastnictví pána) a roboty (povinné služby poddaného), omezení práva na svobodný pohyb a majetkových práv nájemce, přivlastňování si zásob – obvykle pojily s řádně schválenými a náležitě prosazenými dekrety. V Uhrách, Polsku, Braniborsku, Prusku a Čechách byly zemské sněmy – zastupitelské instituce – výlučně záležitostí šlechty: nebyla tu žádná konkurence ze strany státu nebo měst. Šlechta měla faktický monopol na státní úřady v Prusku od roku 1540, v Pomoří od roku 1560, v Čechách od roku 1564. V Polsku si šlechta udržela podobný monopol od konce čtrnáctého století. V roce 1505 dekret „*nihil novi*“ zakázal králi přijímat zákony týkající se šlechty, v roce 1565 sejm, šlechtický parlament, zakázal polským obchodníkům cestovat do zahraničí pro zboží. Skutečně, v Gdaňsku řídili dálkový obchod s atlantickými přístavy Holanďané. V Braniborsku vyšly dekrety zakazující rolníkům stěhování v roce 1518 a 1536, v Prusku v roce 1526, 1540 a znovu v roce 1577. Statkářovo právo vyhánět rolníky z půdy v těchto oblastech bylo stvrzeno zákonem z roku 1540, 1550 a 1572. Šestnácté století bylo svědkem nikoli vzestupu buržoazie, ale „postupné feudalizace území státu“ junkery, příslušníky pruské venkovské šlechty. V Uhrách šlechta zrušila dědické právo sedláků v roce 1514. V témž roce obnášela pracovní povinnost na obilnářském velkostatku jeden den, ale v roce 1570 pán z Krásnej Hôrky „nutí [poddané] dělat tolik práce, kolik jí tam je“. Šlechtici se těšili privilegiím ve výrobě vína, která se stala jejich výlučným právem v roce 1570, a mohli dokonce robotní práce využívat při stavbě opevnění proti Turkům. Šlechtická dominia východní Evropy byla „nestátními společnostmi“, v nichž byl odpor poddaných zhora nemožný. Příмым výsledkem byla řada koloniálních ekonomik, které vyvážely nezpracované suroviny a dovážely hotové zboží, a tak paradoxně podporovaly západní pokrok vlastní vzrůstající zaostalostí. Řeka Labe se podle některých historiků stávala „nejdůležitější socio-ekonomickou hranicí v Evropě“.

Páni a poddaní v reformačním Německu

Přes všechno, co bylo řečeno, musíme být opatrní a nezveličovat tento rozdíl, protože na západ od Labe růst měst a rozvoj státu neodstranily převahu šlechty, ale spíše způsobily, že získala na různorodosti. Je to zřejmé z vývoje Svaté říše římské, která se ovšem prostírala v obou těchto zónách, jež historici s takovou zarputilostí oddělují. Některá západní území říše se nápadně liší od ryze vrchnostenských velkostatků dále na východ. Na severozápadě měli statkáři moc spíše nad majetkem než nad osobami, skupiny porýnských, tradičně svobodných měst omezily jakoukoli možnost znovuzavedení nevolnictví, ve středním Německu byla osobní svoboda a svobodná držba půdy základním kamenem prosperity, a tudíž zárukou zdravých daňových příjmů: experimentování s těmito strukturami nebylo v zájmu pánů. Nicméně na jihovýchodě, v Durynsku, Švábsku a Francích, byl obrázek složitější.

Po Černé smrti došlo v těchto oblastech k omezení panské moci a pak k jejímu opětovnému potvrzení. V průběhu patnáctého století ztratili sedláci v Horním Švábsku právo na obecní půdu, právo na těžbu dřeva a právo lovu. Byla jim uložena robotní a daňová povinnost. Poddanství bylo utuženo, stěhování omezeno, a mnoho šlechtických velkostatků nabylo charakteru malého absolutismu, kde vládla libovůle pána – stejně jako na územích východně od Labe.¹²

Avšak na rozdíl od východních zemí existovala v jihozápadním Německu tradice selského odporu, a v sousední švýcarské konfederaci samozřejmě tradice selských vítězství. Nespokojenost dosáhla vrcholu v poslední čtvrti patnáctého století. Ve Würzburgu, který byl možná dotčen vlivem husitského protestu ze sousedních Čech, se v roce 1476 poddaní vydali na protestní pouť na podporu záhadného „Pištce z Niklasshausenu“ proti vyděračským požadavkům knížete biskupa. Století se uzavíralo desetiletím nepokojů spojených se sedláky, které vedl Joss Fritz a kteří pochodovali pod vlajkou s vyobrazením jejich šněrovací kožené boty neboli *Bundschuhu* coby znaku. K dalšímu výbuchu došlo ve Špýru v roce 1502 – opět proti biskupskému odírání. Poté v roce 1514 chudoba a útlak vyvolaly povstání ve Württembersku ve jménu „chudého Konráda“ – které zároveň rozčeřilo hladinu nespokojenosti ve městech. Léta 1517 až 1524 byla obdobím vytrvalého hladomoru; bouře propukla v roce 1525. Stejně jako v pozdním čtrnáctém století byl nepokoj vnímán jako všeobecný a kronikář Sebastian Franck, který se řadil k jeho odpůrcům, bédoval nad „velkou selskou rebelií, která se podle všeho šíří celou Evropou“. I on ale musel přiznat, v čem tkví její kořeny: „tato vzpoura vzešla z nesouhlasu proti nespravedlivým desátkům, dědickým daním, robotě, poplatkům, úrokům a ze skutečného rozhořčení“. Toto všeobecné povstání „obyčejných lidí“ se mělo setkat s drsnou odezvou: „po zbytek

svých dní nechť mají naši sedláci horší podmínky než ty, proti nimž se bouřili.“

Je možná lákavé popsat tento konflikt jako třídní válku – jedno heslo sedláků znělo „Šlechtici, kravské lejno na tebe“ –, ale bude lepší chápat jej jako zášť vůči privilegovaným stavům. Sociální protest se opíral o pozitivnější ideologii, která čerpala inspiraci z myšlenek Martina Luthera. „Svoboda křesťana“, „kněžství všech věřících“, důležitost božího slova v Písmu jako základny společenské obnovy, to byly zásady, které se dotkly materiální nespokojenosti sedláků a daly jim jazyk vzdoru. Bible se například nezmiňuje o nevolnictví. Vizionářský vůdce Tomáš Müntzer šel tak daleko, že tvrdil, že panský stav je sám o sobě antikřesťanský, a Michael Gaismair hlásal příchod rovnostářské tisícileté říše Kristovy. Poddaní sami se však opírali o něco pevnějšího, než je divoká rétorika. Zformulovali jasné petice, které byly systematickým soupisem jejich stížností – a předznamenaly *cahiers* z roku 1789. Ze Stühlingenu a Lupfenu, Allgäu a Kemptenu, stížnosti byly všude stejné: křivdy poddanství a dědické daně, nové robotní povinnosti, omezení práva lovu a rybolovu, zrušení práva na obecní půdu, neschopnost pánů zaručit ochranu u soudních dvorů. Stížnosti poddaných na přemrštěné požadavky církevních hodnostářů, kteří rovněž patřili mezi pány, navíc dávaly zvláštní váhu všeobecné antiklerikální náladě. V záchvatu zuřivosti proti biskupům, katedrálám a opatstvím vzbouřenci vyplenili 70 klášterů v Durynsku a 52 ve Francích. Povstání lze považovat za obrovské masové hnutí, možná největší v Evropě před rokem 1789.

A páni – církevní i světská – je rozdrtili. Tvrdí se, že v bitvě u Frankenhauseu a krátce po ní bylo povražďeno na 100 000 sedláků. Páni měli obrovskou vojenskou převahu a profesionalizace války probíhající od konce patnáctého století znamenala, že nezkušené masy neměly při střetu s vojáky z povolání sebemenší naději na úspěch. U Frankenhauseu dokázal Müntzer čelit palebné síle šlechtické armády leda nabídkou, že bude chytat dělové koule do rukávů svého kabátu.¹³ Vojenská síla vysvětluje zdrcující vítězství pánů jenom zčásti. Lutherův postoj k pánům a jeho reakce na vzpouru ukazují velmi jasně, že šestnácté století bylo sice svědkem dosud nevidaného útoku na zvláštní privilegia prvního stavu – těch, kdo se modlí –, ale nikoho nenašlo zrušit ten druhý – těch, kdo bojují. Jeho privilegia se zdála být zárukou řádu jako takového. Lutherův antiklerikalismus byl příkrý a neznal slitování. Mohli bychom se domýšlet, jakou vzpruhu nalézal hněv poddaných v jednom z jeho manifestů z roku 1520:

Nazývat papeže, biskupy, kněze, mnichy a jeptišky náboženským řádem, zatímco knížata, pány, řemeslníky a sedláky světským stavem, je zloajný vynález některých prospěchářů. Nikdo by se jím neměl dát zastrašit, a to

z dobrého důvodu, neboť všichni křesťané bez výjimky skutečně a opravdově přináležejí k náboženskému řádu; není mezi nimi rozdílů než toho, že každý koná jinou práci... Odtud vyvozujeme, že koneckonců není jiného rozdílů mezi laiky, kněžími, knížaty, biskupy, nebo, dle římského slovníku, mezi duchovním a světským než rozdílů v úřadu a povolání, a nikoli v postavení křesťana... Švec, kovář, sedlák, každý z nich má své zaměstnání a práci, ale zároveň jsou všichni způsobilí konat jako kněží a biskupové...

Je tu i přímá zmínka o splynutí tří stavů společnosti – po které následuje nečekáný ústupek:

A tak se říká papeži a jeho přívržencům, „*Tu ora*“, ty se modli, ale císaři a jeho služebníkům, „*Tu protege*“, ty ochraňuj, a obyčejnému člověku, „*Tu labora*“, ty pracuj. Ne snad že by modlení, ochraňování a práce nebyly povinností každého člověka, neboť ten, kdo plní svůj úkol, se modlí, ochraňuje a pracuje; ale protože každému by měla být určena zvláštní úloha...

Je však první stav skutečně nezbytný? Odpověď: „Je lepší se obejít bez kláštera, pokud jeho hlavou není duchovně založený preláta znalý křesťanské víry“.

Nicméně autor, tak ohnivý ve svých útocích proti kléru, by nechtěl mít nic společného se vzpourou:

každý, komu lze dokázat, že je strůjcem vzpoury, stojí mimo zákon boží i císařův, a první, kdo jej zabije, činí po právu a dobře. Tak jako první, kdo uhasí oheň, když vzplane, je ten nejlepší. Neboť vzpoura není jako jednotlivá vražda, ale je jako velký požár, který zachvacuje a ničí celou zem... Proto nechť každý, kdo může, seká, morduje a bodá, potajmu nebo otevřeně, a je si vědom, že nic nemůže být zhoubnější, škodlivější a ďábelštější než vzburčenec. Tak jako když je třeba zabít vzteklého psa: pokud jej neuderíš, napadne on tebe a s tebou celou zem...

Nebudu se stavět proti vládci, který, ač nedbá Evangelia, srazí a ztrestá tyto sedláky, aniž tu věc předloží k posouzení soudu... Může-li trestat, a nedělá to – třebaže tento trest spočívá v odnímání života a prolévání krve –, pak on je vinen všemi těmi vraždami a vším tím zlem, které tyto braši páchají, protože svěhlavě odmítá boží úradek a dovoluje jim konat jejich špatnosti, ač jim v tom může zabránit a má za povinnost to udělat. Zde není čas ke spánku, zde není místa pro slitování. Je to čas meče, nikoli den milosti.

Vládcové mohou bez obav jít a s klidným svědomím je bít, dokud jim srdce tluče v těle... Bodej, sekej, morduj, kdokoli můžeš.

Citace, které ukazují Lutherův plamenný antiklerikalismus, byly adresovány *Křesťanské šlechtě německého národa*. Jeho vzrušené výzvy k vymýcení vzbouřenců jsme převzali z jeho traktátu *Proti loupícím a vraždícím tlupám sedláků*.¹⁴ Lutherova revoluce – a nemáme nejmenší pochybnosti o velkoleposti jeho činů – spočívala v útoku na obraz společnosti, který odděloval klérus od laiků, ale její součástí nebylo odstranění rozdílu mezi šlechtici a prostými lidmi. Lutherův odsudek sedláků je bolestným čtením, ale bylo by chybou zavrhnout tyto vzrušené výlevy jako příznaky sociálního a politického „konzervatismu“. Lutherovy myšlenky byly revoluční, ale Luther si uvědomoval, že jediný způsob, jak podkopat postavení prvního stavu, je spojenectví s druhým stavem. Pochopil, že moc ve společnosti drží vysoká šlechta. Můžeme potvrdit správnost jeho postřehu, odpoutáme-li výklad od úvah o nevolnictví na východě či reformaci v Německu a soustředíme se více na západnější země. V těchto oblastech neohrožoval společenskou převahu šlechticů ani „vzestup buržoazie“ ani expanze státu. Jejich nadvláda byla možná různorodější, ale o nic méně důrazná.

Panská vláda na západě: ekonomická, politická, kulturní

Z ekonomického hlediska moc pánů ve venkovských oblastech západu v průběhu století rostla. V jižní Itálii, ve světě na hony vzdáleném od urbanizovaného severu poloostrova, vyčerpávání zemědělské půdy prostřednictvím porobení si rolnictva – vymáhání obilních přebytků nízkými mzdami a despotickými způsoby baronů, kteří vlastnili obrovské latifundie – vytvořilo pod středomořským nebem společenské podmínky srovnatelné se situací na východ od řeky Labe. Po ekonomické stránce byla tato oblast obhospodařována ztrátověji než východní dominia. Byl to důsledek specificky západního zvyku „okázalé spotřeby“ rozšířeného mezi šlechtou. Na počátku sedmnáctého století popsal Tomasso Campanella neřestný kruh vykořisťování a rozmarilosti:

Baroni přijíždějí... do Neapole, ke dvoru, a tam štědře a marnotratně rozhazují svoje peníze, chvíli si hrají na velké pány... a když všechno utratí, vracejí se chudí domů a vysávají koho jen můžou, dokud se znovu nezažijí, a potom se vracejí ke dvoru. Tak to jde pořád dokola, jako v kruhu. A to v té míře, že se nám državy těchto mužů jeví mnohem zpusťšenější a vydrancovanější než královské državy v Itálii. Za to všechno nese vinu nedbalost baronů.¹⁵

V Languedocu v jižní Francii bylo rozevírání cenových a mzdových „nůžek“ ve prospěch statkářů dramatické. V roce 1480 mohl zemědělský dělník

očekávat výdělek kolem 20 *livrů* ročně, což se rovnalo nějakým 30 *setierům* (468 litrů) pšenice. O sto let později se dělnická mzda zvýšila na 30 *livrů*, ale v tomto období se za tuto částku dalo koupit jenom 8 či 10 *setierů* pšenice. Kvalita chleba a množství plateb v naturálních navíc poklesly. Z téže doby máme důkazy o zlepšení vrchnostenské správy u staré rodové šlechty v Béarn. Rozmach Pau jako provinčního střediska regionu si v ničem nezdal s průbojnými kapitalisty. Bylo to spíše větší trhové město uprostřed množství držav ovládaných *senešaly* a vikomty. Zdá se, že ve Francii se rozloha šlechtického velkostatku zvětšila prodejem církevní půdy, i když zatím není jasné, v jaké míře. Důsledky tohoto jevu v Anglii jsou známy lépe, nehleď na to, zda výnosy venkovské šlechty stoupaly nebo klesaly:

Alžbětinská šlechta si ve své většině udržela svoje pozemky, a tyto pozemky, možná menší svým rozsahem, ale mnohdy o to lepší ve své kvalitě, byly pro jejich potomky základnou dlouhodobého blahobytu a moci.

Toto nám pomáhá vysvětlit, proč motivace žít aristokratickým životem přetrvala do viktoriánské éry a dále.¹⁶

Ve Francii růst měst a jejich bohatství posilovaly šlechtickou etiku. V případě Toulouse je možné tvrdit, že odliv městského kapitálu na venkov znamenal, že zemědělské obyvatelstvo vyměnilo „aristokratické ochránce“ za „buržoazní pány“, ale tento protiklad se zdá příliš vyhraněný, postavíme-li proti němu případ Lyonu. Mezi lety 1554 a 1561 se v jeho okolí uskutečnilo 87 koupí půdy a z toho 61 obchodů uzavřeli právníci a obchodníci. Ale tito zástupci „buržoazie“ pak dále zaměstnávali domácí služebnictvo a žili jako šlechtici. Lyon byl jedním z nejzářnějších příkladů rozmachu měst v šestnáctém století, ale byl to nakonec kapitalismus, který se ukázal být pomíjivým fenoménem, zatímco přitažlivost šlechtického životního stylu nikdy neochabla. A když nárok na šlechtický titul nezakládal rodokmen, ani nebyl udělen monarchií, žil-li někdo jako šlechtic, kdo to mohl vědět? Na shromáždění generálních stavů v Orléansu v roce 1560 François Grimaudet sarkasticky poznamenal:

Je tu nespočet takových nepravých šlechticů, jejichž otcové a předci konali své udatné skutky a rytířské činy tak, že obchodovali s obilím, vínem a sukrem nebo vedli mlýny a hospodářství svých pánů, ale jak začnou mluvit o svém rodokmenu, vypadá to, jako by všichni pocházeli z královské krve, z Karla Velikého, Pompea nebo Caesara.

V každém případě je mylné se domnívat, že proud vlivů směřoval výhradně z města na venkov. Třebaže v západoevropských městech nenacházíme

názorné příklady podnikání šlechty – tak jako, řekněme, v Kielu –, zkoumáme-li strukturu výroby vysoce kvalitního a drahého luxusního zboží, kterou cechy podporovaly a chránily, zjistíme, že se přizpůsobovala chutím šlechty, užívající si sezónu kupříkladu v Londýně a okázale marnící čas v Paříži nebo v Madridu. Bohatí měšťané, kteří zůstávali ve městě, měli stejné ideály – ačkoli zákony omezující soukromé výdaje, které zakazovaly výstřelky v oblékání, byly napsány tak, aby zamezily lidem řídit se módami nad jejich stav. A existují význačné příklady toho, že šlechtici si spíše otevírali nové zdroje bohatství, než že by zaostávali za podnikatelskými instinkty nové buržoazie. Tak byli v Holštýnsku podnikatelé z řad šlechty aktivní ve výrobě, prodeji, a dokonce v půjčování peněz. V Lucce se obchodníky stávali aristokraté, v Barceloně přinášelo městské právo osvobození od daní a postavení „rytíře městského státu“. Ti, kdo si mohli dovolit půjčit Filipu II. na jeden rok bezúročně 8000 dukátů, získávali výsadu nosit meč a dýku v radniční síni města. V Seville, jak roku 1587 napsal Thomas de Mercado:

objevení [Západní] Indie přinášelo takové možnosti získat velké bohatství, že to sevillskou šlechtu přitáhlo k obchodu, když viděla, jak velkých zisků je možno dosáhnout.

V jihoněmeckých městech nacházíme důkaz o „feudalizaci městských obchodníků“ a „zburžoaznění šlechty“. Stejně jako rozvoj měst, i vývoj státu nás přesvědčuje spíše o trvání panské moci než o jejím úpadku. Na místní úrovni zůstávala veřejná správa v zásadě v soukromých rukou. Vazba mezi poddaným a jeho pánem byla silnější než jakákoli vazba mezi poddaným a státem. Vládnoucí postavení šlechty bylo „přirozené“, ochranná role obnášela jak obranu království, tak zajišťování blaha kraje: pán byl zdrojem spravedlnosti i milosti. Od urozeného muže se očekávalo, že bude *soutenir les autres états*, neboli oporou ostatních stavů. Jak to roku 1510 svou těžkopádnou poezií vyjádřil Symphorien Champier:

Stav není člověku dán proto, aby měl rád
jen tento svůj stav, leč milovat musí i jiné stavy.
Protože mít rád jeden a ostatní nemilovat
je jako nemít žádný rád, neboť Bůh nestvořil stav,
aby nesrovnal se s ostatními.¹⁷

Vývoj státu jako takového závisel spíše na koncentraci osobní loajality než na vytvoření abstraktní jednotky, kterou je třeba milovat a které je třeba sloužit, nebo na systematickém budování nových vládních institucí. Jádrem politické moci ve státě šestnáctého století byl dvůr, a dvůr držela pohromadě

pouta rytířství. Dvorská kultura a dvorská politika jsou obzvláště výstižnou ilustrací šlechtické nadvlády, protože ukazují, že hodnotové postoje šlechty působily v nejvyšších sférách státu, ačkoli ti, kdo tyto postoje přijímali za své a propagovali, nebyli vždy velkými vlastníky půdy na venkově. Spojení tradiční feudální moci a vlády státu se často utužovalo – jak si všiml už Castiglione – ve vybraných rytířských rádech, které daly evropské šlechtě vlastní mezinárodní bratrstvo. Podvazkový řád v Anglii, hvězda ve Francii, rakouský salamandr, šerpa v Kastilii, kříž na Sicílii, všechny tyto odznaky důstojnosti symbolizovaly důležitost spolupráce šlechty v péči o stát a byly „integrální součástí mystična obklopujícího monarchii šestnáctého století“. Snad nejproslulejší byl burgundský Řád zlatého rouna. Měřítkem mezinárodního bratrstva šlechty, které rytířské řády vytvořily, se stalo shromáždění členů Řádu zlatého rouna v Utrechtu v roce 1546, před císařovým tažením proti německým protestantům. Do Utrechtu se sjeli Cosimo de Medici, velkovévoda toskánský, Emanuel Filip Savojský, vévoda z Alby, a další jeho zapřísáhlý nepřítel, hrabě Egmont. Tažení vyvrcholilo rozdrčením protestantských vojsk u Mühlbergu. Císařův triumf oslavil Tizianův velkolepý jezdecký portrét – a Karlu V. tu visí na krku Řád zlatého rouna. Členství v řádu mohlo hrát skutečně důležitou roli v diplomatických vztazích: když byl francouzský král Karel IX. v roce 1564 vyznamenán Podvazkovým řádem, udělil Karel na oplátku Řád svatého Michala vévodovi z Leicesteru a vévodovi z Norfolku.¹⁸

„Vojenská revoluce“ (viz kap. 3) sice začala zmenšovat nezávislou vojenskou moc šlechty, kterou přiměla stěhovat se spíše na venkovská sídla než do hradů a pouštět se spíše do soubojů než do občanských válek, ale důsledky této revoluce se v plné míře projevily až v pozdním sedmáctém století. V šestnáctém století mohly tradiční formy násilí stále ještě působit v měřítku, jež mohlo ohrozit stát jako takový, zvláště v případech náboženských sporů.

V severní Anglii se baroni postavili do čela Poutě milosti a severoanglická hrabata propůjčila své jméno vzpouře. Účastnili se jí staré loupeživé rody z války růží – Percyové, Nevillové, Dacreové, Darcyové –, a místní mocenské základny spojovala se zájmy univerzální církve postava kardinála Pola. Ve Francii, ačkoli jazyk historiků se vzdal fráze „pán a vazal“ ve prospěch „patron a klient“, zůstala realita nezávislé vojenské moci stejná. Přívrženci prince de Condé se připojili k jeho věci podepsáním kolektivní přísahy v roce 1562. Ještě v roce 1595 byli Tremouillesové s to postavit 500 jezdců a 2000 pěšáků na vlastní útraty. V době občanské války jsme svědky toho, jak velké feudální enklávy mrhají svými rezervami: Montmorencyové z Languedocu, Guisové z Burgundska. O náboženských válkách se často tvrdí, že vytvářely ideologii revoluce a moderního státu. Avšak v krizovém roce 1572, roce masakru bartolomějské noci, krátce před hugenotskou synodou v La

Rochelle, vyslali protestanti jasný signál o nové jednotě svých záměrů, když Gaspard de Coligny s obřadnou zdvořilostí vzdal hold Jindřichu Navarrskému a stal se „jeho manem“, nikoli jeho klientem nebo sluhou. Na oplátku neobdržel příručku o teorii odporu, ale zlatou přilbici a ostruhy. V Nizozemí, které se často vymykaloby obecným tendencím, čerpala vzpoura, jež svrhla španělskou moc, svoji sílu přinejmenším v raných stádiích z odmítnutí věrnosti. Šlechtici tak protestovali proti tomu, že Filip II. neplnil svou část feudální smlouvy a nebyl dobrým pánem. Když stavy Holandska a Zeelandu protestovaly proti daním v roce 1574, udělaly to následujícím způsobem:

Naši předkové nám zanechali zákony o korunovaci, které uvádějí, že pokud král, jenž je tu přítomen, pokračuje v současném způsobu vlády, nemůže být nadále po právu panovníkem a poddaní jsou zproštěni svých povinností a své přísahy, dokud nezanedchá tohoto způsobu vládnutí, který je nerozumný a v naprostém rozporu s jeho sliby, a nebude připraven vládnout rozumně a v souhlasu se svými sliby. Naši předkové projeví mimořádnou obezřetnost, když jako podmínku slavnostního uznání stanovili panovníkům souhlas s tím, že mu bude odepřena služba v případě špatné vlády.

Na doklad toho, že Nizozemí nebylo v tomto ohledu žádnou výjimkou, bychom měli připomenout, že Filip mohl podobným překážkám čelit i ve svém španělském království mimo Kastilii. Toto je neochotná přísaha věrnosti tradičně připisovaná aragonské šlechtě:

My, kdož jsme stejně dobří jako ty, přísaháme tobě, který nejsi o nic lepší nežli my, že tě uznáme za svého krále a svrchovaného pána, pokud budeš dbát všech našich svobod a zákonů; pokud ne, neuznáme tě.¹⁹

Ze všech příznaků moci pánů v Evropě šestnáctého století je zřejmě nejvýmluvnější ten nejabstraktnější: jejich kulturní nadvláda. Kdekoli kromě Švýcarska a Balkánu nalézáme soustavu postojů a názorů, které vzhlížejí ke šlechtickému způsobu života jako k nadřazenému. Je třeba otevřeně říci, že „přijetí mezi šlechtu“ není totéž jako „vzestup mezi buržoazií“. Nadvláda šlechty navíc dávala na Západě omezený prostor pro sociální mobilitu, na rozdíl od meritokratického statutu společenských skupin v Osmanské říši (viz s. 271) a od naprosto nehybné sociální struktury v moskevském knížectví. Co se Moskvy týče, Giles Fletcher poznamenal, že obyčejní lidé „nikterak neusilují o vyšší postavení“, poněvadž by jim to nepřineslo „žádné další odměny či význačné hodnoty, kdyby se snad namáhali a zaměstnávali vzestupem do vyššího stavu“.²⁰

V Evropě lidé dbali na čest a dobrou pověst, protože to byly známky vznešenosti a bylo nutné si je uchovat za každou cenu. V Castiglionově příručce pro šplhavce *Dvořan* (1517) je patrný určitý sklon dávat větší prostor zásluhám jako důvodu k povýšení do služeb knížete – ale táž kniha zdůrazňuje, že dvořan se musí co nejvíce vydělovat ze společnosti svou mluvou, oděvem, způsoby a znalostmi, že musí pěstovat ducha nonšalance a přezíravosti: zkrátka, že musí být neobyčejný.

Též lidé neurození se mohou vyznačovat stejně výtečnými vlastnostmi jako šlechtici, ale přesto... máme-li vytvořit model dvořana bez vady a chyby, zdá se mi nezbytné, aby to byl šlechtic; a to vedle mnoha jiných příčin i vzhledem k všeobecné vážnosti, které se šlechtický stav těší.

Původní funkci válečníka je třeba zachovat a pěstovat:

Soudím, že hlavní a prvou povinností dvořana má být služba ve zbrani, a přál bych si především, aby se jí věnoval pilně a s chutí a platil mezi ostatními za odvážného, zdatného a věrného tomu, komu slouží.

A protivníci musí být na úrovni, „neslušelo by se, aby šlechtic poctil svou přítomností lečjakou vesnickou slavnost, kde by jak diváci, tak účastníci veřejné podívané byli lidé nízkého původu“. Klání se sprostým protivníkem musí být vedeno s nenucenou jistotou vlastního vítězství:

má si být téměř jistý, že zvítězí, jinak ať toho nechá; je to nepěkná, zahanbující a nedůstojná podívaná, když vesničan přemůže šlechtice, zejména v zápase.²¹

Nezdolnou baštou šlechtických hodnot byla Kastilie, centrum španělské *monarchie*, nejmocnějšího politického útvaru tohoto věku. Byla to oblast, která, podobně jako Litva, nepoznala ve středověku feudalismus ve smyslu půda výměnou za vojenskou službu, ale přesto opět nemůže být pochyb o společenské převaze pánů a jejich hodnot. Jak poznamenal malý sluha o pikareskním románu *Lazarillo de Tormes*:

Ty znáš velká tajemství, ó Bože, o kterých prostí lidé nemají potuchy. Koho by neoklamalo jeho vystupování a jeho elegantní kabátec a vesta, kdo by si byl pomyslel, že vznešený pán za celý včerejší den nevzal do úst ani sousto kromě ždibičku chleba, který jeho sluha Lazaro přinesl na den a půl pod košili, kde nemohl zůstat příliš čistý, a že dnes, když si umyl ruce a obličej a neměl ručník, utřel se do podolku své košile? Nikoho by ve snu

nenapadlo, že je to tak. A kolik takových mužů jako on je asi roztroušeno po světě a snášejí pro svoji směšnou čest utrpení, jež by jistě nepodstupovali kvůli Tobě?

Čest však rozhodně nebyla k smíchu. Karel V. vedl války svým způsobem jako akt okázalého utrácení peněz: jako povinnost, s níž se neslučují nízké kalkulace finančních nákladů. Mohli bychom také připomenout, že u Filipa II. smysl pro čest převážil nad politicky obezřelými úvahami, které by možná pozdržely vyslání Armady, než by byla lépe připravena:

Zůstane-li flotila v la Coruňi, vůbec to neposílí naši prestiž v mírových jednáních, budou-li jaká... Nechat naši flotilu nečinně stát by byla potupa..., již bychom přišli jak o výhodu, tak o dobrou pověst.

František I. byl zajat v bitvě u Pavie poté, co odmítl ustoupit kvůli „hanbě a urážce“, již by to znamenalo. Ve Francii v šestnáctém století bylo známkou parvenua, že „nemá poněti, jak si počínat, aby si uchoval dobrou pověst“.²² Dobrá pověst byla zkrátka důležitější než mír, a dokonce než život sám. A dobrá pověst byla příznakem vznešenosti. Přes všechny změny, kterých bylo svědkem, přihlíželo šestnácté století obrodě a novému rozkvětu panské moci. V následujících kapitolách budeme sledovat mnoho komplikovaných a vyčerpávajících procesů změny: panská moc jako sociální fakt je všechny přesahuje. Sociální převaha tohoto principu přečkala značný nárůst velikosti obecné populace i únavné výkyvy hodnoty peněz, a tradiční vojenské zvyklosti válečnické vrstvy se staly hlavní hybnou silou evropské expanze do zámoří.

10] Habsburkové a rod z Valois

Dynastická síť

Ve světě plném násilí a nejistot, v němž žila velká většina evropského obyvatelstva, existovalo mnoho struktur, jež nahrazovaly pokrevní pouta. Společenství, jakým byla obec či farnost, mohlo člověku dát pocit místní solidarity. Po dobu, kdy se učni učili řemeslu, byli členy mistrovny domácnosti a měli nárok na byt a stravu. Náboženská bratrstva nejenže ctily památku svých zemřelých členů, ale zavazovala se pečovat i o jejich vdovy a sirotky. Pro mnohé příslušníky třetího stavu mohla takováto sdružení fungovat i jako jakási náhradní rodina. Existence bezzemků a tuláků pak svědčí o tom, že místní pokrevní pouta nebyla ani zdaleka tak silná, aby odolala tlaku populačního růstu. Jednoduše řečeno, pokud se domácnost příliš rozrostla, musel jeden či více jejích členů odejít z domu, zvláště když dědické zákony dávaly bezvýhradně přednost prvorozeným. U společenských vrstev, které vládly či o vládu usilovaly, však tomu bylo jinak. Pro panovníky měly rodové zájmy absolutní prioritu. Pojem „dynastie“, jímž bývá označována posloupnost vládců vzešlých z jednoho rodu, mohl sám o sobě znamenat „svrchovanost“ či „moc“. Pokračování či vymření dynastie pak mohlo znamenat mír či válku a evropské mocenské bloky často formovaly nahodilé zvraty v nástupnictví. Jak nesmírně spletité a křehké předivo vazeb to vytvořilo v Evropě jako celku!¹ Proto nepřekvapí, že v pojednáních o 16. století s neochvějnou pravidelností figurují rodokmeny. I tato kniha uvádí v další části kapitoly reprodukci genealogického stromu rodu Habsburků a Valois. Podrobnosti mohou být zavádějící, avšak je dobré uvědomit si to hlavní: že složitý model dynastické politiky byl charakteristickým znakem zemí Západu a svou komplikovaností hluboce kontrastoval se situací v Osmanské říši, kde bezproblémové nástupnictví řešila praxe bratrovražd: aby nový sultán vyloučil jakoukoli konkurenci, dal jednoduše zabít všechny své bratry (viz na s. 270). Prokazatelná účast Filipa II. na smrti jeho šileného syna dona Carlose se nám v tomto světle může jevit méně šokující.

Dynastická politika nebyla v 16. století samozřejmě ničím novým. Ve stoleté válce spolu bojovaly dva rody, jež se přely o právo na francouzské nástupnictví. Přesto stál celkový obraz dynastického soupeření před zásadní změnou. Úzké rodové zájmy, o něž se sváděl boj v rámci feudálního práva,

představovaly jednu stranu mince, zatímco sledování těchto zájmů v kontextu „vojenské revoluce“ a nejistot ve věcech náboženství vedlo ke vzniku dosud nevidané nestability. V historii ozbrojených bojů provázejících dynastické střety svědčí každý nový konflikt o rostoucím významu arkebuz, děl a infanterie, přičemž vojenská tažení přerůstají ve vleklá obléhání. Tento vývoj vytváří děsivý model nekonečné spirály zkázy, tak typický pro náboženské války druhé poloviny století (viz v kap. 12), přičemž tytéž metody válčení zdržovaly nápor Turků na východě a na západě přinášely Evropanům vítězství za vítězství na jejich objevitelských výpravách za oceán (viz kap. 11). Ať tak či onak, šlo o model, který se zrodil za válek, jež v roce 1494 vypukly v Itálii a v nichž rod Valois stanul proti habsburskému domu.

Na konci stoleté války se francouzští králové z rodu Valois těšili vynikající pověsti. Po porážce Plantagenetů se Anglie propadla do vnitřních zmatků, kdy spolu ve válkách růží bojovaly o trůn dva zneprátelené, příbuzné rody. Není divu, že definitivní vítězové, Tudorovci, jejichž nároky byly všechno jen ne nezpochybnitelné, si toužili zajistit nástupnictví. V tomto světle se nechvalně známá posedlost Jindřicha VIII. zplodit stůj co stůj mužského potomka jeví mnohem pochopitelnější. Kdyby byla jeho dcera Marie přivedla na svět syna, Anglie by možná zůstala katolickou zemí.

Koncem 15. století mohl francouzský král Karel VIII., jistý si svým postavením na domácí půdě, obrátit pozornost k Itálii, kde se rod Anjou, jedna ze starobylých větví panovnického rodu, cítil oprávněn vznést nárok na neapolský trůn, který sahál až do roku 1264, avšak Anjouovci jej od svého vyhnání ze Sicílie v roce 1282 (tzv. Sicilské nešpory) neuplatňovali. Francouzská intervence v jižní Itálii znamenala konflikt s aragonskými králi, kteří tehdy v Neapoli vládli. Když v roce 1499 nastoupil po Karlovi VIII. na trůn jako Ludvík XII. vévoda Orléanský, vzal si zase za záminku k intervenci do Itálie orléanský nárok na vévodství milánské. Souhrou okolností, díky níž Karel V. získal španělský trůn, staré habsburské země i císařský titul, se roku 1519 radikálně změnila mapa Itálie i mocenská rovnováha v Evropě. Vzhledem k tomu, že se konflikty točily kolem materiálních a teritoriálních zájmů světských vládců, bývají italské války označovány za klíčovou etapu ve vývoji moderního státu. Z tohoto pohledu se koncem 15. století stala celoevropským fenoménem světská diplomacie, plod typicky italského prostředí, který se do ostatních částí Evropy šířil spolu s renesancí. Daný vývoj ukončil období politické izolace Itálie, o čemž svědčilo nejen předčasně vyvinuté vědomí státnosti na Apeninském poloostrově, nýbrž i hazardní charakter italských mocenských her. Nová diplomacie se dostala do vleku vojenské mašinérie zrodivší se v dobách stoleté války a *reconquisty*, jichž se Itálie neúčastnila. Toto spojení války a diplomacie je charakteristickým rysem „nových monarchií“ – Francie a Španělska –, které během několika následu-

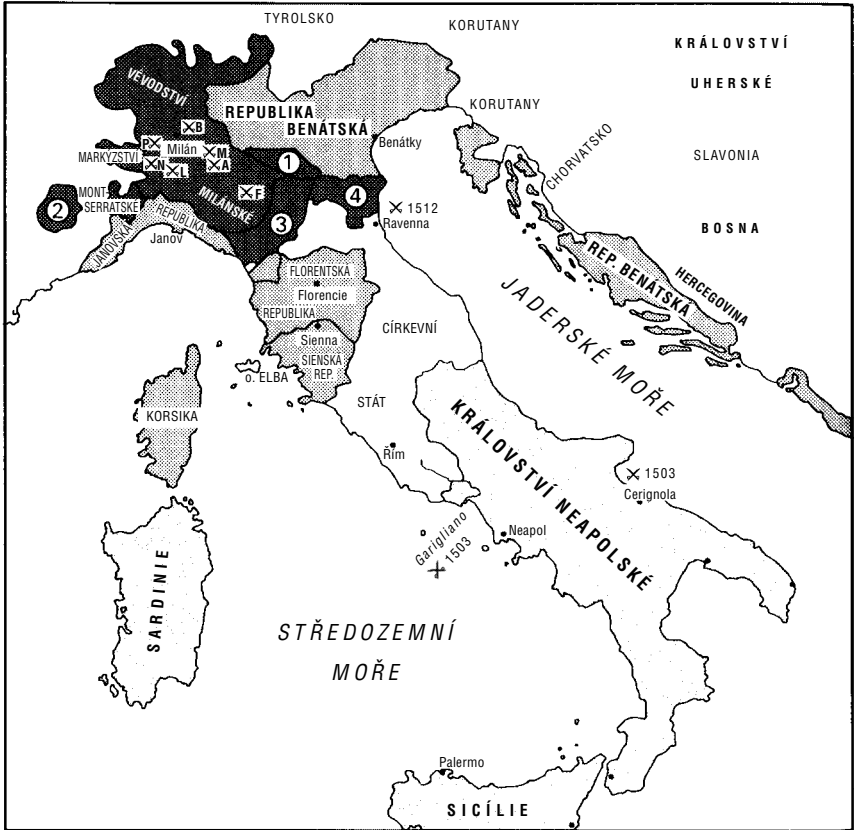
jičích desetiletí rozdrtily drobné italské státy, utápějící se v malicherných půtkách, a na malebných troskách renesance vybojovaly skutečnou, moderní válku. Diplomatičké manévrování bývá přitom obecně považováno za důležitější než vojenská hlediska.²

Nebezpečí této interpretace válek je dvojitý: za první zde existuje tendence přeceňovat ujasněnost stávajících politických zájmů a za druhé sklon podceňovat dopad samotných bojů. Tato kapitola zkoumá dva různé aspekty. Za první přichází s tezí, že světské dynastičké války rozvoj státnosti spíše brzdily, než aby je stimulovaly, a za druhé tvrdí, že tyto války napomohly zrodu nového náboženského citění v Itálii, jež prohloubilo existující rozdíly mezi latinským a severským pojetím křesťanství, jakmile za Alpami započala reformace.

V tomto světle tvoří italské dynastičké války první poloviny 16. století jakýsi most mezi středověkým zápasem, v němž se střetávalo papežství s císařstvím, a náboženskými válkami, které propukly takřka okamžitě poté, co na italské půdě skončily boje mezi Habsburky a rodem z Valois. Tato interpretace je přesvědčivější, zvláště soustředíme-li se na osud papežského státu, jemuž vládl kníže, byť nikoliv dědičný, a Benátek, v jejichž čele stála rodová aristokracie, nikoliv však pouze jeden vládnoucí rod. Triumf císařství nad papežstvím byl vítězstvím nesourodé, z malých státeků složené monarchie nad pevně semknutým, svrchovaným státem. Benátská ústava, jež přežila krizi italských válek, ztělesňovala v očích mnoha Evropanů zárný ideál, neboť si podrobila zdroje konfliktů, jež v jiných evropských společnostech vyvolávaly rozkol. V Evropě topič se v zmatcích – a to nejen díky nestabilitě zapříčiněné dynastičkou politikou a úpadkem papežské autority – zůstaly Benátky republikou, v jejímž čele nestál žádný dědičný kníže, což bylo zřejmě to jediné, co skýtalo záruku míru.

Hned zpočátku je třeba zdůraznit, že renesanční diplomacie ani tak nepřidružovala „drobné státy“ k „novým monarchiím“, jako spíše spojovala italské vládnoucí rody s cizími dynastiemi. V předvečer francouzské invaze v roce 1494 se na poloostrově nacházelo pět velkých mocenských center evropského významu: království neapolské, medicejská Florencie, papežský stát, vévodství milánské a Benátská republika. V Neapoli vládl rod Alfonse Aragonského. Florentská republika skoncovala s nekonečnými půtkami mocných bankéřských rodů, což jí umožnil triumf jedné jedině rodiny – Medicejských –, kteří byli po všech stránkách knížaty, třebaže nikoliv titulárními. Papež Alexandr VI. sprádal intriky ve snaze zajistit kontinuitu borgiovské moci v Romagni, což byl pravý důvod vojenských tažení jeho syna Cesara Borgii. V Miláně nastoupili po Viscontiiích Sforzové, kteří z touhy po moci rozvrátili ambrosiánskou republiku. Nad to vše se očividně cítila povznesena Benátská republika, již sice nevládl jediný panovnický rod, ale existovala zde dědičná vládnoucí kasta, k níž patřily pouze určité rody. Ve skulinách této mocenské

Mapa 10.1 Itálie kolem roku 1494

Klíč:

✕ – bitva

F – Fornovo 1495
 A – Agnadello 1509
 N – Novara 1513
 M – Marignano 1515
 B – Bicocca 1522
 P – Pavia 1525
 L – Landriano 1529

① MARKÝZSTVÍ MANTOVSKÉ

② MARKÝZSTVÍ SALUZZO

③ VÉVODSTVÍ MODENSKÉ

④ VÉVODSTVÍ FERRARSKÉ

Pramen: Richard Lodge, *The Close of the Middle Ages: European History, 1273–1494* (Londýn, The Rivington Press, 1910)

sítě nalézáme miniaturní říše a státečky, často identické s rodovými državami: ve Ferrare vládl rod Este, v Mantově Gonzagové, v Urbinu Montefeltriové, v Bologni Bentivogliové.³ Městské státy Janov a Siena byly spíše figurkami na šachovnici, než aby samy tahaly za nitky moci. Takový byl obraz světa, do něhož vtrhla francouzská invazní vojska.

Soumrak Itálie (1494–1530)

Francouzská invaze přišla náhle, avšak mohlo k ní dojít už dříve. V kontextu italských událostí nastaly vhodné podmínky pro intervenci v roce 1479 po spiknutí Pazziů proti Medicejským a znovu v letech 1482–1484, kdy se Benátčané pokoušeli odtrhnout Ferraru od papežského státu. Záminku k intervenci nakonec zavládl dynastický spor v Miláně.

Lodoviko Sforza, zvaný pro svou tmavou pleť il Moro, spravoval Milánsko jako regent za svého nezletilého synovce a po vzoru Richarda III. se pokusil syna svého bratra odstranit a zajistit tak nástupnictví sobě a svému rodu. Jeho synovec však byl ženat s Isabelou Aragonskou, jejíž otec byl neapolským králem. Isabela si otci trpce stěžovala na Lodovikovy intriky i na domýšlivost Lodovikovy manželky Beatrice d'Este. Ve snaze postavit hráz neapolské hrozbě uzavřel Lodoviko dohodu s Karlem VIII. Francouzským, který mu přislíbil, že pokud bude neapolský král Lodoviko v Miláně ohrožovat, on uplatní svůj dynastický nárok na Neapolsko. Lodoviko ovšem nepočítal s tím, že Karel VIII. vezme příležitost k intervenci do Itálie tak vážně. Když vojska Alfonse Aragonského začala obléhat Janov hájený Ludvíkem Orléanským (pozdějším Ludvíkem XII.) a představující přirozený odrazový můstek pro další francouzskou invazi, přesvědčil Lodoviko Florentány, že „francouzský král by vůbec neměl postoupit do vnitrozemí, a pokud přece jen postoupí, měl by se zase hezky rychle vrátit“. To byl osudný diplomatický omyl.

V těch dnech náhle zemřel Gian Galeazzo Sforza, pravý dědic milánského trůnu, údajně otráven svým „podlým strýcem“, jak se proslýchalo. To jen zvýšilo napětí mezi Milánem a Neapolí. Jak Francouzi postupovali do nitra Itálie, Pietro de Medici zbaběle kapituloval (byl by se takto blamoval i Lorenzo?), vydal Francouzům toskánské pevnosti („král by se jistě spokojil i s mírnějšími podmínkami“) a posléze byl vyhnán z města florentskou vládou, která si pojednou vzpomněla, že Medicejští sice drží moc, ne však úřad. Přesto Karel VIII. vstoupil do města jako dobyvatel, a nikoliv jako spojenec, „sedě v plné zbroji na válečném oři s kopím zapřeným o stehno na znamení vítězství“. Tempo, jakým Francouzi postupovali, Alfonse Neapolského zaskočilo. Jeho vláda byla stejně vratká jako moc florentských Mediceů a on sám uprchl v okamžiku, kdy ochota podpořit anjouovské nároky vyvolala v zemi povstá-

ní. Karel prošel celou Itálií, aniž použil pádnější zbraně, než byla křída, již jeho důstojníci označovali domy, v nichž měli kvartýrovat vojáci. Zpáteční cesta už ovšem vypadala zcela jinak.

Francouzský nárok na Neapolsko je zářným příkladem toho, jak dynastické zájmy zcela zastínily strategické politické uvažování. Cestou k severu musela Karlova vojska urazit čtyři sta mil územím potenciálních nepřátel. Benátské loďstvo ovládalo východní moře, kam až Turci dovolili, a v západních vodách zase křížovaly flotily aragonského krále. Roku 1495 se v Benátkách za velkolepých oslav ustavila Svatá liga (první z několika dalších). Signatáři Ligy vyhlásili za její oficiální cíl obranu křesťanstva před Turky, avšak ve skutečnosti vytvořili kolem francouzského vojska neprodyšný kordon z železa a oceli. Kdyby Francouzi setrvali na místě, ohrožovalo by je z moře aragonské a benátské loďstvo; pokud by vytáhli na pochod, stanuli by proti silám mocnějším než Ajaxův štít. Papež, císař Svaté říše římské, Španělé, Benátčané i Miláňané – ti všichni byli stůj co stůj odhodláni bránit Karlově armádě v ústupu. Italské vojsko složené z Benátčanů a Miláňanů mělo provést *coup de grâce*.

Francouzské šiky, zdecimované příjící, již se mnoho mužů nakazilo za pobytu v Neapoli, vytáhly k severu, zpět do Francie. Když se u Parmy toto vojsko dožadovalo volného průchodu, došlo ke střetu. Brzy nato, počátkem července, se Francouzi na řece Taro utkali s vojskem koalice italských států. Tvrzení, že Fornovo naplno odhalilo vojenské slabiny Italů, se stalo takřka okřídlenou frází. Francouzská jízda prý roznesla italské jezdeckto na kopytech a švýcarští kopiníci na hlavu porazili benátské i mantovské žoldnéře. Historikové počínaje Guicciardinim neváhají zdůrazňovat, jak drsnou lekci bitva u Fornova Italům uštěďřila. Proto nám uniká, jak snadno mohli zvítězit.

Milánské a benátské oddíly čítaly přinejmenším 14 000 mužů, přičemž některé odhady uvádějí dokonce 30 000. I když nižší číslo je pravděpodobně přesnější, jen samotných Italů bylo více, než činil celkový počet všech vojáků v bitvě na Bosworthském poli, kde se o deset let dříve rozhodovalo o osudu Anglie. Na francouzské straně přitom bojovalo pouze 9000 unavených a vyčerpaných mužů.

Italský plán, dnes šmahem zatracovaný jako překombinovaný, počítal s křídelním útokem těžké jízdy strmou soutěskou řeky Taro s jejím břidlicovým dnem a písčítými břehy. Na francouzské vojsko měli zaútočit *stradioti*, lehká benátská jízda sestávající z mužů naverbovaných na Balkáně. V předvečer bitvy, 5. července, na vrcholu středomořského léta, se nad krajem strhla prudká bouře. Široké břidlicné dno údolí bylo náhle hladké jako sklo a zdánlivě písčítý břeh se proměnil v mazlavé bláto. Italové i přesto rázně zaútočili. Podle Guicciardiniho vyvolal Gonzagův zběsilý úder podobně zuřivou reakci na francouzské straně. Všude kolem se vojáci vrhli do boje „neuspořádaně a vůbec

ne po způsobu italských válek“. Nečekaně kluzký a rozbahněný terén říčního údolí část italských ozbrojenců zadržel, přičemž v „nad pomyslení litém víru“ bitvy přišel o život markýzův strýc Ridolfo Gonzaga. To byl kritický okamžik, neboť právě on měl uvědomit Antonia da Montefeltro, aby z týlu přivedl své kontingenty. Ty nakonec do bitvy vůbec nezasáhly. Gonzaga, vědom si své početní převahy, na Francouze zle tlačil i navzdory dešti a přerušené komunikaci. Na jeden kratičký, letný okamžik zůstal Karel VIII. osamocen a „takřka odtržen od své tělesné stráže“, zatímco pár kroků od něho padl do zajetí bourbonský levoboček. Gonzaga nadále pokračoval v útoku, avšak situace se zvrátila. „Nebezpečí, v němž se ocitl [francouzský] král, natolik vyburcovalo a rozohnilo ty, kteří se bili opodál, že běžíce krále bránit vlastními těly nakonec Italům odolali (sic)“.

Italové se sice prohlásili za vítěze, avšak jejich ztráty byly mnohem vyšší než francouzské. Pokud jde o úspěch Francouzů, nepřestává platit Guicciardiniho lakonický soud: „vybojovali si volný odchod, což byl pravý opak toho, proč vytáhli do pole“. Francouzi se probili za necelou hodinu a čtvrt. Kdyby byl Gonzagův kontingent francouzského krále zajal nebo dokonce zabil – což se mohlo snadno stát –, novodobý názor na Fornovo i vývoj italských a evropských dějin by se pravděpodobně hodně změnil. Slova, jež můžeme číst na medaili, kterou dal zhotovit Gonzaga – *Ob restitutam Italiae libertatem*“ (Za svobodu obnovené Itálie) –, vzbuzují pocit nostalgie po všem, co mohlo být a nebylo.

Zformování nové, mocné italské koalice nyní bránila politická situace zjevně odrážející roztržštěnost italských nadějí. Florencie byla čím dál nezávislejší a nestabilnější. Po vyhnání Medicejských město posílilo svou republikánskou konstituci a Savonarola zde po vzoru Benátek zavedl velkou radu. Plány Alexandra VI., v nichž hrál klíčovou roli jeho syn Cesare Borgia, nabývaly stále zřetelnější podoby a „vévoda valentinský“ se s francouzským přispěním vbrzku pustil do pacifikace Romagni. Benátčané více než kdy v minulosti poctivovali, jak se na východní hranice jejich držav tlačí Turci. Roku 1499 osmanské loďstvo zvítězilo v námořní bitvě u Zonchia a bosenský sandžak Skander Beshaw překročil řeku Isonzo.

Téhož roku náhle zemřel Karel VIII., právě když sledoval tenisový zápas. Jeho nástupcem se stal vévoda Orléanský, jehož rod již dlouhý čas uplatňoval nárok na Milánsko... Ferdinand Aragonský využil příležitosti a granadskou smlouvou se s francouzským králem podělil o neapolské království. Jakmile však Francouzi obrátili pozornost k severu, španělstí vojáci na jihu *de facto* zajistili moc Aragonskému rodu.

Papež potvrdil nároky Ludvíka XII. na Milánsko a Cesare Borgia od něj dostal vojsko, s nímž mohl dobývat Romagnu. Benátčané, kteří v té době sváděli boje s Turky, zůstali načas stranou. V hanebné epizodě, dávající za pravdu

Machiavelliho skeptickému názoru na žoldnéřské houfce, opustili švýcarští ozbrojenci svého chleboďárce, vévodu Lodovika Mora, a vzápětí jej zradili a vydali Francouzům. Vévoda, jenž pro vládu nad milánským vévodstvím rozvrátil bezpečnost celé Itálie, zemřel roku 1508 potupně ve francouzském žaláři,

... byv nyní uzavřen v jednom obyčejném vězení se svými myšlenkami a ctížádostí, jež se druhdy sotva vešly do hranic Itálie...⁴

Očividná neochota krále Ferdinanda dodržovat dohodu o rozdělení Neapolska přiměla Francouze vytáhnout opět na jih. Tentokrát už je mohla zastavit jen vojenská síla Španělů. Ferdinand svěřil obranu španělských zájmů geniálnímu vojevůdci Gonsalvovi de Córdoba, nazývanému „*el gran capitano*“. Rok 1503 byl rozhodující. Gonsalvovi lze připisat zásluhy o zahájení nové etapy v evropském válečnictví. Zdá se, že byl první, kdo si uvědomil potenciální možnosti využití arkebus a přišel na nejlepší způsob obrany jednotek vyzbrojených touto těžkopádnou zbraní: aby zajistil co největší bezpečnost svým arkebusířům, promíchal kopiníky s pěšáky a ty ozbrojil krátkými meči. Tato taktika byla neúčinnější, když se arkebusíři zakopali. Roku 1503 se Francouzi u Cerignola pokusili frontálně zaútočit proti Gonsalvovým pečlivě vybudovaným pozicím, avšak jejich jízda uvízla v příkopech, švýcarské kopiníky Španělé zcela rozstříleli a definitivní zkázu přinesl Francouzům útok kavalerie, která až do posledního okamžiku čekala v týlu.

V odpověď na svou porážku najal Ludvík dalších 8000 švýcarských žoldnéřů a pokusil se o novou ofenzivu. Obě vojska se na sklonku roku 1503 střetla u Garigliana. Přesné datum je důležité. Francouzi dorazili již v září. Gonsalvovi muži se i tentokrát zakopali a za dlouhých, krušných zimních měsíců své pozice ani na okamžik neopustili. Po celý ten čas vzdorovali Francouzům v rozbahněných zákopech a Gonsalvo mohl ze svého stanoviště na vlastní oči sledovat, jak morálka jeho protivníků upadá. Když Španělé konečně zaútočili – stalo se tak 29. prosince, kdy Francouzi stále ještě oslavovali vánoční svátky –, zcela ovládli bojiště. Gonsalvo dobyl vítězství po vyčerpávajícím tažení s přibližně 15 000 muži, proti nimž stálo asi 20 000 Francouzů. To bylo pro Ferdinandovu ješitnost příliš, a tak svého velikého kapitána odvolal zpět do Španělska.

K mocenským přesunům docházelo i v dalších částech poloostrova. Zatímco na jihu stáli proti sobě Francouzi a Španělé, Cesare Borgia si budoval knížectví v Romagni (všem dobře známé podrobnosti lze najít v VII. kapitole Machiavelliho *Vladaře*). Avšak štěstí mu nepřálo. Jeho otec, papež Alexandr VI., 18. srpna 1503 zemřel a jeho nástupce Pius III. seděl na papežském stolci pouhé tři týdny. Dalším papežem se stal Giuliano della Rovere [Ju-

lius II.], zapřísáhlý nepřítel Borgiů. Sám Cesare onemocněl a jeho stát v Romagni se rozplynul jako dým. Nejvýznamnějšími Borgiovými leníky byli Benátčané. I ty nový papež Julius II. k smrti nenáviděl a zosnoval proti nim alianci, jež se roku 1508 dočkala stvrzení jako Liga z Cambrai. Spojenectví papeže, císaře Maxmiliána I. a Ludvíka XII. se zrodilo z porážky, kterou Benátčané svého času uštedřili císařským vojskům. Roku 1509 přemohly francouzské jednotky u Agnadella po těžkém tříhodinovém boji Alvianovo benátské dělostřelectvo, které si mohlo vést podstatně lépe, kdyby mu byl jiný vojevůdce, Pitigliano, poskytl podporu. Tentokrát tedy podlehly pro změnu zase Benátky a Nejjasnější republika přišla s výjimkou Padovy o všechny své pevninské državy. Podle Guicciardinioho se války stávaly čím dál větším břemenem. Veškerou tíhu bojů dříve nesli na svých bedrech „z valné části pouze cizinci“; nyní přišlo na řadu „plenění a drancování měst, zvůle války“.

Vítězové od Agnadella se brzy nepohodli. Julius II. se totiž obával, aby se spojenectví císaře s francouzským králem neobrátilo proti Římu. Benátky zvedající znovu hlavu vsadily nyní na vojenské akce a nespolehaly již výhradně na rozepře mezi nepřáteli republiky. Roku 1510 vyhnalo benátské vojsko Němce, Francouze i Španěly z Vicenzy. Ještě téhož roku inicioval papež Julius II. vznik další Svaté ligy, namířené tentokrát proti Francouzům, proti nimž kromě svých vojsk postavil i císařskou armádu, Švýcary a oddíly Ferdinanda Aragonského. Za vojenského tažení roku 1512 dobyli Francouzi významného vítězství u Ravenny. Za svůj úspěch vděčili převážně dělostřelectvu, jež plně dvě hodiny ostřelovalo pozice Španělů, byť ti jim též odpovídali palbou z děl, takže po bitvě zůstalo na bojišti ležet neméně než 2000 mrtvých gaskoňských pěšáků a jízdních ozbrojenců. Francouzskému vítězství dodala hořké příchuti i smrt jejich vrchního velitele, skvělého Gastona de Foix. Sama bitva znamenala zásadní zvrát co do rozsahu ztrát. Ravenna totiž nebyl žádný nevinný dýchánek. Španělé přišli přibližně o 9000 mužů a Francouzi jich ztratili nejméně 4000, více než šestinu svých sil. Válka byla čím dál nemilosrdnější, jak se o tom mohli na vlastní kůži přesvědčit obyvatelé Ravenny, jejichž město Francouzi vydrancovali:

Během tohoto krutého vpádu se nic netěšilo menší vážnosti než umírněnost v plenění a vraždění, nikdo nebyl ušetřen pro svůj věk, nikdo – ať muž či žena – se nedočkal smilování, žádný člověk či statek nezůstal nepovšimnut; vše padlo za oběť vítězům a nic neuniklo násilnictví a běsnění vojáků.

Plány Julia II. ležely v troskách, zvláště pak od chvíle, kdy se Benátčanům začalo dařit získávat zpět jejich pevninská teritoria. Nicméně v okamžiku, kdy Francouzi slavili největší úspěchy, se Švýcaři, momentálně operující na vlastní pěst, obrátili proti nim a obsadili Milán. To, že se Francouzi stáhli, umožnilo Juliovi II., aby „zemřel naplněn větší mírou sebeuspokojení a prchavých

nadějí než kdykoliv předtím“. Florentská republika zůstala bez spojenců a Medicejští slavili dvojnásobný triumf: směli se vrátit do Florencie a na papežský stolec dosedl druhorozený syn Lorenza Magnifica [Nádherného] Giovanni, jenž přijal jméno Lev X. Jak vzrušující je domýšlet se, že právě v tomto okamžiku možná Machiavelli pojal nápad sepsat svého *Vladaře*. Bitva u Ravenny odhalila destabilizující povahu papežské politiky a vůbec poprvé jasně ukázala, že válčícím Francouzům ani říšským vojskům nejde o zájmy italských států (viz obr. 10.1 a 10.2). „*Fortuna*“ dala nyní Italům dokonalou „*occasione*“ ztělesněnou v osobě nově zvoleného medicejského papeže, v jehož silách bylo sjednotit v zájmu společné věci celý Apeninský poloostrov. Měla-li však tato šance přinést ovoce, bylo třeba jednat rychle. Italové ale pravý okamžik promeškali a Machiavellimu se jeho vize rozplynula před očima.

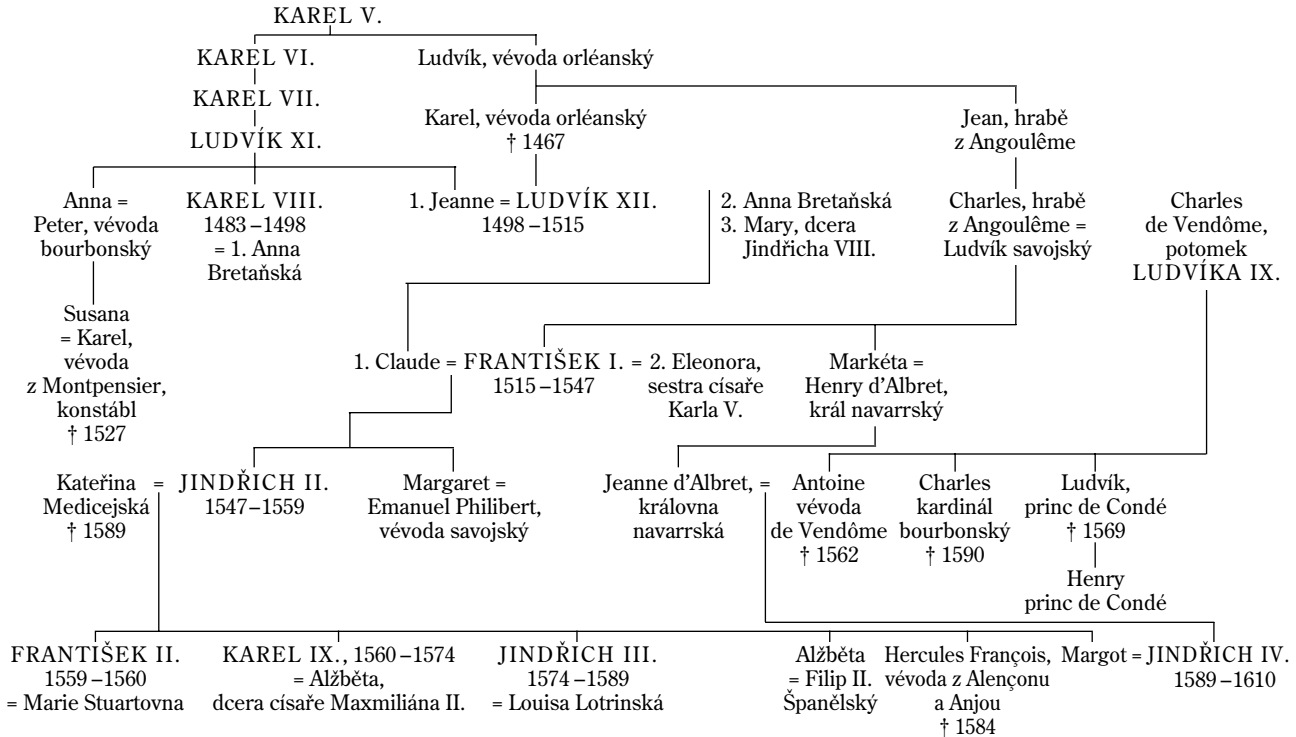
Ludvík XII. se ještě jednou pokusil o štěstí. Švýcarům přinesl překvapivý noční výpad 8000 jejich kopiníků u Novary poslední velké vítězství v těchto válkách, o to pozoruhodnější, že „jich bylo jen málo a byli bez jezdců i dělostřelectva“, byť nakonec obrátili hlavně francouzských děl proti poražené armádě na útěku. Anglický úspěch v bitvě ostruh a obsazení Tournai, k nimž došlo téhož roku, však notně zchladily žhavé francouzské ambice v Itálii. Wolseyho mistrný tah, londýnská smlouva (1514), sliboval nástup nové éry míru. Avšak již následujícího léta se znovu hrálo o nástupnictví. Roku 1515 zemřel Ludvík XII., podle Guicciardiniho uštván svou novou, mladičkou anglickou chotí. Jeho nástupcem se stal František d'Angoulême. Mezi tituly, jež si tento energický mladík nárokoval, byl i titul vévody milánského.

Ve svých dvaadvaceti letech se František svým současníkům jevil jako impozantní osobnost: „K nikomu z těch, kdož sahalí po královské koruně, se již dlouhý čas nevzhlíželo s takovými nadějemi.“ Dobýváním slávy v cizině a prosazováním absolutismu na domácí půdě František nepochybně předešel Ludvíka XIV. J. H. Hexter však králi strhává z tváře jeho elegantní renesanční masku:

Mladý francouzský král František I., následuje příkladu svých ctihodných předchůdců Karla VIII. a Ludvíka XII., počal roku 1515 opět pumpovat veškeré lidské i materiální zdroje svého království do krysí díry Itálie.

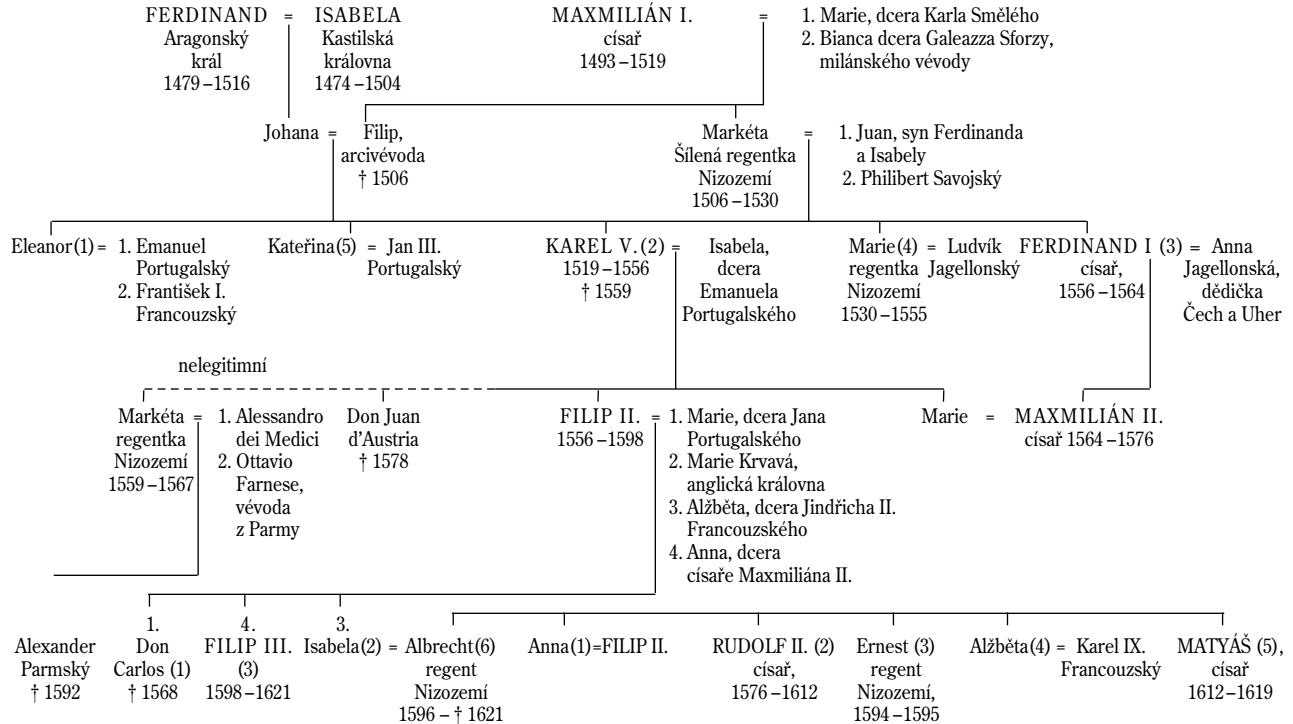
S vojskem čítajícím na 30 000 mužů, mezi nimiž bylo i 2500 proslulých francouzských *gendarmes*, 6000 gaskoňských pěšáků a přibližně 9000 *lancknechtů*, odhodlaně překročil Alpy. Vzhledem k tomu, že uzavřel spojení s Benáťany a do svých služeb získal skvělého, zběhlého španělského technika Pedra Navarra, měla jeho bezmezná tížádnost v okamžiku, kdy se u Marignana střetl se Švýcary a uštedřil jim zdrcující porážku, jistou míru opodstatnění. Švýcaři, kteří byli početně slabší a v danou chvíli nemohli na rozdíl od minulosti počítat s momentem překvapení, nedokázali prolomit

Obrázek 10.1 – Rody Valois a Bourbon

Pramen: Převzato z A. H. Johnson, *Europe in the Sixteenth Century*, 7. vyd. (Londýn: The Rivington Press, 1941)

Obrázek 10.2 – Němečtí a španělští Habsburkové

Pramen: Převzato z: A. H. Johnson, *Europe in the Sixteenth Century*, 7. vyd. (Londýn, The Rivington Press, 1941)

francouzské přední řady a s příchodem tmy navíc museli čelit zuřivé dělostřelecké palbě. Pod touto kanonádou, jež se na ně bez ustání snášela, když se drali kupředu, aby zkrížili svá kopí s lancknechty, utrpěli obrovské ztráty. Tento neúspěch důkladně otrásl jejich sebevědomím, třebaže se jim nakonec podařilo disciplinovaně ustoupit.

Po porážce Švýcarů přešel Milán z područí jednoho cizího vládce do rukou druhého – to vše za cenu 12 000 životů. Zwingliho, který v té době sloužil u švýcarského vojska jako polní kněz, naplnily tyto ztráty hlubokým odporem. Švýcaři prohráli bitvu a ztratili svou skvělou pověst, zatímco Francouzi získali půdu pod nohama, o kterou přišli po bitvě u Ravenny v roce 1512. Na francouzském úspěchu se významně, byť v podřízeném postavení, podíleli i Benátčané: konečně se poučili, že smysluplná míra vojenské spolupráce může italskému státu pomoci uhájit jeho nezávislost. Pokud o tom až dosud někdo pochyboval, pak od nynějška bylo jasné, že italské státy již nejsou pány svých osudů. Milán se ocitl v područí Francouzů, Řím upadl do závislosti na svých francouzských spojencích, Neapol ovládali Španělé. A to František I. brzy našel rivala v Karlovi V., jehož rostoucí moc napříště jen rozněcovala jeho ctižádost.

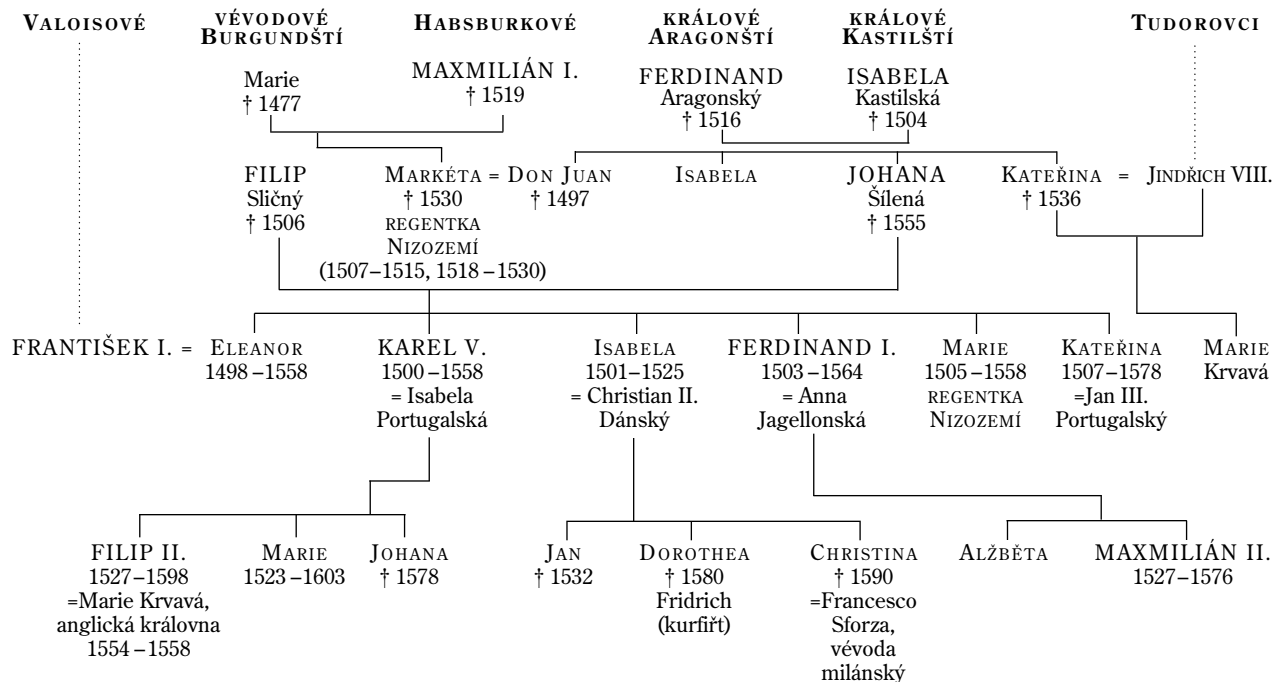
Dědictví Karla V. (viz obr. 10.3 a mapu 10.2) skýtá jasné svědectví o významu dynastické moci. Tento král získával své državy po částech, nicméně jejich rozsah byl impozantní. Jeho matka Johana propadla šílenství, a proto nemohla po svých rodičích Ferdinandovi a Isabelě zdědit Kastilii a Aragonsko s jejich americkými i italskými državami. Karel tedy vládl jejím jménem přinejmenším od Ferdinandovy smrti v roce 1516. Po otci Filipovi zase zdědil titul vévody burgundského. Filip byl jediným synem císaře Maxmiliána, což po Maxmiliánově smrti zajišťovalo Karlovi nárok na habsburské země. Ještě důležitější bylo, že jej tento původ opravňoval ucházet se o císařský titul po jeho dědovi. Díky astronomickým úplatkům, které kurfiřtům předali Fuggerové, se Karel stal v roce 1519 císařem Svaté říše římské. Dalším kandidátem byl František I.

Nebylo pochyb, že mezi těmito dvěma panovníky téhož mládí a ctižádosti, kteří měli vágní důvody i záminky k vzájemné žárlivosti a soupeření, nakonec dojde k velké a nebezpečné válce.⁵

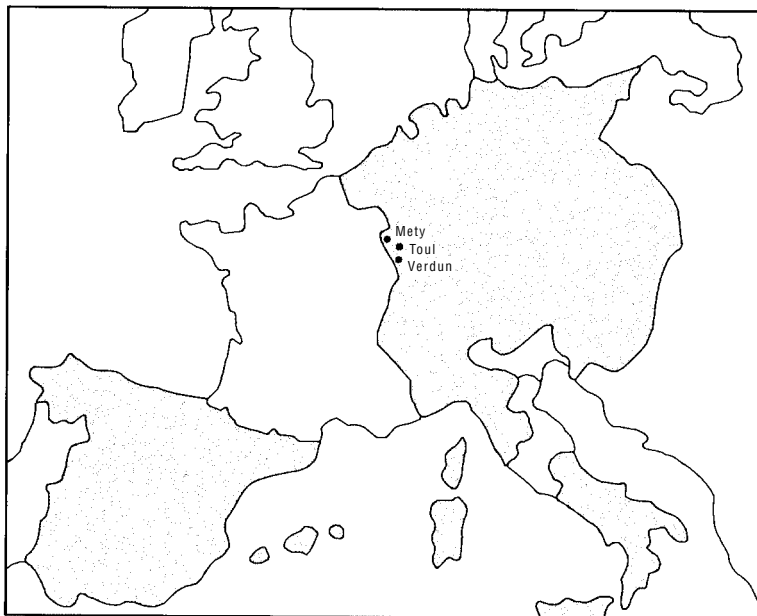
Rivalita mezi francouzským a španělským králem na italské půdě nyní nabyla evropských rozměrů.

Že se Itálie stala bojištěm bez domácího šampióna, začalo být zřejmé, jakmile se boje přenesly i do dalších míst v Evropě. Roku 1521, kdy byl Karel zaneprázdněn děním v Německu a jeho regent čelil vzpouře *comuneros*, vtrhl František do Navarry a oblehl Pamplonu (mezi jejímiž obránci se nacházel

Obrázek 10.3 – Dědictví Karla V.

Pramen: Převzato z: *New Cambridge Modern History*, sv. 2, *The Reformation, 1520–1559*, vyd. G. R. Elton (Cambridge University Press, 1975), s. 302

Mapa 10.2 Evropské panství Karla V.

Pramen: Podle *Collinsova Atlasu světových dějin*, vyd. Pierre Vidal-Naquet, přel. Chris Turner a kol. (HarperCollins Ltd. 1987), s. 149

i Ignác z Loyoly), avšak brzy byl odražen. Následujícího roku byl na tahu Karel. Ten napjal síly své nově získané moci a s vojsky naverbovanými v Neapolsku i Německu vytáhl na Milán. Nesourodým císařským šikům velel starý a zkušený kondotier Prospero Colonna, který Francouze vyčerpal typicky italskou taktikou zdržování, jež – jak se ukázalo – nebyla zdaleka zastaralá. Kromě jiných manévřů se vyznamenal i geniálním přechodem řeky, hodným velikého Gonsalva. Strategie nešťastného francouzského vicekrále Lautreca vzala zcela zsvě, když jej opustilo množství jeho Švýcarů. Colonna se zakopal na pozemcích jednoho venkovského sídla poblíž Milána a vylákal Francouze k útoku na své pečlivě opevněné pozice. Jak absurdní je vzhledem k určité podobnosti s Gariglianem tvrzení, že se Italové nepoučili, pokud jde o nový styl vedení války! Švýcary, kteří Lautrecovi zůstali, nebylo třeba k boji dvakrát pobízet: neuposlechli dokonce ani rozkazu, aby zůstali stát, a našli smrt v dýmu Colonnových děl. Ti, kteří dělostřeleckou palbu přežili, museli vzápětí ztěkát hluboký příkop, kde je zmasakrovali španělští arkebuzíři.

Ustoupili teprve po jatkách, jež jim připravili lancknechti pod vedením starého ostříleného válečného veterána Geoga Fründsberga, avšak v té chvíli už leželo na bojišti na 3000 mrtvých včetně dvaadvaceti kapitánů. Počet padlých se rovnal plně třetině všech obyvatel tehdejšího Curychu. Přímé ztráty na bitevním poli byly nyní srovnatelné se zkázou, jakou rozsával mor. Vysvětlení lze možná hledat v použití střelných zbraní. U města Bicocca triumfovaly malé ruční bambitky.

Vítězství císařských vojsk umožnilo Karlovi ovládnout i Janov a získat tak do svých služeb janovské bankéře a jejich bohatství. Benátčanům, kteří byli spojenci Francie, se podařilo podepsat s císařem separátní mír. V témž roce vystřídal Lva X. na papežském stolci císařův dávný preceptor Adrian z Utrechtu, který přijal jméno Hadrián VI. Za situace, kdy byl papež doslova císařským kaplanem, vylétla Karlova stoupající hvězda zcela mimo dosah jeho rivalů. Dokonce ani Hadriánova náhlá smrt, jež přišla císaři tak nevhod, nepředstavovala žádnou citelnou pohromu, neboť kardinálové zvolili papežem dalšího císařského kandidáta, Klementa VII.

Přesto se František stále snažil obnovit svou prestiž a v roce 1524 znovu obsadil Milán brilantním úderem proti zběhnuvšímu konetáblu Bourbonovi, který se v čele císařských vojsk pokusil o invazi do Francie. Františkův úspěch učinil na papeže tak hluboký dojem, že se přidal na stranu Francie a sjednal alianci namířenou proti císaři. Klement VII. sil vítr a sklidil bouří. Roku 1525 propukl v Miláně mor, Francouzi nenašli odvahu město obsadit a namísto toho se obrátili proti císařské armádě, která se ubytovala v Pavii. František I. se tehdy dopustil osudné chyby, kterou nelze vysvětlit jinak než jeho bezmeznou arogancí: rozdělil své vojsko se záměrem podniknout další nesmyslný útok na Neapol, čímž se vzdal 15 000 vojáků, a v zimních měsících poslal své ztencené síly obléhat Pavii.

Císařské vojsko vedené Lannoyem a markýzem z Pescary vsadilo na to, že Francouzi vyslaní na Neapol uvíznou ve vleklém obléhání, a jeho polní velitelé se rozhodli osvobodit Pavii. I přesto, že se francouzské síly rozdělily, byli císařští stále ještě početně slabší než Františkovo vojsko a moudře se vyhnuli unáhlenému střetu v regulérní bitvě. Františka vzápětí opustilo na 6000 Švýcarů, čímž ztratil početní převahu. To přišlo císařským náramně vhod, neboť jejich vojsko nemělo daleko ke vzpouře, jelikož nedostalo žold. Ženíjní jednotky uchystaly Francouzům překvapení: pod rouškou tmy prolomily hradbu chránící francouzské pozice a bleskovým úderem vedeným z Pavie zbrzdili přeskupování francouzského vojska. Švýcaři na francouzské straně si vedli špatně a nakonec se úplně stáhli z boje. František bojoval ze všech sil a osobně vedl sérii zuřivých jízdních útoků. Tentokrát však byl zajat a „výkvět francouzského rytířstva“ – stejně jako u Agincourtu – padl. Jízdu pak rozmetala střelba španělských arkebuzírů.

Smlouvou z Madridu se královský zajatec musel zavázat, že se vzdá všech nároků na Neapolsko, Milán i Janov a uzná svrchovanost císaře ve Flandrech. Karel však zašel příliš daleko, když trval na tom, aby za jeho državy byla uznána i všechna burgundská teritoria ležící v samotné Francii. To by císařská vojska přivedlo až do údolí Seiny, ne více než 80 mil od Paříže. František slavnostně slíbil, že bude všechny tyto podmínky dodržovat, avšak již následujícího roku, po velkém tureckém vítězství v bitvě u Moháče (viz s. 276–277), kdy byl Karel nucen čelit potížím v Německu, jej papež zprostil jeho přísahy a on opět vyhlásil císaři válku, k níž se v rámci ligy z Cognacu (1526) spojil s papežem, Benátkami a Florencií. Tažení na Neapol však skončilo katastrofou a pouze skutečnost, že císaři svazovali ruce Turci, zmírnila v roce 1528 francouzský debakl u Landriana (opět v Lombardii). Papežova zrada přivolala na Itálii strašlivou katastrofu.

Karel V. bral svou roli dědice Karla Velikého velmi vážně. Tento sloup křesťanstva, sužovaný německými kacíři a ohrožovaný námořními i pozemními invazemi nevěřících Turků, náhle zjistil, že proti němu stojí partner, s nímž by měl ve vši svornosti hájit věc všeho křesťanstva. Vojenská tažení zcela vyčerpala císařskou pokladnu a Karlova vojska v Itálii nedostávala žold. Pro ilustraci zmatků vládnoucích v tehdejší evropské politice v může posloužit příklad přeběhlíka Bourbona, který se stal vůdcem vzbouřených německých žoldnéřů, z nichž mnozí byli luteráni, a vedl je na Řím a jeho papeže, jenž dovedl tak hbitě převlékat kabát. Pro některé z těchto žoldáků byl papež Antikrist a oni věřili, že zničením Babylonu, sídla jeho vlády, odstraní kořen všeho zla. Pohádkové bohatství Říma přirozeně probouzelo i mnohem svěštější choutky. Císař odmítl obvinění, že by byl odpovědný za to, k čemu [v Římě roku 1527] došlo, neučinil však nic, aby své vojáky jakkoli krotil. Zatímco papež se zbaběle uchýlil do Andělského hradu, *lancknechti* začali drancovat.

Na základě podmínek smlouvy z Cambrai (1529) se František opět vzdal svých nároků v Itálii a uznal právo císaře na Flandry. Císař, který si potřeboval uvolnit ruce pro boj s luterány a Turky, se zase vzdal nároků na burgundská teritoria ve Francii. Svůj triumf pak zpečetil císařskou korunovací v Bologni, poslední, kterou vykonal sám papež.

‘Zvůle války’

Při zpětném pohledu na války, jejichž počátek spadá do roku 1494, poukazuje italsí letopisci jako Machiavelli nebo Guicciardini na žalostný stav italského válečnictví a docházejí k obecnému závěru, že žoldnéřská vojska jsou nežádoucí, poněvadž jsou nespolehlivá. Guicciardini o Italech říká, že se snaží vyhýbat přímým střetům s Francouzi. Tvrdí, že u Fornova (1495) se nebojo-

valo „podle zvyklostí platných ve válkách na italské půdě... v nichž obvykle zahynulo jen velmi málo lidí“. Italští kondotiéři, kteří nehodlali riskovat životy svých mužů, představujících jejich jediný kapitál, byli zvyklí provádět elegantní manévry, jež nejednou „přerušili, aniž kterákoli ze stran dosáhla viditelného vítězství“, a odebrali se inkasovat peníze, které jim na základě podmínek stanovených smlouvou (*condotte*) s jejich najímateli náležely. Pozdější historikové mají tendenci zdůrazňovat propastný rozdíl mezi italskými vojsky a „pravidelnými armádami nových monarchií“ s jejich „národním uvědoměním“ (viz s. 241–242).

Bitva u Fornova (1495) může opět posloužit za ilustraci, neboť úspěch francouzského vojska byl v tomto případě dílem těžké jízdy (*gendarmerie*). Tu tvořily *compagnies d'ordonnance*, jež v posledních stadiích stoleté války věrně sloužily francouzské monarchii a nahradily tak feudální hotovost neboli *arrière-ban**, která mohla státu poskytnout jen chatrně vyzbrojené a nevycvičené pomocné sbory.

Lze samozřejmě namítnout, že dobové soudy o bídném stavu italského válečnictví jsou nespravedlivé a kontrast mezi italskými vojsky a invazními armádami je nadsazený. Někteří z italských kondotiérů 14. století – například sir John Hawkwood – se svému řemeslu vyučili za dlouhých tažení stoleté války, takže není důvod předpokládat, že by Itálie byla od vojenského vývoje v ostatních částech Evropy izolována. Mohli bychom dokonce tvrdit, že umírněnost a obezřetnost italských kondotiérů patří k civilizovanějším projevům renesanční Itálie. Ať si člověk o tomto problému myslí cokoliv, je třeba si uvědomit, že zhoubnost a ničivost válek, jež vypukly roku 1494, nelze přičíst na vrub diplomacii a promyšlené vojenské organizaci, spíše naopak. Diplomatické iniciativy nejednou předběhly možnosti materiálního zabezpečení vojsk, zvláště pokud šlo o vyplácení žoldu. To, co vojska v Itálii rozpoutala, byla skutečná „zvířelá válka“, jak poznamenává Guicciardini, a její důsledky byly skličující.

Ve srovnání s válkami renesančních kondotiérů byly střety armád kopiníků a arkebuzírů děsivě ztrátové, neboť jejich výsledek zhusta závisel na tom, která ze stran je schopna přinést větší oběti. Z tohoto hlediska je důležité chování Francouzů. Karel VIII. s sebou přivedl impozantní armádu:

...ta zahrnovala (kromě dvou set urozených pánů jeho osobní stráže)... šestnáct set těžce ozbrojených jezdců, z nichž každý měl pod sebou, podle zvyklostí platných ve Francii, dva lučištníky, takže pod každým kopím (neboť tak Francouzi nazývají své těžké jezdce) se rozumí šest koní; Švýcarů pak bylo šest tisíc pěších a šest tisíc dalších pocházelo z království francouzského.

* Oblastní hotovost svolávaná v případě ohrožení určitého teritoria na základě královského příkazu, zvaného *arrière-ban*. (Pozn. překl.)

Král přivezl i „obrovské množství“ smrtonosných bronzových kanónů. „Tohoto pekla či děsivých útrap artilerie“ se užívalo „jak k ostřelování pevností, tak i k palbě na bitevním poli, a to takovým způsobem, jaký Itálie dosud nepoznala“. Avšak italské války nevyhrála slavná *gendarmerie*. Na tomto místě lze vskutku tvrdit, že zastaralé útoky francouzské těžké jízdy, jež v bitvě u Pavie roku 1525 zabránila v palbě vlastním dělům, názorně ukazují, jak málo pokročilo taktické uvažování Francouzů od bitvy u Agincourtu. Navíc valoiští králové jen málokdy veleli skutečně „národní armádě“. Příliš dlouho spoléhali na Švýcary, jejichž kopiníci najímaní za žold mohli stejně dobře bojovat i proti Francouzům – jako v případě velkého švýcarského vítězství u Novary v roce 1513 –, anebo se mohli rozhodnout nebojovat vůbec. „*Point d'argent, point de Suisse*“. To mohlo znamenat masovou dezerci. Právě této skutečnosti využil František ve svůj prospěch a uplatil švýcarské kapitány, kteří těsně před bitvou u *Marignana* odvedli 12 000 kopiníků, čímž fatálně oslabili milánské síly. Neopíratelné hrdinství Švýcarů ještě neznamenalo, že jsou spolehlivými spojenci. Neochvějné rozhodnutí jejich zbytku vyrazit v oné bitvě proti nepříteli i navzdory rozkazu, aby zůstali stát, vyústilo v hromadná jatka, v nichž je Španělů kosili palbou z ručních zbraní. V téže bitvě starý italský kondotier Prospero Colonna odmítl ukvapeně nasadit do boje své oddíly, čímž z valné části přispěl k vítězství císařských vojsk. Švýcaři často stanuli v boji proti jiným žoldnéřům – německým lancknechtům – a není pochyb, že zuřivost, s jakou spolu tyto žoldnéřské oddíly zápasily, představovala určitou reklamní pobídku, jejímž smyslem bylo udělat dojem na potenciální zaměstnavatele. Běsnění, jaké Němci v roce 1527 rozpoutali v Římě, do značné míry zapříčinil fakt, že nedostali žold, a v takovém případě jdou veškeré ohledy na disciplínu stranou.

Již jsme se zmínili o tom, že ve velkých bitvách docházelo ke strašlivým masakrům, přičemž se tyto střety neomezovaly jen na určitou lokalitu, nýbrž zuřily na celém území poloostrova, jak napovídá prostý výčet: Fornovo (1495), Cerignola (1502), Garigliano (1503), Agnadello (1509), Ravenna (1512), Novara (1513), Marignano (1515), Bicocca (1522), Pavia (1525) – a Řím (1527).⁶

V samotné Itálii můžeme sledovat vzrůstající se úzkost provázející nečekaně náhlý přerod od světského sebevědomí renesance k přísné duchovnosti katolické obnovy. Roku 1495 nastínil Savonarola svou vizi Florentinům těmito slovy:

Obnažený meč (to ti pravím, ó Florencie,) je mečem krále Francie a vznáší se nad vsí Itálií. Tento bič zvěstují andělé s rudým křížem, bílými štoly a kalichem, podávajíc vám k políbení rudý kříž, symbol mučednické smrti, abyste přestáli nadcházející rány osudu a aby se církev obrodila...

A tento meč se dosud neobrátíl hrotem dolů, nýbrž vzejde nad celou Itálií, neboť Bůh stále ještě čeká na vaše pokání. Kaj se, ó Florencie, neboť není jiného léku než pokání. Oblec bílá roucha, dokud je čas, a nečekej, neb později už nebudeš mít příležitost se kát.

V té době volalo mnoho hlasů po církevní reformě. Tyto hlasy bývají často spojovány s hnutím katolické obnovy, avšak málokdo je vnímá v kontextu italských válek. Kongregace oratoriánů sv. Jeronýma ve Vicenze, inspirovaná vzorem Bernardina da Feltre, přijala za své dávné zásady sv. Bernardina Sienského (viz s. 196). V Janově vznikla roku 1497 kongregace oratoriánů Boží lásky, jejíž vliv dosáhl v letech 1514–1517 až do Říma. Mezi její členy patřili i Thiene a Caraffa. Viděli jsme již, (viz s. 204–205), jak se kajetáni a další náboženské řády snažily pomáhat obětem válek. Egidio da Viterbo, pravá ruka bojovného papeže Julia II., byl generálem augustiniánského řádu – ano, Lutherova řádu – a zdá se, že to byl právě on, kdo podnítl vlnu zakládání bratrstev Nejsvětější svátosti. Tyto instituce se později, po Tridentském koncilu, staly motorem katolické protireformace, avšak důraz na kult eucharistie, hlubokou zbožnost a solidaritu mezi farníky se datuje již od dob těchto válek. Pokud jde o kořen všeho zla a lék, který by na něj účinkoval, nemá Egidius nejmenších pochyb. Toto je výňatek z kázání, jež přednesl v předvečer francouzského vítězství u Ravenny v roce 1512:

A co říci o té nejzávažnější a nejzhooubnější věci ze všech, kterou v těchto dnech každý odsuzuje? Mám na mysli zlo páchané knížaty, nestoudnost armád, teror ozbrojenců. Neboť co z toho, co lidé slychají či co si o tom myslí, je politováníhodnější než sám fakt, že matka nebes i země, nejsvětější církev, je nucena otročit moci, a buď se podrobit, anebo se třást před zbraněmi kořistníků?

Egidio toto kázání uzavřel modlitbou za to, aby trauma vyústilo v „očistu církve, jež ji zbaví vši poskvrny, která na ní ulpěla, a umožní jí zaskvět se opět v její dávné čistotě a kráse“. V takovémto rozpoložení ducha se tedy nacházel náměstek papeže Julia II. Zdá se, že sémě protireformace dřímalo již v mém srdci renesančního papežství.

V letech 1504–1521 vzniklo v Benátkách přinejmenším třicet sedm bratrstev Nejsvětější svátosti – všechna prokazatelně po Egidiově návštěvě. Zakládání těchto bratrstev nelze vysvětlovat pouze jako důsledek katastrofální porážky u Agnadella, avšak není pochyb, že Benátčané měli za těchto válek důvod se kát, neboť tehdejší doba viděla v porážkách trest za spáchané hříchy. Lidé se měli modlit, „aby Bůh pomohl této republice proti jejím nepřátelům“, kněží měli dostat zapláceno, aby městu vyprosili „milost a pomoc Boha

Všemohoucího“ a věřící měli činit ofěry, aby „se Bůh slitoval a smiloval nad naším státem“.⁷ Mezi vítězíci dynastiemi si Benátská republika jediná zachovala nezávislost.

Obratné využívání sporů mezi vítězi od Agnadella umožnilo Benátčanům získat v roce 1516 zpět jejich pevninské državy. Skutečnost, že Benátky jen o vlásek unikly katastrofě, podněcovala představivost a budila v ostatních Evropanech dojem, že město na laguně skýtá všem svým obyvatelům rajske živobyť. Na první pohled hlásal tento stát přísné republikánské zásady – alespoň tak vyznívalo Contarinioho dílo o benátské ústavě –, nicméně velkolepé benátské slavnosti si v ničem nezadaly se slavnostmi nejmocnějších evropských knížat, zvláště v době, kdy v čele republiky stanul dóže Andrea Gritti (1523–1538). Benátky zůstaly katolickým státem, avšak střehly se vycházet příliš ochotně vstříc papežským požadavkům. Ve zdraví přežily interdiktory z let 1482, 1509 a především ten z roku 1606, kdy se už někteří pozorovatelé domnívali, že Nejjasnější republika přijme protestantismus. Benátští tiskaři a knihkupci šířili ty nejsmělejší spisy slavných reformátorů a satiriků, jako byli Erasmus Rotterdamský či Pietro Aretino, zatímco benátští malíři jako Tizian (Aretinův přítel) a Tintoretto propagovali svými díly hodnoty stvrzené Tridentským koncilem. Vše působilo dojmem, jako by z celé Itálie byly po roce 1527 nezranitelné pouze Benátky, neboť Řím opět jednou dobyli barbaři:

...je takřka nemožné netoliko popsat, nýbrž i představit si pohromy, jež se snesly na město, kterému bylo dáno povznést se k velkoleposti a nádheře a zároveň od doby, co bylo před devíti sty čtyřiceti léty vyplněno Góty, trpět z Božího příkazu krutými zvraty osudu i vlád. Těžko lze vypočítat, co všechno bylo uloupeno, a to jak pro hojnost statků a bohatství, jichž chtivé ruce vojáků nashromáždily nesmírné množství, tak pro jiné, výjimečné a vzácnější věci, jež byly odneseny ze skladů v jednotlivých markách a státech. Avšak co dodalo tomuto lupu nevyčísitelné hodnoty, byl význam a veliké množství zajatců, kteří se museli vyplatit za cenu nesmírného bohatství a obrovských výkupných. A aby byla tragédie bída a ponížení dovršena, lancknehti, kteří jednali o to nestoudněji a surověji, oč větší nenávisť chovali k římské církvi, zajali i jisté církevní hodnostáře, jež s hlubokým pohrdáním a úmyslem je ponížít vsadili na osly a vyzáblé muly a vodili je městem Římem, ozdobené znaky jejich důstojenství, s tváří obrácenou k zadkům zvířat... Ať byl člověk jakkoliv stár, ať byl muž či žena a nechť měl jakékoli postavení či povolání, nikdo nebyl ušetřen surovostí vojáků, u nichž nebylo zřejmé, zda je vede krutost, nutkání zabíjet a choutky znásilňovat, anebo spíše bezmezná touha loupit a drancovat.

Na zdech sálů vymalovaných samotným Rafaelem se objevilo vyryté Luttherovo jméno. I sami luteráni to pokládali za barbarské a Melanchthon v jednom listě napsal:

Nic nového pod sluncem, až na zprávy o dobytí Říma. Z mnoha důvodů bych si přál, aby byly nepravdivé, a to především z obavy o knihovny, jež nemají ve světě rovných. Ty však víš, že netoliko vojáci a Mars pohrdají knihami; vždyť celá tato doba, více než kterákoli jiná, chová bůhví proč ke kultuře nepřátelství.⁸

Sebevědomá městská civilizace italské renesance dospěla ke svému konci (viz s. 142–143). Z jejích trosk měl zanedlouho povstat nový Řím, avšak to už byl Řím barokní, obestřený velkolepou nádherou a aureolou svatosti. Víme, že tuto změnu lze částečně přičíst impozantnímu nástupu španělského katolicismu s jeho duchovním bohatstvím a přísnou spiritualitou. Nová zbožnost, jež povstala z italských válek a rozšířila se po vyplnění Říma, pravděpodobně přispěla ke vzniku nových forem religiozity – méně odtažitých a lidsky vlnivějších. Renesanční člověk se zčistajasna začal postit a kát za své dřívější výstrelky (viz s. 141–144; 213–215).

V okamžiku korunovace Karla V. v Bologni roku 1530 vše nasvědčovalo tomu, že střet mezi císařstvím a papežstvím skončil vítězstvím císaře. Ambice Říma stanout v čele světského státu se rozpadly v prach. Stmelený, dobře fungující stát stojící na pevných základech (viz s. 101) se ale v dané chvíli musel vzdát lig i armád a oprášit duchovní zbraně.

Pat se prohlubuje (1536–1559)

Italská scéna, která až doposud skýtala věrný obraz dobové reality, nám už po císařově triumfu přestává vyhovovat. Musíme si uvědomit, že italské války císaře natolik finančně i vojensky vyčerpaly, že to fatálně podlomilo jeho šance uspět v novém válečném dobrodružství, na které se připravoval. K podpisu smlouvy z Cambrai došlo v témž roce, kdy se ve Špýru sešel říšský sněm (viz s. 292). Karel V. si od dynastických zápasů v Itálii oddechl teprve v okamžiku, kdy byl nucen pustit se do křížku s mladým, militantním německým protestantismem. Boj mezi Habsburky a králi z Valois, o němž se tak často hovoří v souvislosti se slabostí rozdrobené Itálie bránící se silným, mladým národním státům, obě strany konfliktu finančně zruinoval. Rozhodnutí francouzského dvora rozšířit již existující praxi prodávání úradů (viz s. 97–98) a živelné vyplnění Říma císařským vojskem – to byla neklamná znamení všeobecné únavy začínající se projevovat v zázemí, jež mělo

válečné iniciativy podporovat. Chronické finanční problémy, jež se projevily v pozdějších stadiích konfliktu, ještě prohlubovala nová taktika spočívající v neúměrném protahování bojů, aniž by se snížily náklady na jejich vedení. Jak se patová situace vlekla, přešly habsbursko-valoiské války plynule ve války náboženské, vyznačující se tímž stylem vedení bojů, často za účasti týchž osobností, byť náboženské ohledy poněkud zamíchaly aliancemi.

Než František I. zemřel, udeřil na císaře v Itálii ještě dvakrát: jednou v letech 1536–1538 a znovu v letech 1543–1544. V roce 1536 mu za záminku posloužila poprava francouzského agenta, zadrženého cestou za sultánem s návrhy, v nichž francouzský král nabízel vládci Orientu spojení. Karel neoplatil útok na italské půdě, nýbrž provedl výpady v Provincii a v Pikardii. Vzhledem k jeho válkám s Turky to byla jistě překvapivá iniciativa. Stojí za povšimnutí, že císařovy zájmy zůstávaly i v této době ryze dynastické. Roku 1536 žádal během schůzky papeže,

aby se přiklonil na stranu vévody Savojského, jenž kromě toho, že je císařovým vazalem, má za manželku jeho švagrovou a vlastní sestřenicí, infantku donu Beatricí Portugalskou.

Bezvýsledné boje ukončilo až příměří podepsané v roce 1538 v Nice. Roku 1543 František I. uzavřel spojení se Sulejmanem Nádherným, konflikt obnovil a svou přítomnost v Piemontu stvrdil vítězstvím u Ceresole (1544). I tentokrát mu Karel odpověděl na jiné evropské scéně: dohodl se s Jindřichem VIII., že společnými silami koordinované udeří v severní Francii. Další příměří přinesl mír v Crépy (1544). Tentokrát Francie uhájila Savojsko a část Piemontu.

Jindřich II. se držel strategie, jejímž cílem bylo vázat císařovy síly všude tam, kde se nepřátelství vůči Karlovi krylo s francouzskými zájmy. Podporoval proto osmanské námořní iniciativy ve Středomoří i vojenské výboje Turků ve východní Evropě. Usiloval o sblížení s Anglií a pomáhal rozněcovat nepokoje v Neapoli a Sieně, kde musely císařské síly čelit obrovskému tlaku. V roce 1551, po uzavření spojení s Mořicem Saským, obsadil Mety, Toul a Verdun. Mořicova zrada říšských zájmů zasadila Karlovi zdrcující úder. Jen co po pasovské smlouvě (1552)* stačil znovu pozvednout hlavu, neúspěšné obléhání Met zvrátilo všechny jeho naděje. Za vlády jeho nástupců se Habsburkové nicméně opět vzpamatovali. Jakmile v Německu, kde na císařský trůn dosedl Ferdinand I., zavládl po augšpurském míru (1555) klid, využil Filip II. výhodné polohy svých flanderských držav a ohrožoval odtud se-

* Kompromisní dohoda v Říši, sjednaná Karlovým bratrem Ferdinandem I. Habsburským. (Pozn. překl.)

verní Francii. Po katastrofálních porážkách Francouzů u St. Quentinu (1557) a Gravellines (1559) se Jindřich II. nakonec rozhodl podepsat smlouvu z Cateau-Cambrésis (1559).

Posílení významu obléhání jako metody vedení války dalo „vojenské revoluci“ nový směr a způsobilo, že doba trvání válečných operací nyní často přesáhla možnosti královských financí a dokonce i možnosti evropských „lidských zdrojů“. Při stavbě a rekonstrukci opevnění, jehož mohutné, nízké zděné valy teď dokázaly odolat i dělostřelecké palbě a z jehož zesílených, předsunutých bašt mohli obránci vykryt zničující palbou kteroukoli část hradeb ohroženou frontálním útokem, vycházeli architekti a inženýři nejednou z projektů slavných italských umělců včetně Leonarda da Vinci a Michelangela. Útočníky obléhání stále více vyčerpávalo, neboť museli počítat s tím, že případný ústup vydá jejich znavené kolony na milost a nemilost protiúderu nepřítele. Při obléhací válce navíc nenacházeli uplatnění muži, kteří by svou silou a vojenským umem dokázali zajistit svému vojsku rozhodující vítězství v poli. Úspěšná obrana proti obléhatelům zase počítala s velkým množstvím vojáků vázaných službou v posádkách. Navzdory dlouhodobým důsledkům „vojenské revoluce“ projevujícím se růstem velikosti armád se v závěrečné fázi habsbursko-valoiských válek účastnilo bitev často ne více než 15 000 mužů. Nerozhodnost střetů, k nimž docházelo v průběhu 40. a 50. let 16. století, je zarážející, avšak lze ji vysvětlit tím, že vojevůdci, kteří dosáhli dílčích vítězství na bitevním poli, neměli zájem svých vítězství jakkoliv využít, neboť k udržení dobytých pozic by museli naverbovat další síly, strategické body obsadit posádkami, ty vyzbrojit a poskytovat jim trvale ochranu. Proto Francouzů nekorunovali vítězný masakr u Ceresole dobytím Milána a proto také Karel, jenž roku 1536 vtrhl do Provence, tuto provincii neudržel. Bitva u Landrécis (1543) se mohla stát rozhodující, kdyby se obě strany nestáhly z boje tak trochu na způsob italských renesančních kondotiérů. Hmatatelného vítězství v tomto typu války nakonec dosáhl v Nizozemí Alessandro Farnese (viz Závěr), což je významným svědectvím toho, jak blízko k úspěchu měli Španělé – pod vedením italského generála.

Po Cateau-Cambrésis neměla žádná ze zúčastněných stran mnoho důvodů k oslavám. Po více než šedesáti letech konfliktu se Francouzi v Itálii nemohli pochlubit žádným územním ziskem až na drobné území Saluzzo, zato na severní hranici své vlasti udrželi Metz, Toul a Verdun. Na Habsburky se usmálo štěstí teprve v onom těžkém období, kdy rozčarovaný a poražený Karel V. abdikoval a předal vládu svému synovi Filipovi II. a bratru Ferdinandovi, který odmítl být jen uvažovat o možnosti, že by Filip mohl získat celé Karlovo dědictví.

Války mezi Habsburky a rodem z Valois jasně ukazují, do jaké míry omezenost a nestabilita dynastického pojetí politiky představovaly v kontextu

stále rozsáhlejších a ničivějších válek rostoucí riziko. Dalším zdrojem potenciálních konfliktů bylo náboženství. Dynastická politika nemohla panovníkům poskytnout skutečně účinné institucionální a právní nástroje, fungující jako bezpečnostní pojistky. Přesto se oslavovalo. Během slavností pořádaných na počest míru, který přinášela smlouva z Cateau-Cambrésis, se Jindřich II. zúčastnil rytířského klání. Náhodné smrtelné zranění oka jej připravilo o život a nástup nezletilého mladíčka na trůn uvrhl Francii do zmatků občanské války. Takové byly rozmary dynastické politiky. Jindřich II. byl dost možná nejabsolutističtějším vládcem Evropy.⁹ Jeho náhlý skon a předčasné nástupnictví vyvolaly ve Francii dynastickou krizi a země se propadla do anarchie. V souvislosti s tímto faktem se později soustředíme na neblahé, krvavé střety mezi křesťany, k nimž docházelo v druhé polovině 16. století. Avšak ani dynastické války v Itálii, ani náboženské války na severu nelze oddělit od bojů tradičních pilířů křesťanstva proti rozpínavé moci islámu.

Rejstřík

- Abbás, šáh 285
 Akvinský, Tomáš 89
 Alba, Fernando Álvarez de Toledo, vévoda 58, 99, 219, 231, 305, 311, 322, 324, 327
 Albrecht Brandenburský, vévoda pruský 233
 Albrecht Alcibiades 302, 304, 305
 Albuquerque, Alfonso de 65
 Alençon, François, vévoda (později vévoda z Anjou) 312, 314, 315
 Alexandr VI., papež 65, 90, 122, 197, 205, 207, 242, 246
 Alfonso Aragonský 242
 Alpujarras, povstání (1568) 87
alumbrados 199
 Alžběta I., anglická královna 85, 96, 119, 309, 315, 328
 anáty 103
 Anchieta, Jose da 70
 Anjouovci 241
 Anna Česká 150
 Aretino, Pietro 260
 Aristotelés 132
 Armada 36, 61, 328
 Arnošt Rakouský, arcivévoda 99
 Arras, smlouva (1579) 326
 ateismus 129
Audiencia 70
 Augšpurský mír 35, 279, 280
 Augšpurský sněm (1530) 178

 Badius, Conrad 185
 Bájezid II., sultán 266, 274
 Barbaro, Ermolao 135
 Barbarossa (Chair ed-Din) 278
 Barnabité 204
 Běze, Théodore de 190, 310, 311, 312, 313
 Bebel, Heinrich 144
 Bentivogliové 244
 Bessarion, kardinál 132
 Bílá hora 215
 Bivar, Rodrigo de 68
 Blaurock, Georg 227
 Boccacini, Traiano 279
 Bodin, Jean 34, 62, 92, 236, 322
 Bogue, Henri 235
 boj o investituru 102
 Bonifác VIII., papež 83
 Borgia, Cesare 90, 101, 242, 246, 247, 248
 Borja, Francisco de, vévoda 205
 Boromejský, Karel 184, 196, 211, 213
 Botero, Giovanni 95, 285
 Bourbonové 256
 Bragadin, Marcantonio 283, 284
 Brahe, Tycho 140
 Braudel, Fernand 75, 114
 Breughel, Pieter st. 220
 Brunelleschi 137
 Brunfels, Otto 139, 181
 Bruni, Leonardo 132, 146
 Bucer, Martin 157, 174, 179–183, 191
 Bugenhagen, Johann 172, 192
 Busbecq, Ogier Ghiselin de 270, 271, 272

 Cabot, Sebastian 289
 Cabral, Álvarez 35
 Cajetanus, Tommas de Vio, kardinál 155
 Cambrai, liga 114, 248, 256, 261
 Campeggio, Lorenzo, kardinál 200
 Canisius, Petr 204
 Capito, Wolfgang 181
 Caraffa, Gianpietro (viz též Pavel IV., papež) 200, 204, 259
 Carlos, don 84, 240
Casa de contratación 115
 Castellio, Sebastian 223
 Cateau-Cambrésis, smlouva (1559) 112, 121, 263, 280, 305, 311
 Cellini, Benvenuto 100

- Cervantes Saavedra, Miguel de 115, 284, 330
 Cicero 141, 181
 Cimabue 137
 Clèves, Anna de 138
 Cognac, liga (1526) 256
 Colet, John 133
 Coligny, Gaspard de 59, 292, 308, 312, 313
 Colonna, Prospero 258
comuneros 87
 Condé, Luis de Bourbon, princ 58, 308, 311, 312
conquista 72
conquistadores 30, 68, 69, 70,
 Contarini, Gasparo 195, 200, 203, 260
 Córdoba, Gonsalvo de 247
 Cortés, Hernán 66–69
cortesya 97
 Cosimo, Medici de 58
 Crépy, mir 279, 302
 Cromwell, Oliver 312
 Cromwell, Thomas 91, 93, 94, 98, 99,

 d'Albret, Jeanne, navarrská královna 310
 d'Angoulême, František 249
 Dee, John 235
 Díaz Bernal 67, 68
 Diaz, Bartolomeo 64
 Donatello 137
 Doria, Andrea 278
 Dragut 279, 280
 Drake, Francis 328
 Du Plessis-Mornay, Philippe 313, 317
 Dürer, Albrecht 142

 Eck, Johann 155, 156, 173, 204, 207, 234
 Eckhart, Mistr 155
 Eduard I., anglický král 30, 223
 Egmont, hrabě 58, 324
 Eguía, Miguel de 136
 Emanuel Filip Savojský 58
encomenderos 70
encomienda 69
 Erasmus, Desiderius (Rotterdamský) 92, 133, 135, 136, 144, 146, 148, 167, 173, 228, 260
 Este, rodina 244
 Estienne, Henri 186

 Farel, Guillaume 184, 191, 225
 Farnese, Alessandro, vévoda parmský 263, 325, 325–328
 Ferdinand Habsburský, arcivévoda, císař 233, 270, 277, 279, 282, 303
 Ferdinand I. 304
 Ferdinand II. Aragonský (též Katolický) 84, 223, 246, 248
 Field of the Cloth of Gold 101
 Filip II., španělský král 31, 35, 36, 47, 59, 73, 84, 85, 97, 99, 101, 117, 196, 199, 208, 222, 240, 263, 274, 282–285, 292, 303, 305, 312, 322, 323, 324, 327, 328
 Filip Sličný, francouzský král 30
 Fletcher, Giles 59, 91
 Foix, Gaston de 248
 František I., francouzský král 35, 61, 81, 95, 97, 102, 121, 252, 256, 266, 277, 279, 302
 František II., francouzský král 308, 311
 Fridrich III., kurfiřt 193
 Fridrich Moudrý 155
 Fridrich V. Braniborsko-Ansbašský 125
 Frisius, Gemma 139
 Fritz, Joss 52
 Friuli 85
 Frobenius, Johann 147
 Frobisher, Martin 73
 Fründsberg, Georg 255
 Fuggerové z Augšpurku 44, 84, 112, 114, 153, 252, Jakub 44

 Gaismair, Michael 53
 Galileo Galilei 152
 Gardiner, Stephen 91
 Gattinara, Mercurio 84
 Generální stavy 86
germania 87
 Giberti, Matteo 195
 Gilbert, Humphrey 72, 73
 Giotto da Bondone 137
 Gómara, Lopez de 63
 Gomez, Ruy 99
 Gonzaga, Ercole, kardinál 208
 Gonzaga, Francesco, markýz 100, 245, 246
 Gonzagové 244, 246
 Granvelle, Antoine de Perrenot (též Granvella), kardinál 323

- Grebel, Konrád 226, 230
 Grenville, Richard 73, 328
 Grimaldiové 44
 Grimaudet Françoise 56
 Gritti, Andrea, benátský dóže 260
 Guicciardini, Francesco 62, 64, 83, 245,
 246, 248, 249, 257
 Guise, František, vévoda 305, 311, 312
 Guise, Jindřich de 314
 Guise, Louis de, kardinál 211
 Guise, Marie de 309
 Guise, rodina 58, 305, 308, 311, 311, 315

 Habsburkové 35, 240, 241, 242, 261, 263,
 279, 291, 298
 Hadrián VI., (Adrian z Utrechtu), papež
 84, 206, 255
 Hames, Nicholas de 323
 Haton, Claude 48
 Hawkins, John 72, 328
 hereze 200
 Hesenský, Filip 157, 192, 231, 292, 299,
 302, 303, 304, 305
 Hesenský, Vilém 304
 Hexter, J. H. 249
 Hofman, Melchior 227, 229
 Hohenzollernové 298, 302
 Hochstätter 112
 Holbein, Hans, mladší 99, 138
 Hoorn, Philippe de Montmorency-Nivelle,
 hrabě 324
 Hotman, François 294, 310, 313
 Hubmaier, Balthasar 227, 230, 232
 hugenoti 32
 humanismus 129, 137, 149, 152
 Hus, Jan 30, 150, 151,
 Hut, Hans 226
 Hutten, Ulrich von 155
 Hutter, Jacob 226, 230, 233

 Champier Symphorien 57
 Chancellor, Richard 289
chrapouni 48
Chvála bláznivosti (Encomium Moriae) 135

 Ignác z Loyoly 169, 194, 200, 202, 204,
 214, 254
 ilumináti 199

 Ingolstadt 204
 Inkvizice 30, 201
 Isabela I. Kastilská (též Katolická) 84,
 223
 Ismail, šáh 274
 italské války 47
 Ivan IV., (Hrozný) 266

 Jack z Newberry 43
 Jakub V., skotský král 308
 Jan Braniborsko-Kustrínský 302, 304
 Jan Fridrich Saský 191, 292, 302, 303,
 304, 305
 Jan od Kříže 195
 Jan z Leydeny 231, 232
 Jansz, Sem 323
 jezuité 206
 Jindřich „Mořeplavec“ 64, 68
 Jindřich III., francouzský král (Alençon,
 vévoda z Anjou) 314, 315, 317
 Jindřich II., francouzský král 102, 121,
 263, 264, 279, 304, 305, 311
 Jindřich IV., král francouzský, král nava-
 rrrský 59, 121, 315, 321, 329
 Jindřich VIII., anglický král 47, 79, 81,
 96, 103, 192, 241, 293, 295, 302
 Jiří Braniborsko-Ansbašský 292
 Juan Álvarez de Toledo, kardinál 200
 Julius II., papež 122, 207, 247, 248, 248,
 259
 Julius III., papež 102, 208

 Kalvín, Jan 174, 183–187, 190, 202, 207,
 225, 232, 239, 291, 309, 310
 kalvinismus 35, 157
 Kappel, bitva (1531) 178
 Karel IX., francouzský král 58, 97, 121,
 311, 312, 314
 Karel V., císař 32, 44, 61, 65, 83, 97, 101,
 103, 115, 124, 125, 181, 194, 199, 206,
 207, 231, 241, 252, 255, 256, 261, 265,
 274, 276–279, 292, 296, 302–305, 308,
 322
 Karel VIII., francouzský král 95, 241,
 244, 246, 257
 Karlstadt, Andreas 156, 172, 173, 226
 Kateřina Aragonská 192, 295
 katolíci 32

- Katolická liga 87
 Kelley, Edward 235
 Kempenský, Tomáš 134
 Kepler, Johannes 235
 Kettovo povstání 87
 Klement VII., papež 206, 255, 265
 Knipperdolling, Bernhard 231
 Knox, John 191, 309
 Kolumbus, Kryštof 64, 65, 115
 Koperník, Mikuláš 140
 Korvín, Matyáš 275
 Krämer, Heinrich 235
 Kristián II., dánský král 172
 Kristián III., dánský král 192
- L'Hopital, Michel de 308
 Ladislav I., maďarský král 275
 Lala Mustafa 283
 Languedoc 46
 Lannoy, Charles de 255
 Las Casas, Bartolomé de 72, 74
 Laufen, bitva (1534) 302
 Laynez, Diego 194, 205, 209, 210, 302, 311
 Lefèvre d'Étaples, Jacques 135
 Leicester, Robert Dudley, hrabě 58, 326
 Leonardo da Vinci 100, 138, 142, 263
 Lepanto, bitva (1571) 35, 284
 Lev X., papež 122, 153, 155, 192, 206,
 249, 255
 lolardi (hnuti) 150
 Lombardská liga 130
 Longjumeau, smlouva (1568) 311
 Lorenzo Magnifico (Nádherný) viz Medici
 Ludvík IV., francouzský král 317
 Ludvík XII., francouzský král 241, 244,
 246, 248, 249
 Luther, Martin 30, 37, 53, 124, 125,
 143–145, 154–157, 163, 165, 168,
 172–175, 177, 192, 206, 207, 221, 226,
 227, 228, 229, 233, 259, 261, 295, 298,
 303
- Magalhães, Fernando de 65
 Machiavelli, Niccolò 31, 34, 88–90, 92,
 93, 100, 101, 141, 198, 219, 221, 246,
 249, 270, 292
 Manrix, Jan 323
 Manutius, Aldus 147
- Manz, Felix 232
 Manzikert, bitva (1071) 267
 Marie Krvavá (Tudorovna), anglická
 královna 85, 222, 225, 241, 309
 Markéta Parmská 323
 Marlorat, Augustine 310
 Marlowe, Christopher 234, 235, 266
 Marsilius z Padovy 30
 Masaccio 137
 Matthys, Jan 227, 231
 Mayenne, Charles de Guise 315
 Maxmilián I., císař 84, 248, 252, 297
 Medicejská, Kateřina 91, 100, 121, 308
 Medici, Lorenzo Magnifico (Nádherný)
 100, 249
 Medici, Pietro de 244
medium aevum 132
 Melanchthon, Filip 155, 172, 177, 207,
 261, 299
 Mercado, Thomas de 57, 115
 merkantilismus 289
 Merlini, Martino 46
 Michault, Nicholas 270
 Michelangelo Buonarotti 138, 263
 Michiel, Giovanni 290
 Mir Ali Bej 64
monarquía universal 84
 Montaigne, Michel de 74, 122, 125, 141,
 142, 148, 290, 291
 Montefeltriové 244, 246
 Montezuma, aztécký král 67, 69
monti di pietà 203
 Montmorency, Anne de 308
 Montmorencyové 290, 308, 311
 More, Thomas 43, 92, 99, 160, 222, 230,
 296
 Morone, Giovanni, biskup 208, 211
 Mořic Saský 303, 304, 305
 Moskevská společnost 289
 Müntzer, Tomáš 53, 226, 227, 230
- Nadal, Jerome 204
 Nantes, edikt (1598) 317
 Napier, John 139
 Nassavský, Ludvík 312, 323
 Navarro, Pedro 249
 Navarrští 308, 312
 novokřtěnci 226–230, 232

Otto z Freisingu 130

Paracelsus 181

Parma, viz Farnese, Alessandro

Pavel III., papež 122, 195, 207, 208

Pavel IV., papež 169, 194, 208

Peña, Francesco 201

Perez, Antonio 98, 99

Petrarca, Francesco 131

Philips, Obbe 227, 231, 232

Pinelo, Francesco 115

Pištec z Niklasshausenu 52

Pius III., papež 247

Pius IV., papež 122, 211

Pius V., papež 224, 283

Pizarro, Francisco 68, 70

Platón 88, 132

Platter, Thomas 118

Plethon, George Gemisthus 132

Pole, Reginald, kardinál 58, 209

Pouť milosti (1536) 58, 87

povstání (cechů v Gentu) 86

protireformace 30, 35, 194, 208

Purchas, Samuel 74

puritanismus 180, 182

Quadrivium 130

Rabelais, François 136, 141

Rafael 100, 138, 261

Raleigh Walter 73

reformace 35, 143, 154

Rémy, Nicolas 235

Requesens, Dom Luis de 322, 325

reyes catolicos 32, 197, 252

Rhegius, Urban 164

Richard II., anglický král 150

Ringmann, Matthias 181

Río, Martin del 235

Roman, Geronimo 66

Rothman, Bernd 227, 231

Rubens, Peter-Paul 99

Rudolf II., císař 100, 138, 140

Řehoř VII., papež 102, 293

Sadoletto, Jacopo 195, 209

Saint-André, Jean d'Albon, maršálek 311

Saint-Germain, edikt (1562) 311

Salmerón, Alfonso 210

San Bernardino ze Sieny 196

Sandys, Edwin 330

Sanudo, Marin 78, 224

Sattler, Michael 232

Savonarola, Girolamo 89, 101, 143, 196, 197, 246

Sebastian del Cano 65

Sebastián Portugalský, král 68, 327

Selim I., (Chmurný), sultán 274, 278

Selim II., (Opilec), sultán 282, 283, 285

Seripando, Girolamo 195, 208, 209

Servet, Miguel 225, 226, 239

Sforza, Gian Galeazzo 244

Sforza, Lodovico (il Moro) 244, 246

Sforzové 242

Shakespeare, William 47, 98, 141, 143, 234

scholastika 152

Schöneburg, Johann von, arcibiskup trevírský 236

Schott, Johann 181

Sickingen, Franz von 155

Simons, Menno 227, 232

Sixtus IV., papež 101, 153, 206

Sixtus V., papež 315

Smith, Thomas 73

Sököllü, Mehmed 266, 268, 282, 285

Solway Moss, bitva (1542) 309

Spencer, Edmund 72

Spittelmaier, Ambrose 230

Sprenger, Jakob 235

Stadler, Ulrich 226

Stow, John 118

Stuartovna, Marie, skotská královna 308

Sturm, Johann 181

Sulejman I., (Nádherný) 270, 272, 274–279, 282, 283

Svatá liga 114, 285

Šmalkaldský spolek 87, 103, 297, 299, 302

Španělsko 36, 194, 201

Špýr, sněm 261, 299

Tacitus 144

Tauler, Jan 155

Terezie z Ávily 195, 199, 212

- Tetzel, Johann 153
 theatini 194
 Thiene, Gaetano da 204, 259
 Tintoretto 214, 260
 Tizian 58, 138, 215, 260
 Toledo, don García de 283
 Tordesillas, smlouva (1493) 65
 Toxites, Michael 181
 transsubstanciace 179, 211, 214
 Tremouille, rodina 58
 Tridentický koncil 30, 191, 194, 197, 198,
 200, 206, 208, 213, 215, 323
trivium 130
 třicetiletá válka 35
- Unam Sanctam* 83
 Utrecht, unie (1579) 325, 326
- Vásteras, sněm (1527) 86, 192
 Valdes, Juan de 199
 Valette, Jean de la 281
 Valla, Lorenzo 133
 Valois, Markéta 312
 Valoisové 35, 240, 241, 242, 261, 263, 279,
 291
 Vasari, Giorgio 100, 137
 Vergerio, Pier Paolo 145
 Veronese, Paolo 215
 Vesalius, Andreas 139, 140
- Vespucci, Amerigo 64
 Viklef, Jan 30, 150
 Vilém Oranžský „Mlčenlivý“ 72, 323,
 324, 325, 326, 327
 Vilém z Ockhamu 30
 Viterbo, Egidio da 259
 Vivarais 46
 Vladislav Jagellonský 277
- Waldseemüller, Martin 181
 Welsarové 112
 Wettinové 298, 299, 302
 Wimpfeling, Jacob 298
 Wittelsbachové 124, 298, 302
 Wolsey, Thomas, kardinál 98, 99, 249
 Worms, sněm (1521) 31, 156
 edikt (1521) 125, 297, 298, 275
 Würtemberský, Oldřich 303
- Xaverský, František 205, 214
 Ximenes de Cisneros, Francisco, kardinál
 136, 198, 199
- zámořské objevy 35, 38
 Zápolský, Jan, kníže Sedmíhradský
 275–277, 279
 Zrinský, Mikuláš 282
 Zwingli, Huldreich 157, 167, 177, 178, 183,
 226, 227, 232, 297

EVROPA *šestnáctého* STOLETÍ

RICHARD MACKENNEY

Z anglického originálu, vydaného nakladatelstvím

Macmillan Press Ltd. v roce 1993, přeložili:

Martin Hořák (úvodní texty, Část I – kap. 1–4,

včetně příslušných poznámek),

Martin Žemla (Část II – kap. 5–8,

včetně příslušných poznámek),

Eva Křístková (Část III – kap. 9–12,

včetně Závěru a příslušných poznámek)

Odborná revize PhDr. Josef Hanzal, CSc.

Ilustraci použitou na obálce,

Hans Holbein – Vyslanci, poskytla ISIFA

Obálku a grafickou úpravu navrhl Vladimír Verner

Vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,

roku 2001 jako svou 398. publikaci

Odpovědná redaktorka Marie Válková

Vydání první. Stran 400

Vytiskla tiskárna S-tisk, Vimperk

Doporučená cena 348 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,

Praha 1, Bartolomějská 9

e-mail: info@ivysehrad.cz

www.ivysehrad.cz

ISBN 80-7021-469-4